

A PÁRISI GYÚJTOGATÓK

(A KOMMÜN TÖRTÉNETE)

REGÉNYES KORRAJZ

ISMERTETI

RÁKOSI VIKTOR

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

TARTALOM.

	<i>LAP</i>
Bevezetés.....	1
I. fejezet. A kommün Paris ostroma alatt.....	14
II. « A vulkán kitörése. A márczius 18-iki forradalom.....	20
III. « A kommün kormányzata.....	44
IV. « A Francia Bank idillje	56
V. « A Vendôme-oszlop ledöntése.....	67
VI. « Paris lángjai.....	78
VII. « A párisi érsek börtönbe kerül. A versaillesiek benyomulnak Parisba	95
VIII. « Két sötét alak	107
IX. « Megkezdődnek a kivégzések.....	116
X. « A párisi érsek kivégzése.....	129
XI. « A dominikánusok felkoncsolása.....	141
XII. « A Haxo-utczai mézárulás	150
XIII. « A kezesek zendülése	162
XIV. « Paris felgyújtása.....	172
XV. « A véres hét.....	204
XVI. « Pótlás	219

KÉPEK JEGYZÉKE.

	<i>Lap</i>
Bellona.....	3
A párisi kommün.....	5
1870 szept. 4. A köztársaság kikiáltása.....	9
A legenda vége (III. Napoleon).....	12
Egy párisi utca képe az ostrom utolsó hetében.....	15
Támadás a városháza ellen 1871 január 22.	21
Trochu	23
1870 okt. 31. A kommunisták betörnek a kormány tanács- termébe.....	(10)***** 27
Az ágyúk felvonszolása a Montmartre-ra.....	31
Clement Thomas és Lecomte kivégzése.....	35
Barrikád a Chaussée Menilmontanton 1871 május 18-án.....	39
A kommün kikiáltása.....	41
A párisi városház előtti téren.....	49
Gambetta 1875-ben.....	55
A gondolkodó ember (Hugo Viktor).....	58
A nevető ember (Thiers)	61
A beszélő ember (Gambetta)	63
Jourde.....	65
A Vendôme-oszlop ledöntése.....	71
A Vendôme-tér 1871 május 16-án	75
Rochefort Henri, a barrikádok bizottságának elnöke.....	79
Varlin.....	82
Rössel.....	84
Delescluse. Eudes tábornok.....	86
Gaillard csizmadia.....	88
Hangverseny a Tuileriákban.....	93
Női nemzetőr.....	97
A párisi érsek a la Roquette fogházban.....	103
A központi bizottság nemzetőre	105
Raoul Rigault.....	108

VI

Ferré Teofil	111
Zendülők elégetik a gillotinet a Place Voltaireen.....	113
Raoul Rigault holtteste a kivégzés helyén.....	115
Chaudey Gusztáv kivégzése a Sainte-Pelagie börtönben május 23-án.....	*****121
Midière kivégzése a Pantheon előtt május 23-ikán.....	125
A párisi városház égése.....	131
A párisi érsek kivégzése a Roquette-fogház udvarán.....	135
A dominikánusok felkoncsolása május 25-én	143
Az 52 kezes lemeszárlása május 25-én a · Haxo-utcában.....	151
Részlet Parisból 1871 május hó 24-én.....	156
Lázadók szállítása Versailles felé.....	163
Rössel, Bourgeois és Ferré kivégzése.....	165
Utczai harc a Pantheon előtt.....	175
Elfogott nemzetőrök tömeges kivégzése a Luxemburg kertben.....	179
Petróleummal gyújtogató nő kivégzése.....	187
Beslay, Dombrowski, Cluserct, Blanqui, Bergeret, Vermoret, Millière, Vallés és Pyat arcképe	*****191
Gustave Flourens.....	193
Az égő Paris.....	197
A szövetkezettek falánál	201
A kommün utolsó csapatának halomra lövöldözése.....	211
Az utolsó barrikád a rue de Tourtilleben, május 28-án.....	214
Női klub-ülés Saint-Germain-l'Auxerrais templomban.....	215
Elfogott fölkelők szállítása Versaillesba	228

A PÁRISI GYÚJTOGATÓK

BEVEZETÉS.

Franciaország legújabbkori történetével foglalkozva, egy nagyon érdekes és tanulságos időszakra bukkantam, melyről magyar nyelvű munka alig jelent meg. Ez az 1871-iki kommün-lázadás.

Néhány naiv álmodozó, egyesülve egy csomó vakmerő kalandorral, hatalmába keríti a világ legelső városát, az emberi művelődés középpontját, mely nagy idők óta irányítója volt az emberiség haladásának és szabadságtörekvéseinek s ott két és fél hónapon keresztül, mint élet és halál ura dominál, majd ferde útra téved és hallatlan garázdálkodást visz véghez.

Az ember, olvasván ez uralom történetét, néha azt hiszi, hogy Offenbach parodisztikus operett-alakjaival van dolga, de azért a nevetéstől alaposan elmegy a kedvünk, még a mosolygás is odafagy ajkunkra, mert a komédia tragédiára fordul s humor helyett könny és vér patakzanak végig rajta.

A párisi kommün-uralom történetéből mindenki leszűrheti a maga tanulságait.

A nép azt, hogy a demagógok véres szája és csatogó fogai mögött legtöbnyire kielégíthetetlen étvágy, beteges nagyravágyás, hiúság és szereplési viszketeg

lakik. Még szerencse, ha ez nem párosul gonoszsággal, romlottsággal, mert akkor képes egy egész nemzetet az örvénybe taszítani.

A politikusok megtanulhatják belőle, hogy nem jó a nép szenvedélyeivel játszani, eléje megvalósíthatlan ábrándokat tűzni, nekik hízelegni, mert aztán a felébredt és kitörő szenvedélyeket nem tudják a medrükbe visszaszorítani.

A sajtó is megtanulhatja, hogy a nehéz, nagy kérdéseket ne tárgyalja frivol felületességgel s a nép lelkét ne mérgezze meg hazudozással, rágalmakkal és a tekintélyek lerombolásával. Ám pukkaszsa meg a hólyagszerűen fölfújtt nagyságokat, de egy nemzet komoly értékeihez ne nyúljon hozzá. E korszak ijesztő látványul tárta elénk, hogy a francziák jobban tudták gyűlölni egymást, mint ellenségeiket.

Az ilyen tanulságokat minden nemzet és minden korszak megszívlelheti. Azért talán nem végezek fölösleges munkát, ha a kommün történetét részletesen hozzáférhetővé teszem a magyar közönség számára. Ez egyszer tanulhatunk a más kárán, hozzá teszem, hogy minden káröröm és elfogultság nélkül.

Négy évtized múlt el azóta, hogy Parist a saját fiait fölgyújtották, mint egykor Eómát egy félbolond császár és mint Moszkvát egy tatárba ojtott muszka. Ma már hidegen konstatáljuk, hogy a politikai Program, mely a kommün lázadására ürügyet szolgáltatott, egy megvalósíthatlan agyrém volt, mely azóta semmiféle proletár-párt programjában nem foglal helyet, sőt a munkások politikai mozgalmi ép ellenkező irányban fejlődtek. A kommunizmus a legszélsőbb köz-

ségi autonómiát hirdette, a modern szocializmus pedig az állami mindenhatóságon épül fel.

Bellona.

A községi autonómiának az a mértéke, a melyet a kommün hirdetett, a civilizálatlanság belső-afrikai állapotát teremtené meg Európában. Belső-Afrikában

tudvalevőleg minden falunak más királya van, a mit tudományos nyelven anarkiának neveznek. Hogy ez Európában mit jelent, azt megmondja *Mazzini*.

Mazzinit, ezt a vérbeli forradalmárt és született konspirátort, a ki Cavourral és Garibaldival a XIX. század egyik legnagyobb művét, az olasz egységet előkészítette, megérlelte, sőt nyélbeütni segített, bizonyára szaktekintélynek fogadja el mindenki ezen a téren. Nos, ez a Mazzini lesújtólag nyilatkozott a kommünről. Óva inti honfitársait a kommün példájának követésétől. «Franciaország — úgymond — a XVIII. században megcsinálta a múlt forradalmát, de nem képes megcsinálni a jövő forradalmát. Franciaország egy elöregedett és tehetetlen nemzet lett, mely képtelen diadalra juttatni a társulás elvét, a szocializmust. Ez a feladat az olaszokra vár. A kommün forradalmát időszertlenül, majdnem bűn volt megcsinálni a németek szemeláttára, a kik Paris erődéiben ülve, páholyból nézték azt. A kommün egy olyan programot nyújtott, mely ha diadalra jut, Franciaországot visszalöki a középkorba s megfosztja őt a feltámadás reményétől is, nem évekre, hanem évszázadokra. Franciaország ez esetben el volna veszve az emberiség, a haladás és a civilizáció számára. Az ország atomjaira esnék szét. Mint nemzet megsemmisülne s ezerszeres egyenetlenség által gyötörve, idegen hódításnak könnyű zsákmányává lenne. Fz a program a maga egészében meggátolja a haladást, erkölcstelen és ellenkezik az emberiség javával. A nemzet, a mely elfogadja, öngyilkosságot követ el.»

Ha tehát a kommün programja lehetetlen s ha

A párisi kommün.

a kommün vezérei nagyrészt képtelen alakok, hogy tudta mégis ez a mozgalom a világ legelső városát hatalmába keríteni? — kérdik tőlünk a kommün pártfelei és védelmezői.

Erre nagyon könnyű feleletet adni, csak a kommün-lázadás előzményeit kell elmondanunk.

Az 1870-ben kitört francia-porosz háború Franciaországot politikai és katonai hatalmának tetőpontjáról taszította le. 1870 január elsején még egész Európa lázas feszültséggel leste a francia császár újévi beszédét survolez hónappal később ez a rettegett alak a legszégyenletesebb vereségek egész sorozata után mint bukott hős, a németek foglya volt. Soha nem álmódott csalódás, kiábrándulás érte a hiú, érzékeny és elbízott francia nemzetet. Legfájdalmasabb részét, a *gloiret* találta a halálos döfés. Az elesett Napóleont gúnykaczaj, megvetés, düh és elkeseredés kísérte a száműzetésbe. Egyszerre kinyílt a nagy ország szeme s mindenki tisztán látta, hogy milyen ingatag, romlott alapokon nyugodott a császári hatalom, mely egykor véres erőszakkal kerítette kezébe Franciaországot.

Ilyen körülmények közt egy cseppet se csodálatos, hogy a szeptember 2-iki szedáni katasztrófa első hírére Gambettának és barátainak egy kézlegyintéssel sikerült a császárságot elsodorni s helyette a köztársaságot ki kiáltani. Igaz, hogy ez Parisban történt, mely mindig ellenzéki és mindig republikánus volt. De Paris példáját az egész nemzet követte s jóformán huszonnégy óra alatt megszületett a harmadik köztársaság.

Parist újra láz fogta el. Megvolt a bűvös jelszó: a *köztársaság*, mely az összes nemzeti erőket egyesíti.

A szemek előtt felvonultak a nagy forradalom hagyományai, melyek azt regélték a mai kornak, hogy a köztársaság meztírlábos katonái hogyan verték ki az európai császárok hadseregeit. A boulevardokon szakadatlanul hangozott a vérforraló *Marseillaise* s a végletekre hajló lelkekben újra fellobogott a remény, hogy most már ki fogják űzni a porosz inváziót.

A köztársaság kormányának elnöke Trochu tábornok volt, a kit egyúttal kineveztek Paris katonai kormányzójává. A kormány lelke és legtehetségesebb férfja Gambetta volt. Elnevezték magukat a nemzeti védelem kormányának. Főadatukat megállapították ebben: *az ellenség kiűzése a francia területéről*. A kormány tagjai közt volt Rochefort, a geniális, éles tollú újságíró, a. a párisi nép bálványa, a kit császárság üldözései tettek népszerűvé. Most is börtönből hozták ki, hogy miniszteri székbe ültethessék.

Ezek a nagyrészt egyszerű, szürke, civil emberek, ügyvédek és képviselők óriási feladatot vettek a nyakukba. Az elfogottak és szétverték helyett új hadsereget szervezni, ezekkel az ellenséget kiverni s a köztársaságot megalapítani. A poroszok kémény ütéseitől elbódult ország ellentmondás nélkül csatlakozott hozzájuk és követte őket, belátván, hogy okosabbat egyelőre nem tehet. A monarchisták is félretették apró játékaikat és mindenki a zászlók alá sietett.

Ezalatt a poroszok körülzárták Metzét és gyors menetekben közeledtek Paris felé. Az új kormánynak tehát az a kolosszális feladata volt, hogy a két millió lakosságú várost az [ostromra elkészítse, katonasággal és élelmiszerral ellássa. Két hét alatt ezt megcselekedni: titánoknak való munka.

1870 szept. 4. A köztársaság kikiáltása.

BEVEZETÉ S.

Paris védelmére körülbelül fél millió embert állítottak fegyverbe. Ebből százhúszezer volt a rendes katonája, nyolczvanezer a vidéki népfölkelő, *garde mobile*, és körülbelül háromszázezer a párisi nemzetőr, *garde nationale*. A védelem élére Trochut tették, egy jóra való bürogenerálist, teoretikus katonát, minden nagyobb kvalifikáció és tehetség nélkül, a kibén fővezér léteére még egy óriási hiba is volt: az, hogy nem hitt a feladata sikerében s kijelentette, hogy Paris védelme egy *hősies örvültség*. Ez a meggyőződése aztán minden elhatározásában habozóvá és kapkodóvá tette. Nem tudta magát semmiféle nagyszabású tervre elszánni, a mi aztán környezetét is lassanként kislelkűvé tette. A mellett a másik részen ott állott az a kilátás, hogy ha Paris megadja magát, vége a háborúnak s Franciaország a poroszok bárminő feltételeit kénytelen elfogadni.

Ilyen körülmények közt kezdődött meg a világtörténelemben soha nem látott óriási küzdelem: egy több, mint két millió lelket számláló hatalmas város és az azt hermetizáló körülfalú német hadsereg között. Szeptember 25-én Paris teljesen el volt zárva a külső világtól, melylyel csak postagalambok és léghajók útján érintkezett. Kellemes, enyhe, derült őszi idők jártak. Élelmiszer volt még bővében s a könnyűvérű párisi még heccznek tekintette a rendkívüli állapotot. Fegyvermoraj zúgott végig a városon, egyik végétől a másikig, mindenki uniformist húzott és katonásdit játszott s mindenki bízott benne, hogy a vidék óriási hadseregeket fog küldeni Paris fölszabadítására. S egyesülve a párisi erővel, "összetörik" a "német vasgyűrűt". Új remény,

új csalódás. És pedig annál érzékenyebb csalódás, mert ezúttal a köztársaság bűvös erejébe és legyőzhetetlenségébe vetett hit szenved alatta.

A legenda vége. III. Napoleon.

Franciaország e pillanatban irtóztató kavarodás képét mutatta. Metzét, százötvenezer katonájával, már körülölelte a németek fojtogató karja. A szedáni foglyok Németország felé masíroztak. Az ország jóformán le volt fejezve, mert Parissal nem érintkezhetett. Lent, a Loire mellett, új hadseregek gyülekeztek, de pótol-

hatták-e ezek az olaszországi, afrikai és mexikói veteránokat, kik szégyentől égő arczulattal vonultak a német várak felé?

Ecseteltük e képet, hogy ezzel megfessük a nemzet és különösen Paris lelki állapotát, mely érthetővé teszi, hogy miért lett oly könnyen prédájává a kommün könnyű fajsúlyú embereinek, beteg és abszurd politikájának.

I. FEJEZET.

A kommün Paris ostroma alatt.

íme, ilyen eseményekkel kezdődött a betegség, mely aztán egy forrolásban, a *kommünforradalomban* jutott kitörésre.

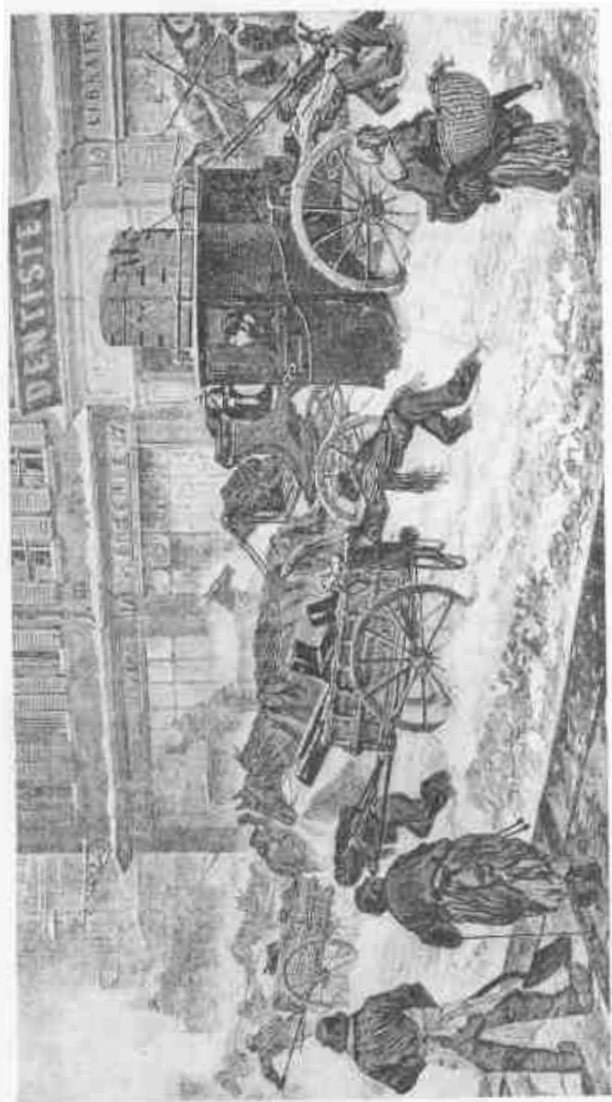
De ezzel csak a lelkek diszpozícióját mutattuk be. Ideje, hogy a közvetlen okokra is rámutassunk, melyek a mérleget brutálisan, döntőleg a kommün javára billentették.

De még egypár szót kell szólnunk a személyek elhelyezkedéséről.

Trochu tábornok Parisban mint kormányelnök és katonai kormányzó állt az ügyek élén és vezette a hadi műveleteket.

Gambetta október 7-ikén léghajón elhagyta Parist és Toursban, majd Bordeauxban szervezte hatalmas agiáló erejével (mint egy kis Kossuth) a nemzeti védelmet.

Thiers Adolf, mint államférfi és diplomata, kétségkívül a legtehetségesebb társai közül, ezalatt az európai udvarokat járta, hogy a szeptember 4-ikén kikiáltott köztársaságot elismertesse s ha nem is szövetségeket, de legalább barátokat keressen neki.

1870. évi ostrom alatt. A képen látni az ostrom utolsó hetében.

A kommunisták legnagyobbbrészt még teljesen ismeretlen vezérei sötétben lappangtak, lesve az alkalmas pillanatot, melyben a nemzeti védelem férfiainak tor-kára ugorjanak. Az a remény mindenestre élt bennük: A mily könnyen ti szeptember 4-ikén kormányra kerül-hettetek, ugyanoly könnyen mi is kezünkbe keríthetjük a hatalmat, mihelyt számárságot követtek el.

Azzal a rengeteg fegyveres emberrel, mely Paris-ban rendelkezésére állott, Trochu nem tudott semmit se csinálni. Nemcsak hadvezéri talentum nem volt, még csak jó katonának se lehetett mondani. Vallásos (a mi nem baj), de bigott (a mi baj) breton volt; egy imádkozó katona pedig legalább is olyan furcsa látvány (különösen Parisban), mint egy verekedő francziskánus. A nyugtalankodókat, harczias tettevágókat azzal csil-lapítgatta, hogy megálljatok csak, megvan nekem a magam terve... *Mon plan!* A miből aztán gúnyos kupié lett: *plan, plan, rataplan, le plan de Trochu ...*

De szegényeknek hamar elmúlt a nótázó kedvük.

Október 31-ikon egy csomó gyász hír szakadt a vá-rostra. Az első és legsúlyosabb az volt, hogy Metz ka-pitulált s a franczia hadsereg elitjével megadta magát a poroszoknak. Ehhez járult pár szerencsétlen ütközet, melyet Paris védői vívtak a poroszokkal a város kör-nyékén. Meg az a hír, hogy Thiers a poroszokkal a fegyverszünet ügyében alkudozásba lépett. A csatából megfutott nemzetörök és katonák egészen a belső bul-várokig szaladtak s a kötelességüket nem teljesített ka-tonák szokása szerint, *árulást* üvöltöztek. A düh, el-keseredés és kétségbeesés zaja töltötte be a várost. Mindenki""a ""köztársaság vezető "" férfiainak tehetetlenség-

gét ordította. De a legnagyobb konsternációt és forrongást mégis csak Metz megadása keltette, melyről csak töredékes tudósítások érkeztek.

Ekkor emelte fel először fejét a kommün Parisban. Azt hitte, megérett a búzája, aratáshoz láthat. A munkásnegyedekből való nemzetőr-zászlóaljok Flourens Gusztáv vezetése alatt elfoglalták a városházat, a kormány székhelyét azzal az elhatározással, hogy a köztársasági kormányt egyszerűen elcsapják s helyébe a maguk embereiből újat állítanak. A palotában épen minisztertanács volt s együtt ültek a kormány tagjai. Egyszerre nyílnak az ajtók s berontanak a bellevillei nemzetőrök. Flourens felugrik az asztalra s proklamálja a kormány letételét. Azután a legnagyobb kiabálás, feleselés, összevisszaságok közt megkezdik az új kormány tagjainak összeállítását. A kormány tagjai, a kik fásultan ültek helyükön, a legnagyobb inzultusoknak voltak kitéve s még örülhettek, hogy föbe nem lőtték őket. Végre egyiküknek sikerült kiosonni s elhozni Trochu hű bretagnei nemzetőreit, kik szuronyszegezve, futólépésben érkeznek és kiszabadítják a kormányt kínos helyzetéből. Az incidens minden vérontás nélkül folyt le s eredménye a kormánynak az az ígérete volt, hogy rögtön összehívja Paris népét, új községtanácsot választani.

Ezt az ígéretét azonban nem tartotta meg. Bizonyosan attól félt, hogy Paris népe ezt a községtanácsot az ő helyébe ülteti. E helyett egy kérdést tett fel s erre szavaztatta meg a népet, vagyis a császárság példájára plebiscitumot rendezett. A kérdés az volt, hogy bízik-e benne a nép s képesnek tartja-e a kormányt az ügyek továbbvezetésére? Óriási többséget kapott.

Több mint ötszázezeren *igennel* szavaztak és csak körülbelül hatvanezer volt a *nem*. Erre aztán a kormány magához tért s az október 31-iki forradalom vezetőit elfogatta. Egyébként pedig maradt minden a régiben.

Beállott a tél és kezdődött a nyomorúság. A szén és fa fogyatékán, az élelmiszerek dettó. Csak szeszestitalok voltak bőven, ebből hihetetlen nagy mennyiség állott a lakosság rendelkezésére. A történetíró feljegyzi, hogy a szesz tekintetében mindig mértékletes párisi nép közt az iszákosság e korszak óta terjedt el. Rengeteg sok ember, munka híjján, tétlenségre volt kárhoyzatva, minek következtében a korcsma, kávéház és a klub dominált. A felsült kommunista vezérek is ide helyezték most működésük súlypontját, a hol a túlizgatott lelkű, elcsigázott testű nép könnyű martalékáva vált az izgatóknak. A korcsmákon kívül minden utcának megvolt a maga klubja s hogy ezekben mi történt, micsoda aknamunka folyt s miféle czélok felé vezették a népet, azzal a kormány nem törődött.

De már ekkor észrevehető volt, hogy a párisi nemzetörség egy része külön utakon jár s külön jeliszavakat követ. A poroszokkal szemben roppant lanyhán viseli magát, mintha valami más harezra tartogatná a bőré, melyre a klubokban készítették elő a kedélyeket.

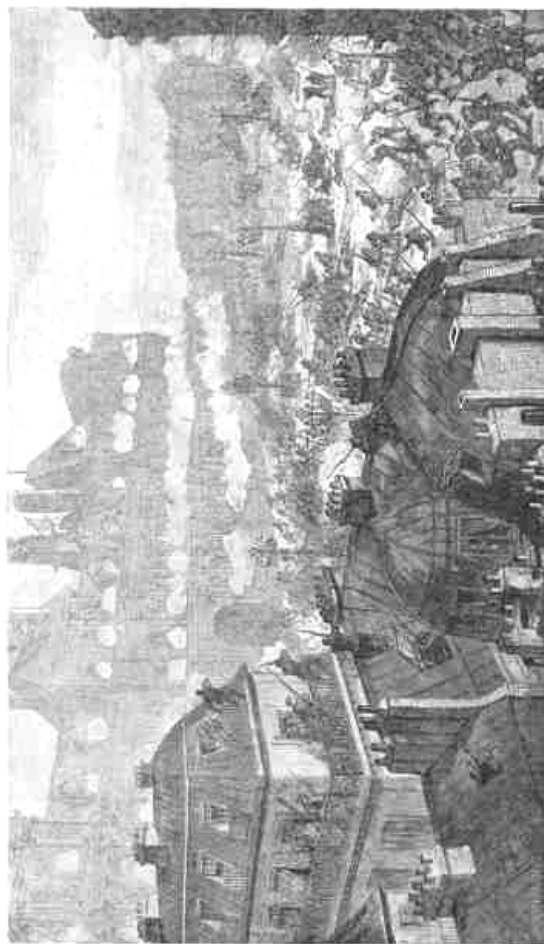
A kommün agitáció vezérei voltak Pyat Félix, Blanqui, Delescluze s a már említett Flourens, a ki a fővezéri állásra pályázott. A külvárosok izgatásában legtevékenyebb részt vettek: Vallès, Millière, Granger, Lullier, Sapia, Trídon, Briosne, Gaillard apó, Vermorel, Rigault, Ferré stb. Foglalkozásukra nézve kisiparosok,

gyármunkások, félbenmaradt ügyvédjelöltek, zugújság-írók, a kik azért, hogy érvényesülni nem tudtak, a társadalmi rendet tették felelőssé s az egész ostromot arra használták fel, hogy a párisi nép rokonszenvébe befészkeljék magukat.

A kommunisták második nagyszabású tüntetése 1871 január 22-én történt, a mikor is a fogságban ülő Flourenst kiszabadították. A lázadó nemzetőrök *Éljen a kommün!* kiáltással a városházát is újra meg akarták rohanni, de az ott levő népfölkelők parancsnoka közéljük lövetett, mire rövid tüzelés után szétfutottak.

De a katasztrófát már nem tartóztathatta fel semmi. Január folyamán Trochu még egy nagy kitörést próbált, inkább annak a bebizonyítására, hogy a porosz vasgyűrűt átszakítani teljes lehetetlenség, egyúttal azt remélték, hogy a *vérvesztés* puhítani fogja egy kissé a párisiakat s hajlandóbbá teszi a békekötésre. Ilyen puhításra már nem igen volt szükség, mert a város torkig volt a szenvedéssel. Már a lóhús is fogytán volt. Patkányt, kutyát, macskát ettek. Gáz hijján éjjel a városra sötétség borult. E mellett a porosz bombázás is terjesztette a rémületet. Végre szétröppent a nagyvilágban a nevezetes hír, hogy január 28-án Versaillesben Jules Favre és Bismarck aláírtak a fegyverszünetet.

A kormánynak első dolga volt, hogy egész Franciaországban elrendelje a képviselőválasztást, hogy az új parlament Németországgal megkösse a végleges békét. A képviselőválasztások február 8-ikán voltak. E választások kettős jellege domborodott ki. Paris a nemzeti védelem kormánya ellen szavazott, a vidék pedig a háború"" folytatása"" ellen. A ""vidékről választott képvisel-

Támadás a városra ellen. 1871. január 22.

lök e mellett túlnyomóan monarchikus érzelmű emberek voltak. Az államformáról ugyan egyelőre bölcsen hallgattak, nem bolygatták, de nem is titkolták, hogy királypártiak. Ez is fokozta a republikánus és forradalmi Paris elkeseredését. Ezt a hangulatot kiélesítette az is, hogy a nemzetgyűlést Boideauxból nem Parisba, hanem a Paris mellett levő Versaillesbe hívták össze. A minisztériumok és központi kormányzat szervei mind visszatértek Parisba, csak épen a képviselőházat hívták össze Versaillesben. A bordeauxi nemzetgyűlés azzal is gyűlöletessé tette magát Paris előtt, hogy a több helyen, többek közt a fővárosban is, képviselővé választott Garibaldi-t, a ki pedig nem is dicstelenül harczolt a köztársaság seregeiben, lehurrogtá. Hasonló sorsban rész-

Trochu

szesült Franciaország legnagyobb élő költője, Hugo Viktor. Mind a két férfiú le is tette a mandátumot rögtön. Még két tapintatlanságot követett el a nemzetgyűlés, a mivel mintha direkt az örökké nyugtalan Parist akarta "volna sújtani. ""Az ""egyik az volt, ""hogy ""az "ostrom

alatt nem fizetett házbér kifizetését elrendelte, a másik meg, hogy a nemzetőrök egy frank ötven czentim napi-diját eltörölte. Ezzel a párisi munkások nagy részének a szájából jóformán kivette a mindennapi falatot, mert minden rendes kereset híján több százezer ember úgyszólván ebből a másfél frankból ólt. Mindezek az intézkedések természetesen a kommunisták malmára hajtották a vizet.

Ilyen fenekestől felfordult viszonyok között mint a villám csapott le a rémhír, a végleges békekötés föltételeinek rettentő súlyos voltáról. Nem kevesebről volt szó, mint Elzász-Lotaringia elvesztéséről és öt milliárd frank hadi kárpótlás fizetéséről. Akkora erőfeszítésnek, annyi véráldozatnak, annyi romlás- és pusztulásnak, a köztársaságba vetett annyi reménységnek hát ez lett a vége? 8 még hozzá híre járt, hogy a poroszok diadaluk betetőzéséül azt kívánják, hogy csengő muzsikával és kibontott zászlókkal végigvonulhassanak a meghódított Parison. Es a versaillesi nemzetgyűlés még ezeken a föltételeken is kapva-kapott, csakhogy a szörnyű háború egyszer végrevalahára véget érjen.

Mindez nagyban érlelte a kommunisták vetését. Ok teljesen kész szervezettel várták a rájuk nézve kedvező fordulatot. Először is megalapították a *nemzetőrség szövetkezetét*, *Fédération de la garde nationale*, melybe több mint kétszázötven párisi nemzetőr-zászlóalj lépett be. Azután megválasztották az úgynevezett *Központi Bizottságot*, *Comité Central*, még pedig az egyes kerületek munkásbizottságaiból és a szövetkezett zászlóaljak tisztikarából. E szervezkedésre az ürügy az volt, hogy fegyverrel szegüljenek ellene a poroszok Pá-

risba való bevonulásának. E pillanattól kezdve ezek a szövetkezett zászlóaljok, melyek papíron háromszázezer fegyveres embert jelentettek, semmi más urat, parancsolói maguk fölött el nem ismertek, mint a Központi Bizottságot. Ez egy külön, specziális párisi hadsereg volt, mely semmiféle kormányt, tábornokot, minisztert el nem ismert, ellenben vakon követte a kommunisták vezéralakjait s a magaválasztotta tisztjeit. Ezzel a kommun félelmes hatalommá lett Parisban, mert annak a bitokába jutott, a mi a hatalomhoz elsősorban szükséges: volt neki hadserege.

A varsaillesi kormány ezzel szemben alig tudott haderőt állítani. A köztársaság java katonasága még német fogságban sínylődött, a mi kevés belőle még az ostrom idejében Parisban maradt, a fegyverszünet megkötése óta az is napról-napra jobban züllött s vagy átállt a szövetkezett nemzetőrséghez, vagy legalább is aggasztóan fraternizált vele.

Ilyen körülmények között érkezett el a végzetes fordulónap, márczius 18-ika.

II. FEJEZET.

A vulkán kitörése. A márczius 18-iki forradalom.

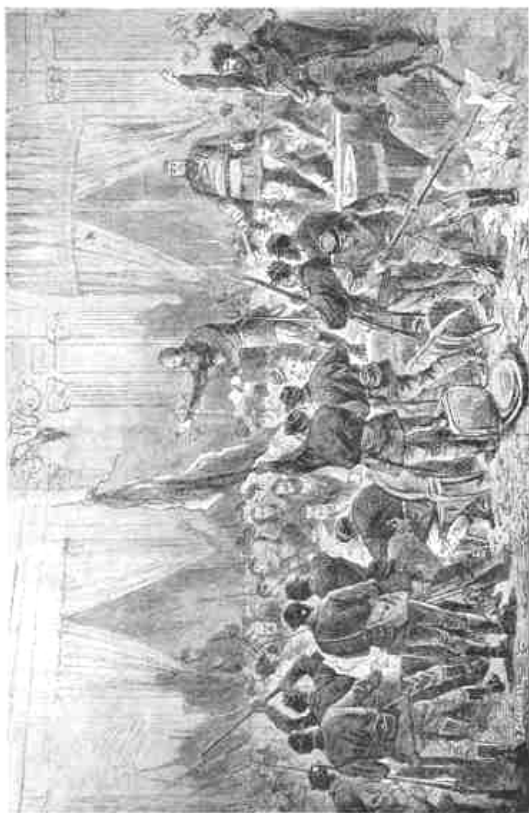
Az igazság kedvéért nem hallgathatjuk el, hogy a nagy tömegben nemes okok lappangtak, melyek a forradalmat szintén elősegítették.

Az egyik az volt, hogy a párisi nép a köztársaság hivatott őrének és védelmezőjének tartotta magát, ezt pedig e pillanatban a nemzetgyűlés részéről veszedelem fenyegette.

A munkások tömegében ezenkívül sokan úgy fogták fel a dolgot, hogy itt az ideje megcsinálni a *negyedik rend* forradalmát. Azt, hogy az összes többi társadalmi osztályok rovására, az uralmat a *proletárscl-*kerítse kezére.

Örökké a nagy forradalom képe lebegett előttük. A nagy francia munkástömegre nézve a világtörténelem 1789-ben kezdődik. Most is azt hitték, hogy a mit ők cselekesznek, az egész ország vakon utánuk fogja csinálni.

Thiers, a végrehajtó hatalom feje, a mivé a nemzetgyűlés megválasztotta, sokkal okosabb ember volt, semhogy ezt a veszedelmet ne látta volna. De sőt még Bismarck is észrevette, mikor a békekötés tárgyalása

1878 okt. 31. A kommuniszták és törzsek és kormányz tanácsstermébe.

alkalmával azt proponálta Jules Favrenak, hogy a feltételek közé vegyék be a nemzetőrség lefegyverzését. Favre annyira röstellte ezt az ajánlatot, hogy ez komolyan szóba se került. Valószínű, hogy később megbánta, mikor a dolgok oly szörnyű fordulatot vettek.

Mielőtt a nemzetgyűlés Versaillesban összeült, Thiersnek le kellett rázni nyakáról a fegyveres Parist. E célból elsősorban a párisi ágyukat kellett hatalmába kerítenie.

Ezek az ágyúk!

Honnan kerültek ezek az ágyúk a párisi nemzetőrség kezébe?

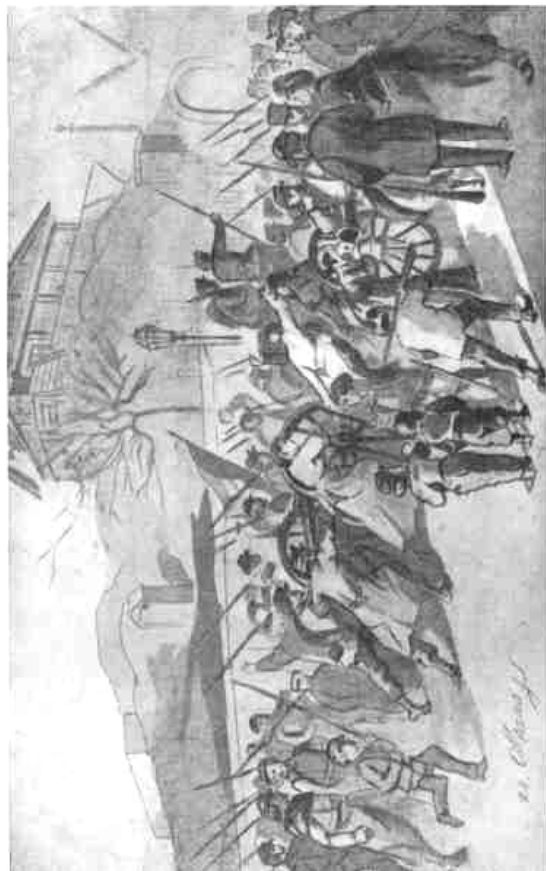
Paris ostroma alatt nemcsak az erődökbe, hanem különböző helyeken hevenyészett földsánczok mögött is volt tüzérség elhelyezve, mely tevékeny részt vett a város védelmében. Mikor híre járt, hogy a poroszok meg fogják szállni Parist, a párisiakat valami gyerekes ijedelem fogta el, hogy a győztesek az ő kedves ágyúira is ráteszik a kezüket. Hogy tehát ezt megakadályozzák, a nemzetőrség minden ágyút, a mihez csak hozzáfért, lefoglalt, és fölhurczolta a híres Montmartre csúcsára, a forradalom citadellájára, mely az egész város fölött dominál. Lassanként egy egész arzenál gyűlt ott össze, a mely 3-400 ágyúból állott, s a szövetkezett nemzetőrség el volt tökéelve, hogy ezt bármi áron megvédelmezi a benyomuló poroszok ellen. De úgy látszik, a központi bizottság már akkor azt a parancsot is kiadta, hogy *a versaillesi poroszok* ellen is meg kell védeni a kedves ágyukat.

Ez ágyúk népszerűségét még az is fokozta, hogy egy "részüket" a párisi nép közadakozásból az "ostrom

alatt öntötte, s mindenféle becézgető nevet adott nekik. Csak emlékezzünk rá, mennyire szívéhez nőttek a székely népnek a szabadságharcz alatt Gábor Áron ágyúí.

A párisi nép azzal a vad, túláradó lelkesültséggel, a mely karakterében rejlik, vetette magát állítólag fenyegetett ágyúira, s valóságos diadalmenetben hurczolta fel a Montmartre-ra. Férfiak, gyermekek, asszonyok fogták magukat az ágyúk elé, melyeket virágokkal koszorúztak meg és zászlókkal díszítették fel. Egy darabig egész tömegek őrizték az összehordott kincset, de aztán az érdeklődés csappant, és a végzetes napon, márczius 18-án már csak négy szál fegyveres strázsza lézengett az ágyúk körül.

A hangulat azonban az elégedetlen Parisban meglehetősen forradalmi volt. A szövetkezett nemzetőrséget vezető központi bizottság teljes erővel folytatta a városban az agitációt s egyáltalán nem titkolta, hogy fegyveres forradalommal akarja megdönteni a köztársaság mostani kormányát. Ilyen viszonyok közt érkezett Thiers Adolf Bordeauxból Parisba, hogy átvegye az ügyek vezetését. Mint föntebb mondtuk, első gondolata Paris lefegyverzése volt. Emberei eléje terjesztették, hogy ez lehetetlen, ebből lázadás és vérontás leszen. Különben sem áll a kormánynak elég megbízható katonaság rendelkezésére, a terv keresztülvitelére. Hát akkor próbálják meg legalább a Montmartre ágyúit hatalmukba keríteni, volt Thiers véleménye, mert addig nem lehet hozzáfogni a nyugodt alkotáshoz, a mig ez a veszedelem Damokles kardjaként függ Paris és Franciaország felett. Hosszú, izgalmas tárgyalások után a miniszterek végre belementek Thiers tervébe.

As egyik felvonulása a Montmartre-n.

Március 17-ről 18-ikára virradóra proklamációt ragasztottak ki Paris összes utcáiban, melyet Thiers és miniszterei mind aláírtak. E proklamációban felszólítják a lakosságot, hogy egyesüljön a kormány támogatásában, egyúttal jelentik, hogy a katonaság ráteszi a kezét az állam tulajdonát képező ágyúkra, melyek bűnös kezekbe kerülve, állandóan polgárháborúval fenyegetik az országot. Ugyanezen idő alatt az éj csöndjében Vinoy tábornok alig 30,000 emberre rúgó hadtestével megindult a Montmartre csúcsát elfoglalni. Bár a rendelkezésükre álló haderőnek javát válogatták ki, ezért bizony ez meglehetősen demoralizált katonaság volt. Mikor éjfél után három órakor az, ágyúkhöz érkeztek, s az ágyúk elszállításához kellett volna fogni, vagyis a döntő pillanatban lecsapott közéjük a jól ismert és végzetes francia *slendrián*: kiderült, hogy lovakról nem gondoskodtak. A tisztek egymásra bámultak, a drága perczek és a még drágább órák teltek, virradni kezdett, egyszerre csak megperdültek a nemzetőrség dobjai, megharsantak a trombitái, minden házból, minden utcából fegyveresek siettek elő, a meglepetés nem sikerült.

A lakosság is közeledett a katonákhoz. Férfiak, asszonyok az ezredek sorai közé csúsztak, üdvözölték, kérték, rábeszélték őket. *A nép ellen vezetnek henneteket. Csak nem akartok gyilkosok lenni? Csak nem lőttök testvéreitekre?* Ilyen kiáltások voltak mindenfelé hallhatók. A katonaság megingott. Többen eldobták fegyverüket. Egy ezred levegőbe emelte a puskatust, a mi annyit jelent, hogy megadja magát a népnek. Egy szomszéd "" utcában ""a tisztek ""rohamra"" vezényeltek "egy

lovasszázadot. A nemzetőrök lelőtték az egyik tisztet, a lovasok szétfutottak. Ilyen körülmények közt a tisztek nem tehettek egyebet, gyorsan összeszedték a még meg nem ingott katonaságot és elvezették a helyszínéről. Körülbelül ötezerre tehető azoknak a katonáknak a száma, a kik ezen a napon átallották a felkelőkhöz. A nap jelentőségét azonban Lecomte és Clement Thomas tábornokok megöletése adta meg. Ezzel el volt vetve a koczka s a kommunista vezérek tudták, hogy immár visszatérés alig van. Lecomte tábornok vezette azokat a csapatokat, melyeknek feladata volt éjjel a Montmartret elfoglalni. Mikor a szövetkezett nemzetőrség csábításainak engedve, csapatai cserbenhagyták, ő és néhány tisztje a fölkelők fogságába került. A fölkelők virradattól kezdve késő délutánig ide-oda hurczolták a generálist, keresve a *Központi Bizottságot*, hogy ítéletet mondjon felette. E közben a másik generális, Clement Thomas is, a ki polgári ruhában nyugodtan sétált a fölkelők között, a fellázadt nemzetőrség kezébe került. Hűtelen katonái ismertek rá és azzal a kiáltással rohanták meg: *Te is lövettel a népre!* A két szerencsétlen főtiszt ezután együtt járta a kálváriát folytonos inzultusok között. Végre a nép türelmét vesztette, részeg katonák vezetése alatt a Rosier-utczában egy üres telekre taszigálta és agyonlőtte őket. A két tábornokot egy kökerítéshez állították és szembe vele a nyolczvannyolczadik gyalogezred lázadó katonái foglaltak helyet. Az első áldozat Clement Thomas volt. Levette kalapját és merőn szegezte szemét a gyilkosokra, a kik nem sortüzet adtak, hanem egyenként, egymásután lőttek reá. "A tábornok "minden" lövésnél,

Clement Thomas & Co. Locomotive Works.

mely talált, megrázkódott, de állva maradt. Még a tizenegyedik lövésnél is állt, sőt a kalapját is kezében tartotta. Csak a tizenötödik lövésnél bukott el. Akkor került a sor Lecomte generálisra. Halálsápadtan, mel-
lén keresztbefont karokkal állott meg gyilkosai előtt. Azután halk hangon néhány tiltakozó szót rebegett. Néhány pillanat múlva ő is megszűnt élni.

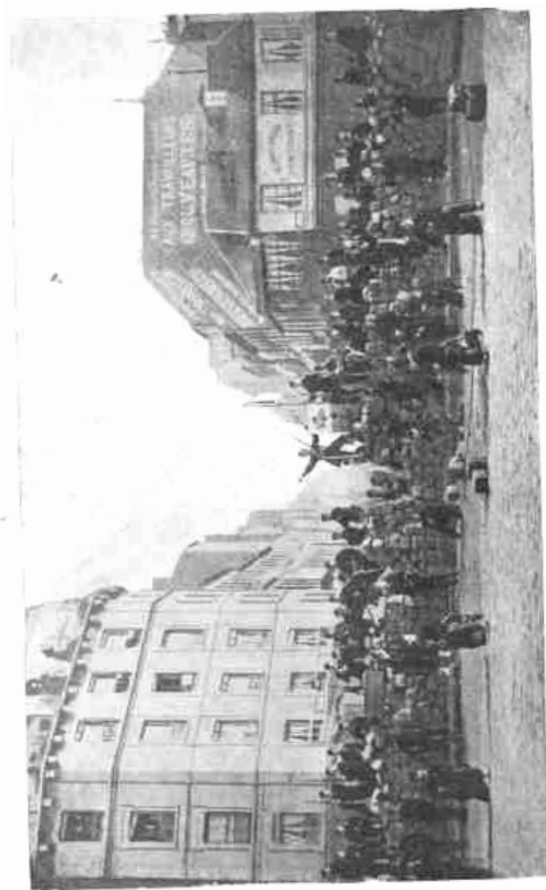
Ez a kettős gyilkosság óriási felháborodást keltett egész Franciaországban. Maga a Központi Bizottság is jónak látta egy proklamációt kibocsájtani, melyben *bűnösnek* bélyegezte a generálisok kivégzését.

Márczius tizennyolczadikán délben Thiers és a kormány tisztában voltak azzal, hogy ez a nap rájuk nézve elveszett. Thiers rábeszélésére tehát parancsot bocsájtottak ki, hogy az egész hivatalos apparátus, polgári és katonai hatóságok hagyják ott Parist és vonuljanak Versaillesba. Az államfő maga is kocsiba ugrott és sietve menekült a veszedelmes városból. A parancs pontosan végrehajtatott. Estére a törvényes hatalom minden hivatalos embere együtt volt a szomszédos Versaillesban, a törvénytelen hatalom emberei pedig előbújtak a sötétségből s a szövetkezett nemzetőrség zászlóaljainak élén elfoglalták az üresen hagyott középületeket. A központi bizottság maga se merte remélni, hogy ilyen könnyen diadalt arat s nagyon óvatosan nyomult előre. A forradalmi legendák által körülszótt városháza (Hotel de Ville), a forradalmi kormány székhelyére csak éjjel mertek bevonulni. Azt hitték, hogy ott biztosan harcra kerül a sor. Pedig ha jobban sietnek, egypár millió frankra rátehetnék volna a kezüket, mely összeget "egy" bátor "és" becsületes hivatalnoknak sikerült

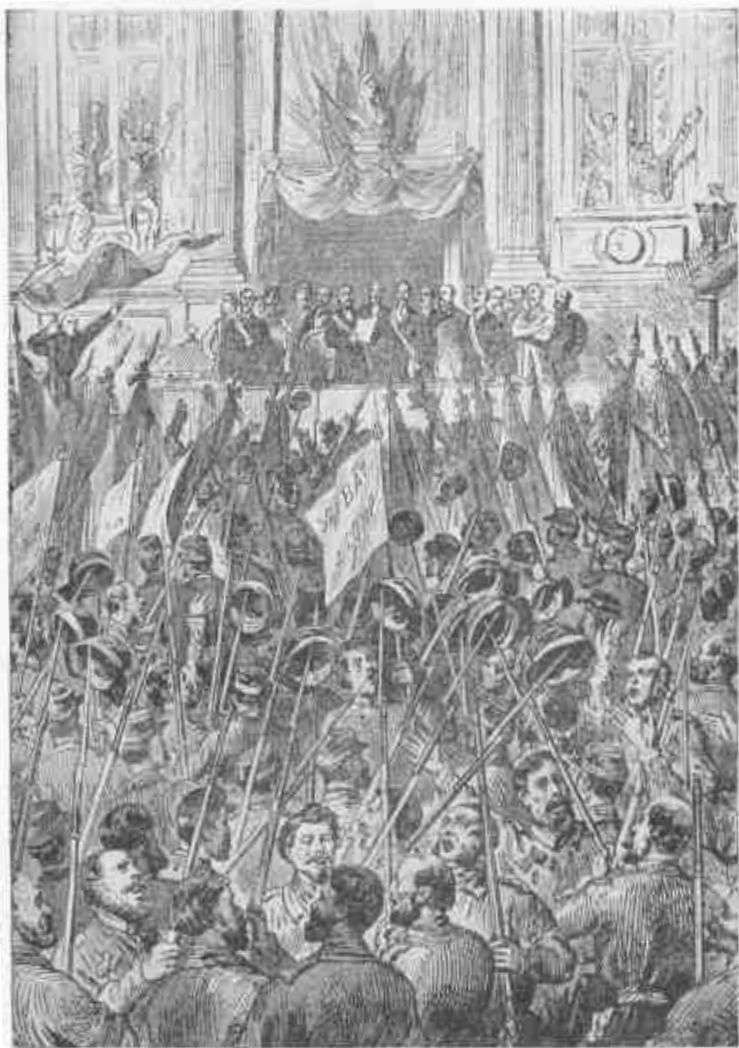
a kommunisták orra elől elcsúszni a versaillesi kormány után elszállítani.

Paris helyzete most a következő volt: A német csapatok a város északi és keleti széléit tartották megszállva, Saint-Denist, Vincennest és Charentont. Ez oldalról tehát sem a kommunistáknak, sem a versaillesiaknak nem volt semmi dolguk. Maradt tehát a nyugati és a déli oldal, Neuilly, Meudon és Chatillon, a hol összekerülhettek. Mikor a kormány Parisból menekült, Thiers a Parist körülvevő erődök kiürítését is elrendelte. Még a legfontosabbik erődöt, a Mont-Valerient is elhagyták egy időre a kormány csapatai. Szerencsére idejekorán rájöttek, hogy ez végzetes hiba volna és gyorsan visszatértek, mielőtt a kommunista csapatok az erődöt megszállták volna. A bekövetkezett polgárháborúban a Mont-Valerien oly nagy szerepet játszott, hogy nélküle a versaillesiak talán be sem tudták volna venni Parist, vagy a harc legalább is sokkal hosszabb ideig tartott volna.

Még a közmű haderejéről kell megemlékeznünk. Ez tekintélyes számúnak nevezhető, melylyel nagy sikereket lehetett volna kivívni, ha fegyelmezni tudták volna és hozzáértő vezetői lettek volna. A szövetség, fédérakit nemzetőrség két részből állott. Egy része mint mozgó nemzetőrség a városon kívül, a kommunisták kezébe került erődökben és a sáncokban teljesített külső szolgálatot. A másik része bent a városban helyőrségi szolgálatot végzett és karhatalmul szolgált. Mind-egyik rész körülbelül kilenczven-kilenczvenötezer, összesen tehát százkilenczvenezer emberből állott, a másfél frank napi lönungot azonban jóval több ember

Barrikada a Choua   Membramentuaion 1871 márczius 18-án.

A. kommün kikiáltása (1871 márczius 26.)

húzta. Komoly, a veszedelemben helytálló nemzetőre nem volt több a kommünnek negyven-ötvenezerénél. A végső tusában ez is leolvadt tízezer emberre, ennyi volt azok száma, a kik az utolsó napok barrikád harczaiban hősiezen kitartottak és saját véreik ellen oly elszántsággal küzdöttek, a minőt a poroszok ellen soha sem tudtak tanúsítani.

Ágyúja is volt a kommün hadseregének körülbelül ezer darab, de ez tizenhétféle különböző rendszerhez tartozott. Nagyobb baj volt ennél, hogy nem rendelkezett képzett tüzérekkel és elegendő ágyú-munícióval. A kommün lovassága se rúgott soha többre ötszáz főnél, a legkülönbözőbb lovasezredek megszökött katonáiból összeállítva.

A nemzetőrségen kívül még önkéntes csapatok is voltak, melyek fantasztikus címeket viseltek, mint például: *Flourens megboszulói, a kommün lurkói, Párisi fiúk, Vörös gyerekek*. Ezek az önkéntes csapatok nagy lármát csaptak, harsogó trombitaszóval vonulgattak végig a városon, a színházi gardróbokból fantasztikusan öltözködtek, de a csaták puskaapor-füstjét gondosan kerültek.

III. FEJEZET.

A kommün kormányzata.

A kommün uralma márczius tizennyolczadikától május huszonhetedikéig tartott. Nem földadatunk e véresen groteszk uralom történetét részletesen elmondani. Csak kiragadjuk a festői és érdekesebb részleteket s a markánsabb alakokat. A dolgok menetéről azonban röviden mégis meg kell emlékeznünk, hogy mintegy fonalat adjunk az olvasó kezébe, mely végig vezeti a kommün történetén.

A márczius tizennyolczadiki események a szövetségelt nemzetőrség által választott *Központi Bizottságot* tették úrrá Paris fölött. Márczius tizenkilencedikén plakátok jelentek meg Paris falain, melyek a változást a népnek bejelentették. A kiáltványt a bizottság összes tagjai aláírtak s a vasárnapi sétálók bámulva olvasták a legnagyobbbész obskúrus neveket. Márczius huszadikán a kommün hivatalos lapjában újabb nyilatkozat jelent meg, melyben a Központi Bizottság kijelentette, hogy ő nem akar kormány lenni. Ő egyszerűen kezébe vette a gazdátlan hatalmat, hogy lehetségessé tegye a párisi népnek, hogy megalakítsa a községi kormányzatot. Meg is jelölte a napot, márczius huszonkettedikét,

a melyre összehívta a polgárokat, hogy megválasszák a községi képviselőtestületet és megígérte, hogy ha ez megalakul, ő visszavonul. Ez a szerény hang nagy népszerűséget szerzett a Központi Bizottságnak. A forradalmi erőszaktól és bitorlástól való félelem egyszerre eltűnt. Mindenki azt hitte, hogy csak arról van szó, hogy Paris teljes mértékben kivívja önkormányzati jogait. A Parisban maradt kerületi polgármesterek, vagyis előljárók alkudozásba bocsátkoztak a Központi Bizottsággal, másrészt a párisi nép óhajait tolmácsolták a versaillesi kormány és képviselőház előtt. Ezek azonban nem vezettek eredményre, mert a kommunisták részéről rosszhiszeműség, Versailles részéről pedig roszindulat nyilvánult Paris iránt. Közben a konzervatív kerületek lakossága a Vendôme-téren tüntetést rendezett a kommün ellen, ennek a csapatai közéjük lőttek, nyolcz ember meghalt, sokan megsebesültek. Ezalatt a kommün, Ígéretei ellenére, megkezdte a szuverén állami jogok gyakorlását. Az elhagyott hivatalokba pedig beültette embereit s egymillió frankot vett fel a francia banktól, mert az állami és városi pénztárakban talált összegek, melyeket sans gêne lefoglalt, nem voltak elegendők a folyó költségek fedezésére. így haladtak előre a végzetes úton, melyről nem volt többé visszatérés.

A márczius huszonkettedikére kitűzött választásokat huszonhatodikán csakugyan megtartották. A négy-százkilenczvenezer beírt választóból leszavazott kétszáz-huszonhétezer. Összesen 92 tagot választottak, de a kommün, vagyis a községtanács "sohasem állt ennyi tagból, mert a most megválasztottak közül tizennyolczan

pár nap múlva lemondottak és a tanács sohasem volt teljes számmal együtt.

Ez az újonnan megválasztott kommün, mely hivatalva volt Paris, Franciaország, sőt mint hirdette, az egész világ sorsát a megalapítandó *egyetemes köztársaság* útján igazgatni, néhány ismert forradalmár mellett nagyrészt teljesen ismeretlen emberekből állott. Köztük volt Frankéi Leó ó-budai születésű fiatal munkás is, kinek később miniszteri állást is juttattak.

Az újonnan megválasztott kommün három párthoz tartozó emberekből állott. Legnagyobb számmal voltak az úgynevezett jakobinusok, a kik az 1793-iki jakobinusokat választották mintaképül, még pedig nemcsak az elvek, hanem az eljárási módozat és a hang tekintetében is. Közülök a legmarkánsabb egyéniség Delescluze volt. Ezek nem szervezkedtek külön, nem is volt rá szükségük, mert annyira uralkodott rajtuk a nagy forradalom hagyománya, annyira törekedtek utánozni a konvent embereit, hogy minden körülmények között egyformán tudtak gondolkozni és cselekedni.

A másik pártot a blanquisták képezték, a kik vezérüknek Blanquit, ezt a vén forradalmárt és összeesküvőt választották s minden eljárásukban az ő elveit és parancsait követték. Csak épen Blanqui nem volt közöttük, a ki még márczius 18-ika előtt a versaillesi kormány kezébe került, mely őt börtönben tartotta. Ez a párt a forradalomból levonta a legvégső konzekvenciákat. Semmiféle erőszaktól, vérengzéstől, törvénytelenségtől nem riadt vissza, a mivel a forradalom érdekeit vélte szolgálni. A kommün alatt is első gondjuk volt, hogy a rémuralom eszközeit kezükbe kerítsék. Ők

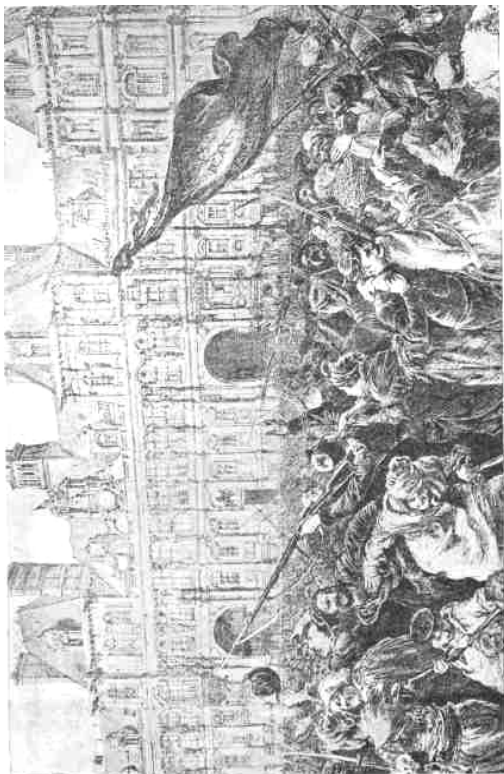
tették rá kezüket a rendőrségre és a párisi fogházakra. Közüiök került ki a két legelszántabb és leggonoszabb ember, Raoul Rigault és Ferré, kik valósággal örömet találtak ellenségeik kízásában és a vérengzésben. Úgy a blanquistáknak, mint a jakobinusoknak a nagy forradalom alakjai közül Marat és Hébert volt az elődjük és ideáljuk.

E két csoporton kívül a kommün egy csomó demagógból állott, a kiket a császárság vége felé folytatott politikai harcok és az ostrom alatt lefolyt szabad klub-élet vetett felszínre. Nem volt egyéb figyelemreméltó bennük, mint dübörgő hangjuk és abbeli tehetségük, hogy hízelegni tudtak egy elkeseredett és az események által kétségbeejtett nép szenvedélyeinek.

A kommün kisebbségi pártja az úgynevezett szocialistákból állott, a kik kerülni óhajtották a nagy megrázódtatásokat. Ezek között is voltak határozottan tehetséges emberek, a kikben bizonyos kormányzati talentumot lehetett konstatálni. Ez a párt mint ellenzék szerepelt a kommün többi pártjaival szemben. A kommün forradalmi többség-ének csak negatív programja volt: mindent lerombolni. A szocialisták ellenben reformálni óhajtották a társadalmat s átalakítani különösen a munka feltételeit, a mivel szerintük az igazságnak és a jólétnek egy új korszakát nyitnák meg. A túlzók ezt a mérsékelt pártot lassanként teljesen háttérbe szorították, de később, mikor ők is minisztériumokat alakítottak, kénytelenek voltak a pénzügyet, közmunkát és kereskedelmet rájuk bízni, mert csak a szocialisták között találtak olyan férfiak, a kik értettek valamit ezekhez a kérdésekhez.

Ez volt tehát a vezérkar, mely köré az alsóbbrendű emberek egész tömege csatlakozott, mely érzelmeit és cselekedeteit természetesen teljesen a vezérek példája szerint igazította. Ezek korábbi életükből nem hoztak magukkal egyebet, mint végtelen irigységet, gyűlöletet azon osztályok iránt, melyek – szerintük – eddig érvényesülésüket meggátolták. Mohón estek neki a kezükbe került hatalomnak, éltek vele és visszaéltek vele.

Ezalatt Versaillesban a törvényes francia kormány összegyűjtött körülbelül nyolczvanezer embert, mely sereg immár elég szolidnak és fegyelmezettnak tetszett, s ezzel megtámadta a kommünnek a falakon kívül tannyázó csapatait. A kisebbszerű összeütközésnek az lett a vége, hogy a katonaság könnyűszerrel Parisba kergette a felkelőket. E harcz és annak eredménye Parisban nagy felháborodást keltett. Thiers márczius 18-iki gyászos megfutamodása óta azt hitték, hogy hónapokig se fog sor kerülni a támadásra. E mellett az elvesztett nagy háború és számos kapituláció óta a párisi nép annyira hozzászokott a tábornokok kicsinyléséhez, lenézéséhez és megvetéséhez, hogy el se tudta képzelni, hogy ezek őt legyőzhessék, azt a nemzetőrséget, melyet a demagógok hizelgéseit teljesen elkábítottak és a legyőzhetetlenség hitébe ringattak. Mikor tehát április 2-ikán este híre terjedt az első csatavesztésnek, egy kiáltás harsant végig Parison: *Fel Versaillesba!* A riadót megverték, a gyülekezőt megfűjták s három oszlopban Versailles elfoglalására indultak. A támadást Bergeret, Flourens, Duval és Eudes «tábornokok» vezették. A tábornokoknak nem volt törzskaruk és ágyújuk. Azonfelül Bergeret azt a számárságot követte el, hogy

A párisi városiások élétű térén, 1871 márczius 26-án.

a Mont-Valerien ágyúinak toroka alatt akarta elvezetni embereit. Mikor aztán az erőd ágyúi gorombán köréjük lőttek, az egész hadoszlop szétszaladt. Egy része visszafutott Parisba, másik előre ment Versailles felé. Bougivalnál azután Vinoy generális megtámadta őket, mire ezek is visszafutottak Parisba. Az embereitől cserbenhagyott Flourens egy házban a versaillesiek kezébe került s egy zsandárkapitány egy kardcsapással megölte.

A másik két oszlop hasonlóképp vereséget szenvedett. Eudesnek sikerült visszamenekülnie Parisba, ellenben Duval ezerötszáz emberrel a versaillesiek kezébe került. És itt már kezdett kitűnni, hogy a boldogtalan francziák hogyan fognak egymás ellen küzdeni. Mikor a kommunista foglyokat Versailles felé kísérték, Vinoy tábornok útközben Duvalt és főbb tisztjeit egy árokparton minden ítélet nélkül föbelövette. A Versaillesba megérkező foglyokat a lakosság a legbrutálisabban inzultálta.

A kommün április 5-iki gyűlésén reagált ezekre a tettekre. A leghevesebbek azt követelték, hogy feleletül azonnal föbe kell lövetni egy csomó «reakzionáriust», főkép papot. A gyűlés ezt nem fogadta el, ellenben ki mondta, hogy minden ember, a ki abba a gyanúba kerül, hogy összeköttetésben áll a versaillesi kormánnyal, elfogatik és törvényszék elé állítatik s a versaillesiek által agyonlőtt minden hadifogolyért a párisiak három embert fognak e törvényszék által elítéltek közül kivégezni. A kommün egyúttal rögtön túsokról gondoskodott. Bonjeanhoz, a semmitőszék már fogságban ülő legfőbb bírójához oda csukták Darboy párisi

érseket, azonkívül egy csomó világi papot és szerzetest, letartóztattak minden zsandárt és városi rendőrt, a ki csak a kezükbe került. Rövid idő alatt a fogházak tele lettek gyanúsakkal és túsokkal. Egyúttal mindazon aljságokat, a melyek a kommün iránt ellenséges indullal viseltettek, betiltották. A kommün egy rendeletet is bocsátott ki, mely a negyven éven alul álló férfilakosságnak megtiltotta Paris elhagyását és megparancsolta nekik, hogy fegyvert fogjanak a kommün védelmére. A kik ez alól kivonták magukat, azokat fegyveresekkel hurczolta el lakásukról.

Mindezek az erőszakoskodások lassanként kinyitották Paris lakosságának a szemét, úgy, hogy mikor április 16-ikán a kommünben megüresedett helyekre új választást hirdettek, tizenegy kerületben a beirt kétszázötvenhatezer választó közül csak *ötvenkilencezezer* szavazott le.

A versaillesiak óvatos lassúsággal haladtak előre operációjukban. Április 30-ikán kezükbe kerítették a szövetkezett nemzetőrség által elhagyott Issy-erősséget. Ez nagy megdöbbenést keltett a kommün uraiban, érezték, hogy itt mégis baj lesz s a nagy forradalom mintájára megalakították a *Jóléti Bizottságot*, *Comité de salut public*, a melylyel megint csak egy forumot teremtettek, mely a kommün és a Központi Bizottság mellett önállóan parancsolgatott s fokozta a zavart. Ez a zavar különben is az adminisztráció egész terén óriási volt. Hogy ezen némileg segítsenek és a teendőket egymás közt feloszszák, más név alatt megszervezték a régi minisztériumokat. A hadügyminisztert *hadügyi megbízottnak*, a kereskedelmi minisztert *kevéske-*

delmi megbízottnak nevezték. Ez a kormány a következő emberekből állott:

Cluseret, majd Rossel és Delescluze, hadügy; Jourde, pénzügy; Paschal Grousset, külügy; Vaillant, közoktatás; Protot, igazságügy; Baoul Bigault, majd Ferré belügy és rendőrség; Frankéi, kereskedelem, Andrieux, közmunka.

A kommün kabinetjének elnöke nem volt, csak teljesen egyenlőjogú tagjai. Nem volt, a ki dirigálta volna őket. Ehhez járult, hogy hivatalnokaik olyan emberekből állottak, a kik nem igen kondítottak ahhoz, a mire vállalkoztak. Így a zavar napról-napra nőtt, a működést folytonos konfliktusok nehezítették s az állapotok egyre czifrábbak lettek. Április 28-ikán azt a dekrétumot hozták, hogy az összes minisztériumokat alárendelik a Jóléti Bizottságnak, mely a maga részéről csak a kommünnek, vagyis a községtanács egyetemének felelős. Mindezen kísérletek között mégis csak legnagyobb úr a Központi Bizottság maradt, mert a nemzetőrség neki engedelmeskedett.

Hogy a régi renddel való leszámolást markírozza, április 27-ikén a kommün elrendelte, hogy az a templom, mely azon a helyen épült, hol 1848-ban a júniusi fölkelők Bréa generálist meggyilkolták, leromboltassák. Ezenfelül a Jóléti Bizottság meghagyta, hogy az az engesztelésül épített kápolna is leromboltassék, mely azon a helyen emelkedett, hol 1793-ban a lefejezett XVI. Lajos király és családja eltemetettek. E két rendelet azonban sosem hajtattott végre. Ellenben az a május 11-én kiadott parancs, mely elrendelte Thiers párisi házának teljes lerombolását, pár nap alatt végre-

hajatott. A köztársaság végrehajtó hatalmának a főnökét a párisiak annyira gyűlölték, hogy valóságos vad kéjjel vetették magukat a házára s jóformán a körműkkel szedték szét. Ezenkívül ledöntötték a Vendôme-oszlopot, a melyről majd később fogunk beszélni.

Azt már említettük, hogy a papokat mennyire üldözték. Ezenkívül bezárták a templomok legnagyobb részét, vagy forradalmi klubbokká alakították át. Az újságok közül csak azokat tűrték meg, a melyek vagy hallgattak a kommünről, vagy dicsérték. A legcsekélyebb kritikát nem tűrték s új lapok indítását nem engedték meg.

A szép és vidám május hava Paris városát ezúttal komor hangulatban találta, az utcák elhagyottak voltak, a lakosság gazdagabb része elmenekült, a többiek a rémuralomtól megijesztve, bezárkóztak lakásukba. Minden rendszeres munka megszűnt, a nyomor napról-napra terjedt s az ostrom alatt uralkodott hazafias láz helyét tompa egykedvőség foglalta el. A párisiak a versaillesi nemzetgyűlést nem szerették, de a koinmüntől is napról-napra jobban eltávolodtak s maguk se tudták, hogy milyen párthoz csatlakozzanak. Csak egytől rettegték, a befejezéstől, mert előre érezte mindenki, hogy e rettentő kalandnak befejezése vérfürdő lesz, magának a városnak kebelében. A kommün annál erőszakosabb és kíméletlenebb lett, minél jobban konstatalta a lakosság visszahúzódását, minél inkább meggyőződött róla, hogy nem számíthat másra, mint a nemzetörség egy részének exaltait tömegére. A mint ez a meggyőződés megérlelődött benne, lassanként valósággal zsarnok kormánygyá alakult át, a történelemben található tirannusok minden jellemző vonásával. A kri-

tikát nem tudja eltűrni és minden független véleményyt elnémít. Megfélemlítéssel dolgozik és törvénytelenül

takkal tölti meg a börtönöket. Mikor aztán kikerülhetetlennek látja bukását, minden eszköz jó neki, csak-hogy boszút állhasson érte.

Május 21-ikéig tartott a pütkösi királyság. Ekkor a versaillesi csapatok betörték Parisba s megkezdődött a hétnapos szörnyű utczaiz harc, a vérengzés gyűjtogatás.

Most, miután a történeti fonál kezünkben van, áttérünk e világtörténeti epizód egyes eseményeinek és alakjainak jellemző ismertetésére. Főforrásunk Maxime Du Campnak, a francia

Gambetta 1875-ben.

akadémia tagjának

nagy munkája *Les Convulsions de Paris*, mely kemény kritikát gyakorol ugyan a kommün felett, de adatait pontosan megrostálja s a tendencia kedvéért nem hazudik.

IV. FEJEZET.

A Francia Bank idillje.

Ebben a kommünlázadásban a legcsudálatosabb jelenségek egyike volt a *Francia Bank* idillje. Valóságos lélektani rejtély. A fenekestül felfordult városban, a hol egyszerű munkások, nem is munkások, hanem napszámosok, a kik tegnap még szemet lapátoltak, ma diktátori hatalmat gyakoroltak, áll egy komor, nagy épület s benne a világnak talán legszolidabban fundált pénzügyintézete. Márczius 18-ikán három milliárdot rejtett falai között. Ezer milliót értékpapírokban, ezer milliót bankjegyekben és ezer milliót arany- és ezüstpénzben. Ha a kommün ennek a kincsesbányának nekiesik és kirabolja, vagy értékeit megsemmisíti, talán gyógyíthatatlan sebet ejtett volna Franciaországon, de mindenestre halálos csapással sújtotta volna Franciaország középvagyonú és nagyvagyonú lakosságát. Lehet, hogy nem jöttek rá, hogy a bank birtoka milyen rettentő fegyvert adott a kezükbe, lehet, hogy visszajedtek a szörnyű következményektől és fölülkerekedett bennük az a bizonyos egészséges, józan érzék, a mely minden francziában ott lappang, tény az, hogy csupán megsarcolták a bankot, elvettek tőle annyit, a mennyire szük-

ségük volt, de ki nem rabolták. Tény azonban az is, hogy a Francia Bank és vele Franciaország sokkal drágábban fizette volna meg a kömmün uralmát, ha véletlenül a kömmün vezérei közül nem Jourde és Charles Beslay bízatnak meg a bank kezelésével. Jourde volt a kömmün pénzügyminisztere, Beslay pedig a kömmün által a bankhoz kinevezett kormánybiztos. Mind a kettő mocsoktalan jellemű és klasszikus becsületességű férfiú, a kik a kömmün kebelében is minden erőszakot elítéltek és az úgynevezett szocialistákhoz, vagyis mérsékeltekhez tartoztak.

Meg kell még említenünk, hogy a bank a háború alatt ezerhatszáz milliót adott az államnak kölcsön és föl kell jegyeznünk azt, hogy az első csatavesztések hírére az ércfedezetből ötszáz milliót, a korona gyémántjaival és a Louvre értékesebb képeivel együtt egy tengerparti várba szállítottak. Meg kell még említenünk azt is, hogy az intézet tisztviselői és szolgálói egy külön zászlóaljja szervezkedtek, mely magaválasztotta lisztjeinek vezetése alatt már Paris védelmében is részt vett. Ez a zászlóalj, mely körülbelül hatszáz főből állott, a márczius 18-iki lázadás kitörésekor bevonult a bank épületébe s el volt szánva arra, hogy erőszak esetén utolsó csepp véréig védelmezi a nemzet vagyonát. Hála Jourde és Beslay jórahalóságának, erre nem került a sor, de ha rákerült volna is, ez a bankot meg nem mentette volna a romlástól. Thiersnek az a parancsa, hogy az összes hivatalok hagyják ott Paris, a bank személyzetének nem szólhatott, ennek kötelessége volt ott maradni a rábízott kincsek mellett. Bár a törvényes kormány megfutamodása meglepte és megdöbbsentette a

bank kormányzóit is érezték, hogy rendkívüli dolgok történtek, azt nem is sejtették, hogy micsoda nagy veszedelem környékezi őket. A vihar első szelét azonban nemsokára megérezték.

A gondolkodó ember. (Hugo Viktor.)

Márczius 20-ikán a Központi Bizottság, Paris ez idő szerinti ura gyűlést tartott, mely meglehetősen kínos hangulatban kezdődött. Konstatálták ugyanis, hogy nincs pénzük, a mi nélkül pedig forradalmat csinálni nem lehet. Ekkor felállott Eudes és kategoricze kijelentette, hogy ő hoz majd pénzt a francia bankból.

– Hogyan? Egyedül akar odamenni? Vigyen legalább magával egy zászlóaljat.

– Nem. Ha megyek, magam megyek.

Billioray, a *Központi Bizottság* tagja, ajánlkozott, hogy vele megy.

– Nem bánom, – felelt Eudes és fölkerelkedtek. Velük mentek azonban még Varlin, Jourde és még többen.

Délután öt órakor bekopogtattak a banknál, a hol azonnal Bouland igazgató elé vezették őket. Itt bemutatkoztak, mint a Központi Bizottság kiküldöttei, a kik azért jöttek, hogy a banktól pénzt kérjenek. Bouland érezte helyzete kínos voltát. Tudta, hogy a város a forradalmárok kezében van, de akkor még azt is remélhette, hogy pár nap alatt vége lesz az egésznek s akkor majd számon kéri tőle a kidobott pénzt. Himezett-hámozott, hogy időt nyerjen. Kifejtette, hogy a pénz, a mi itt van, nem az övék, ők csak a letéteményesei.

– Ez igaz, – válaszolt Jourde, – csakhogya pillanatban mi képviseljük Paris városát. Paris városának pedig a banknál, bizonyosan tudom, 8.826,860 frank erejéig nyílt hitele van. Hát ennek a terhére kérünk egy millió frankot, ennyire van szükségünk.

Bouland elismerte, hogy Jourde jól van értesülve, de kijelentette, hogy ez az összeg egy letét, melylyel ő nem rendelkezik. A kiküldöttek türelmetlenül morogni kezdettek, de Jourde egy kézmozdulattal lecsillapította őket és így szólt:

– Az "egész lakosság fegyverben áll," "a"" szövetkezett

nemzetőrség száma több, mint százötvenezer. Legtöbbnek közülük felesége és gyereke van. Ennek a nagy tömegnek holnapra már nincs betevő falatja. A Központi Bizottságnak nincs miből fizetni a zsoldot. Pedig ha nem kap zsoldot ez a tömeg, majd maga szerez magának, kifosztván a privát házakat, a pénzügyintézeteket és magát a bankot is. Ő nem a nemzetőrség érdekében beszél, tökéletesen érti, hogy az igazgató polgártársnak ez iránt kevés rokonszenve van. Ő az egyesek, a pénzügyintézetek és a bank, szóval egész Paris érdekében beszél, melyet katasztrófától mentenek meg, ha rendszeren fizetik tovább a nemzetőrséget. A bank részéről tehát igen okos cselekedet ezt a milliót kifizetni.

Rouland magában elismerte, hogy Jourde argumentációja tökéletesen helyes, csak arra kérte őt, hogy az összeget Paris nevében és számlájára vegyék föl és kizárólag a nemzetőrség zsoldjának fizetésére fordítsák. Jourde megígérte, hogy így lesz, mire levezették őket a főpénztárhoz, a hol kezükbe olvastak egy millió értékű ropogós új bankót. Ezzel tértek vissza a városházára, a hol előadták a dolgot és bemutatták az összeget. Az öröm moraja futott végig a Központi Bizottság tagjain. A dolog sokkal jobban ment, semmint maguk is gondolták.

Jourde és Varlin, az államtitkárja (szintén igénytelen, egyszerű, nem rősz indulatú ember) vállalták magukra azt a nehéz feladatot, hogy a kömmün pénzügyi szükségleteit fedezzék, a mi olyan rősz és rendetlen gazdálkodás mellett bizony kínos dolog volt. Mikor Parist hatalmukba kerítették, a pénzügyminisztériumban négy és fél milliót, a városházán egy millió kétszáz-

ezer frankot találtak, de ez oly kevésnek bizonyult, hogy a mint láttuk, már márczius 20-án a bankhoz kellett fordulniok. De ez is oly hamar elolvadt, bizonyára a nemzetőrség hátralékos zsoldjának fizetésére, hogy márczius 22-én Jourde és Varlin már második látoga-

A nevető ember. (Thiers.)

tásukat tették a banknál. Ezúttal újra egy milliót követeltek, de Rouland lealkudta háromszázezerre, a mivel egyelőre megelégedtek és eltávoztak. E látogatás hatása alatt a bank kormányzó-tanácsa gyűlést tartott, melyen helyeselte az igazgatóság eljárását, kijelentette, hogy ezt a helyzetet a nemzeti védelem kormánya teremtette, midőn ""Parist ""otthagytá"" és ""lehetetlen a bankot kitenni

annak, hogy fegyveres tömegek maguk jöjjenek elvenni azt, a mit tőlük a bank megtagad. Közben Roulandt Thiers táviratilag Versaillesba rendelte, mert a kormánynak szintén pénzre volt szüksége, a mit a bank főkormányzója nélkül nem kaphatott meg. Rouland nem is tért vissza a felkelés egész tartama alatt s a bank ezalatt nem kevesebb, mint kétszázötven millió frankot bocsátott Thiers rendelkezésére. A párisi főintézetet ezen idő alatt Ploëuc márki vezette, nagy ügyességgel és hidegvérrel lavírozván a kommün folytonos követelései között. Az ő ügyességének, emberismeretének, jó modorának és ravasz breton eszének is nagy szerep jutott a bank megmentésében. E tekintetben azonban a főszerepet a három kommün-tag, Jourde, Varlin és Beslay játszotta, a kikről, mint becsületes emberekről, már beszélünk, de a kik általában oly érdekes karakterű emberek voltak, hogy hosszabban meg kell róluk emlékezni.

Jourde, a kommün pénzügyminisztere, egy 28 éves, elég tanult fiatal ember volt: légvárat építő, az emberiség jövőjén töprengő, alapjában véve szelid természetű, minden erőszakosságtól irtózó. Hitte azt, a mit hirdetett és ebben a kommün működése sem tudta megrendíteni. Barátai nagy pénzügyi tekintélynek tartották. Varlin foglalkozására nézve könyvkötő volt, még pedig speciálista a misekönyvek kötésében, mely tehetségét ő, mint igazi szoczialista, meglehetősen megalázónak tekintette magára nézve. Tagja volt a munkás internacionálnak s minden megelőző kongresszuson szerepelt, vagyis a könyvkötészet helyett inkább politikával foglalkozott. "Benne" már "megvolt" a gyűlölet a fel-

sőbb társadalmi osztályok iránt s a nép jövőjét úgy képzelte, hogy abban a proletárság mint privilegizált kaszt szerepeljen. Legérdekesebb alak volt közöttük Beslay Károly, egy 76 esztendő, áldott jószívű, galambszelidségű öreg ember, a ki márczius 30-tól kezdve mint külön kinevezett kommün-kormánybiztos szerepelt

A beszélő ember. (Gambetta.)

a bankban. Ez az ember valósággal ambícióját helyezte abba, hogy a francia bankot a katasztrófától megmentse, a mi nem kis fáradságába került. A kommün öldöklései és gyújtogatásai fájdalommal töltötték el, de azért programjában hitt és az emberiség megváltását remélte tőle.

A ""három ""ember"" mindegyike"" másképen végezte kü-

lönös karrierjét. Beslay szolgálatait a bank azzal fizette meg, hogy mikor a versaillesi csapatok betörték Párizsba s a helyzet a kommunistákra nézve Thiers seregének féktelenkedése miatt nagyon kritikussá vált, pártfogásába vette, elrejtette, majd Svájcba szöktette Beslayt. Mikor az öreg a banktól elbúcsúzott, így szólt Ploeuc márkához:

— Mielőtt eltávoznám, engedje meg, hogy valamire kérjem.

A márki egy gúnyos mosolyt fojtott vissza s magában elgondolta, hogy *no, a nagy forradalmár most kéri a borralalót*. Udvariasan így felelt:

— Parancsoljon uram, tudja, hogy minden tekintetben rendelkezésére állok.

— Adja nekem emlékül azt a tintatartót, a melyet itt a bankban használtam.

A márki majdnem hanyatt vágódott meglepetésében és szégyenletében. Ez az emlék ugyanis egy közönséges cserép-tintatartó volt, melyet két frank ötven centimért minden papírkereskedésben meg lehetett kapni. Ez volt a fizetsége annak a Beslaynak, a ki könyökig vájkált a milliókban s a kitől pár százezer frankot a bank bizonyára nem sajnált volna. Beslay hátralevő pár esztendejét is szegénységben töltötte s egyetlen fiára is csak ezt hagyta örökölni.

Jourdedal a sors nem bánt ilyen kegyelmesen. Ő utolsó perczéig helyén maradt s május 27-ikén még negyvenezer frankot osztott szét a Központi Bizottság és a kommuné még együtt lévő csekély számú tagjai között. Ettől kezdve eltűnt. Fáradtan bolyongott Paris utczáin, "melyekbe" már "ebben" a pillanatban minden a

kommunisták ellen fordult. A kültelkeken bolyongva esett a törvényes kormány csapatainak a kezébe. A mint vállatóra fogták, eltagadta kilétét és Roux névre szóló igazolványokat mutatott fel. Egy ember azonban felismerte és megmondta, hogy ez a kommün pénzügyminisztere. Jourde vállat vont és nem tagadott tovább. A nála levő kilenczezer frankot átadta a hatóságnak s csak 120 frankot tartott meg, azt mondván, hogy ennyi az övé. Élete egy hajszálon függött s valószínű, hogy rövid úton föbelőtték volna, de szerencséjére akkor adta ki Mac Mahon a parancsot, mely megtiltja a katonaságnak a sommás kivégzéseket. Így aztán Yersaillesba került, hol aztán a haditörvényszék mondott felette ítéletet, mely Numeába való de-
 portálásra szolt. Három esztendő telt ott,

akkor Rochefort és mások társaságában megszökött. Még egy jellemző tényt említünk fel róla. A haditörvényszék előtt megjelent Jourde rendes vendéglőse és bemutatott egy számlát, mely azt bizonyította, hogy április 16-ikától május 22-ikéig Jourde, a kommün pénzügyminisztere, az ő mindennapi vendége, ebédre és vacsorára összesen 224 frankot költött. Pedig pénzügyminisztersége alatt csak a francia banktól tizenhat

millió frankot vett fel. (Ennyi veszteséggel mászott ki a bank a kalandból.)

Ilyen ember volt Jourde s ezt az embert utólag a szájhősök, a kik a veszedelem pillanatában elsők voltak a menekülésben, a legpiszkosabb áruházzal vádolták.

Varlin tragikusabban fejezte be pályafutását. Nagy tévedéseért életével lakolt. Midőn minden összeomlott, ő nem menekült, nem borotváltatta le a szakállát, nem gondoskodott hamis papírokról, hanem fásultan csatangolt az utcákon, várva, hogy a sors mit hoz reá. Azon napok egyikén, melyen Thiersnek a kezesek fölkonczolása és Paris fölgyújtása által a végsőig fölizgató csapatai a legveszettebbül garázdálkodtak, Varlint egy kávéház előtt fölismerték és elfogták. Nem tagadta, hogy kicsoda, mire egy rögtönzött haditörvényszék elé állították, mely a Montmartreén működött, közel azon helyhez, hol márczius 18-ikán a két tábornokot agyonlőtték. Útja valóságos kálvária volt. A feldühödött nép *gyilkos*, *gyújtogató* kiáltásokkal rohant utána, megrugdosták, leköpdösték, kalapját leütötték a fejről, ha katonaság nem védi, agyonverték volna. Pedig ez az ember szerette a népet, s nem tartozott a kommün erőszakos pártjához. A haditörvényszék halálra ítélte, átadta négy katonának, s azok rögtön ott egy üres telken agyonlőtték.

V. FEJEZET.

A Vendôme-oszlop ledöntése.

A forradalmak a rombolást is a pozitív program-pontok közé sorolják. Egy jól sikerült, hatásos rombolás felér egy közepes alkotással. Forradalmi elv *tabularasát* csinálni az új alkotások számára. S a forradalmaknak mindig ez a könnyebb része, a nehézségek akkor állnak be, ha a régi helyébe újnak teremtésére kerül a sor.

A kommün két nevezetesebb rombolást vitt véghez: földdel egyenlővé tette Thiers párisi házát és ledöntötte a Vendôme-oszlopot.

Paris szívében, előkelő úri fertályban, a Vendôme-téren áll ez az oszlop, tetején I. Napóleonnak római imperátor ruhába öltöztetett alakja. Az 1805-iki és 1806-iki háborúk alkalmával zsákmányolt ellenséges ágyúkból öntötték, hogy hirdesse a francziák, helyesebben a korzikai hódító katonai dicsőségét és lángeszét. Elpusztításának ötlete nem a kommün alatt támadt. Még javában ostromolták a poroszok Parist, mikor a nemzeti védelem kormányát már egy egész csomó kérvény sürgette, hogy az emléket távolítsa el. Az ötletért és "az eltávolításért Courbet-t, "a hírneves festőt" tették

felelőssé, pedig az előkészítésben csak annyiban vett részt, hogy az ostrom alatt a következő kérvényt intézte a maga részéről a köztársaság kormányához:

«Tekintettel arra, hogy a Vendôme-oszlop egy olyan emlék, a melynek semmi művészi értéke nincs, tekintettel arra, hogy célja a háború és hódítás eszméjének megörökítése, mely lelkesíthette a császári dinasztiát, de ellenkezik egy köztársasági nemzet érzelmeivel, stb... azon óhajomnak adok kifejezést, hogy a nemzeti védelem kormánya engedje meg az oszlop elhordását, a domborműveket előbb átvitelve a *Rokantak* palotájába.»

A kormánynak akkor egyéb gondjai valának s az eszme feledésbe ment, de a kommün alatt újra felmerült s a községtanács április 12-iki ülésén a következő határozatot hozta:

«Paris város községtanácsa, tekintettel arra, hogy a Vendôme-téri császári oszlop a barbárság emlékműve, a nyers erő és hamis dicsőség szimbóluma, a militarizmus megtestesítője, a nemzetközi jog tagadása, a legyőzötteknek állandó arczulverése a győztesek részéről, folytonos merénylet a francia köztársaság három nagy elve közül az egyik, a *testvériség* ellen, ezennel kimondja: *Egyetlen cikk*. A Vendôme-téri oszlop leromboltatik.»

És itt álljunk meg egy pillanatra.

1848-ban Hugo Viktor megunta, hogy a század legnagyobb költője legyen és elhatározta, hogy leszáll a politikusok közé. Parisban fellépett képviselőnek és programbeszédében a következőket írta:

«Két "köztársaság lehetséges: "az egyik letépi a

háromszínű zászlót és helyébe tűzi a vörös lobogót, garast veret a Vendôme-oszlopból, ledönti Napoleon szobrát és Marat szobrát állítja helyébe... Tönkreteszi a gazdagokat, a nélkül, hogy meggazdagítaná a szegényeket; tönkreteszi a hitelt, mely mindnyájunknak a vagyona és a munkát, mely valamennyiünknek mindennapi kenyere . . . Sanda gyanú alapján megtölti a börtönöket és vérfürdővel üressé teszi őket... Franezia-országot megteszi a sötétség hazájává; megfojtva a szabadságot, tönkresilányítja a művészeteket, lefejezi a gondolatot, megtagadja Istent... Egyszóval hidegen megcselekszi azt, a mit az 1793-iki férfiak lázban égve megcselekedtek. S miután apáink látták az óriások aprólékosságát, ez meg fogja nekünk mutatni a törpék szertelenségeit...»

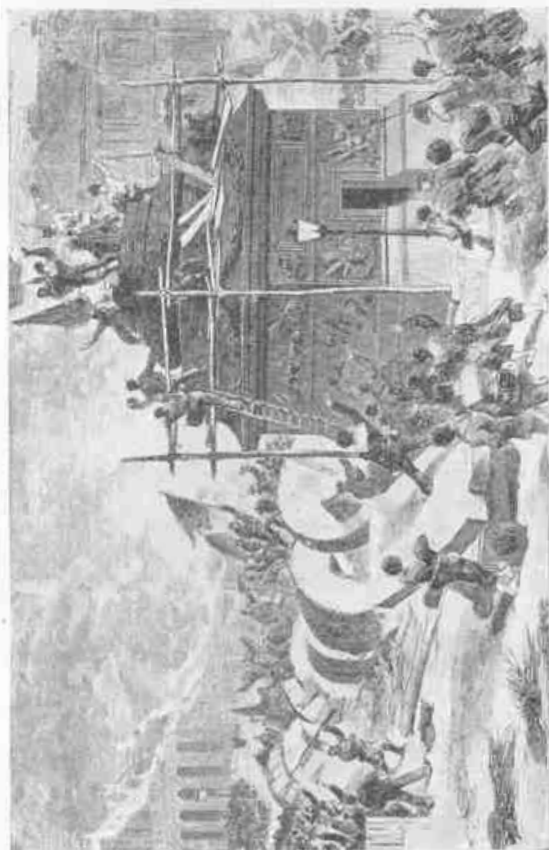
Maxime Ducamp így kiált fel: Vájjon mikor Hugo Viktor ezt huszonhárom évvel korábban megírta, nem a kommün víziója jelent-e meg hirtelen előtte, a melytől visszaretent!

Úgy határozták, hogy az emléket május 5-én, Napoleon halálának évfordulóján döntik le. Ezen a napon a Rokkantak palotájának lakói, a napóleoni háborúból megmaradt öreg katonák el szoktak vonulni az oszlop előtt, melyet virággal borítottak el. Ezt a kegyeletes aktust ezúttal is zavartalanul elvégezheték, mert a ledöntéssel megbízott mérnök nem tudott munkájával az időpontra elkészülni. Mikor már kitalálták a ledöntésnek azt a módját, hogy az oszlopot és a szobrot több helyen befűrészelik, az egészet aczélkötelekkel meghúzzák és egyensúlyából kizökentik, mikor már mindezekkel a munkákkal elkészültek, akkor a környék lakói

állottak elő félelmükkel. Azt jajgatták, hogy a zuhanás oly irtóztató erejű lesz, hogy a csatorna beszakad, az ablakok összetörnek, kémények lehullanak, sőt talán még a házak is megrepednek. A lakosság megnyugtatótára tehát gondoskodni kellett arról, hogy az oszlop puhára essék. E célból rengeteg sok rőzsét halmoztak össze, melyet homokalapra helyeztek. A lakosságot még ez se nyugtatta meg és sokan elköltözködtek a szomszédságból; valósággal földrengéstől féltek.

A ledöntés ünnepét május 16-ikájának délutáni két órájára tűzték ki. Néhány zászlóalj zenekarral köröskörül elfoglalta a teret. A kömmün vezérei közül megjelentek Pyat Félix huszáruniformisban, két revolverrel az oldalán, Bergeret, Ferré, a rendőrség rettegett főnöke, Glais-Bizoin és mások. A bulvárokon és a szomszéd utcákban óriási tömeg gyűlt össze. Rochefort Henri ezen a napon mutatta magát utoljára nyilvánosan Parisban. A nagy pamflettista ekkor már bizonytalannak érezte a talajt lábai alatt, mert tudta, hogy a kömmün vezérei gyanús alaknak, *arisztokratának* tekintik. A dolgok különben is kezdtek Parisban olyan fordulatot venni, mely neki nem tetszett, mert Rochefort valójában csak a szavakban volt erőszakos, tettekben nem. Másnap Rochefort levágta bajuszát és elillant Parisból. Thiers rendőrsége azonban elcsípte s a Versailles! haditörvényszék Cayennebe való deportálására ítélte; tegyük hozzá, hogy az ítélet túlságosan szigorú, tehát igazságtalan volt, mert Rochefort, a mennyire segített a császárság gesztenyéjét kikaparni a tűzből, ép oly keveset evett belőle.

Maxime Ducamp ""felveti azt az érdekes kérdést,

A Vendéms-vasútpodódótés.

hogy volt-e Rochefortnak egyáltalán komoly politika' meggyőződése? Ő a maga részéről azt hiszi, hogy *nem*. Ő a hírhedt újságíró egy pénzvágyó epikureusnak tekinti, a ki pénzt akart szerezni, hogy vágyait és paszsióit kielégítse és a ki lelkiismeretesen játszott a közvádló, helyesebben *közinzultáló* szerepét, hogy jobban megtölthesse a zsebeit. Chamfort igen helyesen mondja: *Minden törvény hasztalan a rágalom ellen, mert jó áron kél el*. Ha Parisban maradt volna, bizonyos, hogy a kommunisták, vagy a versaillesi csapatok agyonlőtték volna.

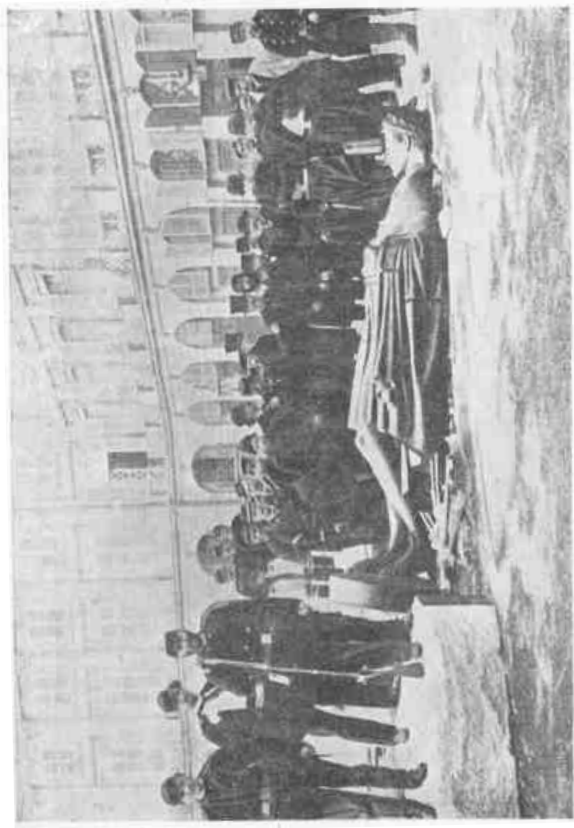
Szemtanuk állítása szerint a tömeg nem lelkesedett az emlékoszlop ledöntéséért, sőt morogtak és békétlenkedtek, hogy a Vendôme-ter elveszíti díszét s a francia *gloire* népszerű emléke ledől.

Közben az egyik drótkötél elszakadt s újjal kellett helyettesíteni, a mi újabb három órai késedelmet okozott. A tömegben gúnyos kiáltások keletkeztek és sokan reménykedtek, hogy a kommün nem lesz képes az oszlopot ledönteni. Végre félhat óra tájban minden rendbe jött. Trombitajeladásra hozzáfogtak a döntéshez. Halotti csend támadt a téren. Minden szem a szoborra tapadt, melybe csikorogva kapaszkodtak bele az aczél kötelek, mely lassankint hajolni kezdett, azután három darabra tört és előre elkészített ágyára zuhant, nagy porfelhőt verve fel. A zuhanás zaja nem volt több tompa robajnál s a föld is csak egy kissé rezgett meg, semmi baj nem történt. A néző tömeg semmit nem szólt a dologhoz, nem kiáltott, nem integetett, hanem csöndesen szétoszolt. A téren azonban, hol a kommün vezérei és katonái foglaltak helyet, ""nagy"" örömmel uralkodott. "A zene-

kar a *Marseillaise*-t játszotta, a nemzetőrök tapsoltak és keppijüket lengették, egy fiatal ember a talapzatra mászott és vörös zászlót tűzött ki, azután egy deputációt küldtek a városházára, hogy ott bejelentse a ledöntés sikerültét. Másnap a kommün hivatalos lapja a következő cikkel ünnepelte az esetet:

A kommün határozata, mely a Vendôme-oszlop ledöntését elrendelte, tegnap végrehajtott, nagy tömeg tapsai között, mely komolyan és elgondolkodva nézte a nagyravágyás szörnyetegének hamis dicsőségét hirdető gyűlöletes emlék bukását. Az első Bonaparte a nép gyermekei közül milliókat áldozott fel uralmi vágyának, megfojtotta a köztársaságot, miután megesküdt, hogy meg fogja védelmezni. íme az ő tizenöt évi működése: Brumaire 18-ikán kezdte esküszegéssel, föntartotta magát mézszárlásokkal s megkoronázta működését két invázióval; utána csak romok, erkölcsi sülyedés, egy megcsontított Franciaország s a második császárság öröksége maradt, mely december 2-ikával kezdte s a szedáni gyalázattal végezte. A párisi kommünnel kötelessége volt a zsarnokság jelképét ledönteni: ezt a kötelességét teljesítette. Ezzel bebizonyította, hogy a jogot az erő fölé helyezi s az igazságot többre becsüli a gyilkosságnál, még akkor is, ha ez diadalmas.»

Mikor nyugalmasabb idők következtek, a köztársaság visszaállította Napoleon szobrát régi helyére, a francia nép annyira érezte, hogy ez erkölcsi kötelessége a nemzet katonai dicsőségével szemben. A visszaállítás költségei 354,000 frankra rúgtak s ez összeg erejéig az állam Courbet ellen port indított. Courbet-t különben "mint ""kommüntagot, ""a haditörvényszék is ""fe-

A Vendôme-tér. 1871 május 16-án.

lelősségre vonta, a hol meglehetősen gyáván viselte magát. A kommün politikájával minden közösséget, érte minden felelősséget megtagadott és kijelentette, hogy a Vendôme-oszlopot azért döntötte le, mert nagyon sértette *művészi érzékét*, mert nem egyéb, mint Traján oszlopának értéktelen utánzata. Nem is ítélték többre, mint hat hónapi börtönre. A 354,000 frankot pedig sohse hajtották be rajta.

VI. FEJEZET.

Paris urai.

Nem térjeszkedhetünk ki az összes alakokra, a kiket a kommün zavaros áradata a felszínre vetett; de ecselünk néhány jellemző vonásokkal felruházott szereplőt, jóhiszeműt, rosszhiszeműt, vegyesen, a kik mintegy típusnak tekinthetők e mozgalomban. A Bankról szóló fejezetben már bemutattunk néhány becsületes álmodozót – itt folytatjuk a sorozatot.

Magában a kommün kebelében az összeesküvőknek két csoportja fenyegette a bitorolt hatalmat. Az egyik csoport állott *Delesehtze* hadügyminiszterből, *Rössel* volt hadügyminiszterből, a ki az egyetlen képzett katona volt a társaságban, és *Vermerschhöl*, a *Père Duchène* főszerkesztőjéből, a ki véres szájú és durva hangú lapjával nagy befolyást gyakorolt a tömegre. Ezeknek az volt a tervük, hogy konspirációjukba vonják a fanatikus bellevillei zászlóaljkat, ezekkel hatalmukba kerítik a városházát, lakat alá teszik a sok *tehetetlen fecsegőt*, azután a hatalom élére állanak és legyőzik Versaillesst. Rössel lett volna *első konzul*, Verniersch külügyminiszter, Delescluze pedig rendőrminiszter. ""Hárman"" sokáig tanakodtak ""e merész terven, de

mire hozzáfogtak volna a kivitelhez, a versaillesi csapatok már Parisban állottak.

Az összeesküvők második csoportját a következő alakok alkották: Lullier, a ki mint főtiszt már régóta bizonyos vezérszerepet játszott a kommün-mozgalomban, de a hatalmasoknak nem tetszett és két ízben bebörtönözték, de mind a kétszer megszökött. Vakmerő,

Rochefort Henri, a barrikádok bizottságának elnöke.

gyors elhatározású, de e mellett elég óvatos ember volt. Ez is azt tervezte, hogy a városház urait hatalmába keríti, s mikor ezek el vannak némítva, akkor kezét fog a versaillesi csapatokkal. Ő maga így nyilatkozott tervéről: «Az én szerepem, a melyet a kommün alatt játszottam, egy cseppet sem kétszínű. Nyíltan ki akartam söpreni a kommünt. Ezt hirdetem a lapokban, kávéházakban, ""mindenütt. """" Törzskarom is meg volt

szervezve. Csak azon múlt a dolog, hogy az adott pillanatban a szükséges pénzüsszeget nem tudtam megkapni».

Pedig az egész összeg, a melyre szüksége volt, nem rúgott többre 30,000 franknál. Összeesküvő társai voltak: Ganier d'Abin és du Bisson, két határozott kalandor, kik közül az egyik márczius 18-ikán néhány zsandárt agyonlövetett, a másik pedig egy békés utczai tüntetés alkalmával a tömeg közé puskázott. Ezzel szereztek maguknak érdemet a kommün előtt.

Ezen kívül egész csomó apróbb komplott fenyegette a kommün existenciáját, különösen az utolsó két-három hét alatt. Thiers is egész csomó ügynököt küldött Versaillesből Párisba a kik pénzzel ellátva a szövetkezett nemzetörség demoralizálásán dolgoztak. A kommün gyanakodott, érezte a fenyegető veszedelmeket, de nem tudta, hol markoljon bele a dolgokba. Pedig a hadügyminisztériumban, Delescluze mellé helyezve, egy kitűnő embere volt, Eduard Moreau, a Központi Bizottság tagja és lelke, a ki igazában vezette az egész hadügyminisztériumot. Ez a Moreau jó családból való intelligens, tanult úri ember volt, a kit a háború híre Londonban ért. Ott hagyta feleségét és kis gyermekét, a párisi nemzetörség közé lépett egyszerű közkatonának s az ellenség előtt több ízben kitüntette magát. A kapituláció után nem tért vissza családjához. Hazafias elkeseredése a szövetkezett nemzetörség közé sodorta, mely megválasztotta a Központi Bizottság tagjának. Azt lehet mondani, hogy a Központi Bizottságnak ő volt a legértékesebb tagja. A kommün félt tőle és "igaza "volt, "mert "Moreau nem egy ízben jelentette

ki, hogy *ha a kommün nem jól viseli magát, le fogják fűlelni*. A Központi Bizottság az ő erejének és tehetségének köszönheti, hogy a *kommün* és a *Jóléti Bizottság* mellett is meg tudta tartani hatalmát. Ő vezette a magasabb politikai és katonai rendőrséget. Több ízben megíúsította az oda irányuló kísérleteket, hogy Paris valamelyik kapuja a francia hadsereg kezébe kerüljön. Megfigyelés alatt tartotta a kommün tagjait, minisztereit és a szövetkezett nemzetőrség főtisztjeit. Egész csomó ügynök állott rendelkezésére. Kitűnő kémrendszere folytán a francia hadsereg minden mozdulatáról és tervéről értesült, de a kommün tehetetlen tábornokai ez értesüléseket nem tudták javukra fordítani. Moreau gyűlölte a kommün jakobinus pártját, Ferrével és Rigaulttal egyetemben, a kik félték is energiájától befolyásától. A versaillesi kormány több ízben kísérletet tett, hogy a maga részére nyerje, de oly ügyetlenül, hogy a terv sohse sikerült. Becsületére válik, hogy nem hagyta ott az ügyet, bár mint minden intelligens ember, ő is tudta, hogy az rosszul fog végződni. Barátai egy tönkrement játékoshoz hasonlították őt, a ki vagyonát és életét egyetlen kártyára teszi föl. Megalázóznak tartotta azt a helyzetet, melyet nagy tehetsége mellett a polgári társadalomban elfoglalt. Nagyon jól tudta, hogy forradalmi időkben a siker a legvakmerőbbhöz csatlakozik és hogy gyakran az ember egy pár óra alatt eléri azt, a mire egy egész élet munkájával hiába törekedett. Talán ez volt az oka annak, hogy nyaklónélkül belerohant a kommünbe s végig kitartott mellette, halálával fizetvén meg tévedését. A versaillesi kormány" oly ""kiváló"" alaknak"" tartotta, """" hogy minden csa-

patparancsnokot külön utasítottak kézrekerítésére. Május 26-án hazament Rivoli-utcza 10. számú lakására. Mikor a házmestertől lakása kulcsát kérte, egy szakasz katona jelent meg a kapu előtt. A jelenet nagyon rövid ideig tartott: – «Kit keresnek? – Moreau Edwardot, a Központi Bizottság tagját. – Én vagyok! – Ezennel letartóztatom. – Rendelkezésére állok».

A Chatelet színházba kísérték, melynek előcsarnokában haditörvényszék működött. Idevezettek minden a környéken elfogott fölkelőt. Három iroda működött azon, hogy először is szortírozza a foglyokat. Ezek az irodák két-féle osztályozást ismertek: *vétkeket és kevésbé vétkeket*. A vétkeket egy ezredes elé vezették, a ki egy végső kihallgatást rendezett.

Megvizsgálták, hogy a kezük fekete-e a puskaporttól és hogy vállukon meglátszanak-e a puskarúgás nyomai. A ki itt megszabadult, annak a nevéhez egy L betűt tettek, a mi annyit tesz, hogy *Liberté* (szabadság). A nagy V betű azt jelentette, hogy *Versaillesbe küldendő*, a nagy F betű pedig azt jelentette, hogy *Fusillé* (agyonlövetett). Moreau a legkegyetlenebb órában jelent meg e véres helyen. E pillanatban a kezesek már le voltak gyilkolva. Paris lobogó lánggal égett és az irgalom kihalt a szívekből. "A mint megtudták, "*****"hogy kivel van dol-

guk, neve mellé odatették a nagy F betűt, a Lobaukaszárnnyába vitték és agyonlőtték.

Érdekes, bár nem ilyen értékes alak volt *Rassel* is. Túlbecsülte katonai képességét s mint főntebb már említettük, diktátori szerepről álmodozott. Mivel nem kapott szertelen nagyravágyásának megfelelő szerepet, gyűlölettel és öldöklő gúnynyal fordult a kommün ellen, mely azonban nem mert ellene komolyan föllépni. Mint hadügyminiszter, megpróbálta fegyelmezni a kommün rendetlen hadseregét, de túlságos szigorával csak azt érte el, hogy népszerűtlenné lett és nem fogadtak neki szót. Hogy miképen gondolkozott az alárendelt hadseregről, azt elárulja a következő levele, melyet hadügyminiszter korában, 1871 április 17-ikén irt: «Rettentőn kifáradtam ezekben a dolgokban. Mihelyt egy forradalom sikerül, egy csomó tehetetlen fráter megrohanja és hivatalt kér; ily módon keletkezik egy köztársasági kormány köztársasági férfiak nélkül, egy forradalmi kabinet forradalmárok nélkül- Az ország pedig átváltozik *egy óriási hollandi sajtá, melyben mindenki egy kis kuczkót akar rágni magának*. Most az előőrsökhöz megyek egy kicsit körültekinteni; ha megsebesülnék, legalább volna tisztességes okom a visszavonulásra».

Ez a szerep, a melyet játszott, súlyosan nehezedett rá, de tetszett is neki. Mint afféle ingadozó, habozó karakter, nem volt képes megnyugodni benne, de eldobni se tudta magától. Így aztán zsák-utczába került, a melyben el kellett vesznie.

Egy másik levelében így nyilatkozott a kommünről: «Én hazafiakat kerestem és olyan embereket találtam, ''''a'''' ki''''''''k képesek lettek volna az erődöket inkább

a poroszoknak átadni, mint a versaillesi nemzetgyűlésnek meghódolni; kerestem a szabadságot és e helyett minden utcásarkon a privilégiumot találtam installálva; kerestem az egyenlőséget és a helyett a szövetkezett nemzetőrség bonyolult hierarchiáját találtam, a régi politikai elitéltek arisztokráciáját és a tudatlan hivatalnokok feudalizmusát, mely lekötötte Parisnak minden élő erejét . . . Megtaláltam a kommün semmiházi tisztjeit, a kik a korcsmákban a káplárokkal koczintgattak,

ezeknek a katonáknak öltözködött koldusokat, a kik rongyokká alacsonyították a rájuk bízott egyenruhát . . . Ezeket a félbolondokat, a kik azt állították, hogy megmentették az országot a kard uralmától s a kik ennek a helyébe csupán a *delirium tremens* uralmát tudták állítani.»

Körülbelül nyolcz napos hadügy-miniszter volt, mikor e sorokat írta. Május 9-én lemondott e hivataláról és kérte a *Jóléti Bizottságot*, hogy csukják be. De aztán meggondolta a dolgot és elbújt. A kommün rendőrsége nem is akadt nyomára, de június első napjaiban a versaillesiak kezébe került, haditörvényszék elé állították, mely halálra ítélte. Mikor agyonlőtték, utolsó szavai ezek voltak: *Bíráim kötelességüket teljesítették.*

Az itt felsoroltak közül még Delescluzeről akarunk megemlékezni. Május huszonötödikén, mikor a végső tusa folyt Paris utczáin, a kommün vezérei már ott hagyták "a "városházát ""s a tizenegyedik ""kerület"" polgár-

mesteri épületébe tették át a főhadiszállásukat. Olyan volt ez a ház, mint az a hirtelen összetakolt tutaj, a melyre a hajótöröttek menekülnek. A nagy terem padlóját tányércserepek, tört borosüvegek, zsíros papiros, hentesáru maradványok borították. Az egyik sarkában csapra ütött boroshordók, a másikban töltényekkel telt zsákok és petróleumos hordók állottak. Itt szalmazsákon sebesültek nyoszörögtek, amott asszonyok zsákokat varrtak, melyeket homokkal megtöltve a barrikádokra vittek. Az asszonyok előtt szuronyos puskájára támaszkodva egy vörös kokárdás nő állott, vigyázva, hogy senki meg ne szökjék. Nagy élénkség uralkodott, futárok, tisztok és közkatonák jártak ki s be, de már nem volt se tiszt, se közlegény, itt csak *kétségbeesett legyőzöttek* voltak. Delescluze is itt volt, a ki megértette, hogy ez a hely nem lesz sokáig tartható s rendeléseket adott ki, hogy barrikádról-barrikádra hátrálva, az egész főhadiszállás vonuljon a huszadik kerület polgármesteri hivatalába s onnan, Belleville magaslatáról, könyörtelenül bombázzák Paris, hogy így *egy nagy néphez méltó temetést rendezzenek maguknak*. A börtönökben sínylődő túsok odavitelét is elrendelte, abban a reményben, hogy ezen ártatlan emberek élete mögé elsánczolván magukat, talán a törvényes kormány szóba áll és tisztességes békére lép velük. Delescluze, miután intézkedéseit megtette, kiment az utcára körülnézni. Ezalatt odabent a polgármesteri hivatalban az a hír terjedt el, hogy megszökött. Mikor aztán visszatért, a nemzetőrök rátámadtak, ököllel fenyegették, összegyávták, szemére vetették, hogy szökni akart és kijelentették neki, hogy *velük fog megdögleni*. Delescluze

nyugodtan meghallgatta őket, semmit sem felelt, föltette kalapját, fogta pálczáját és az ajtó felé indult. Félúton visszafordult és így szólt a tömeghez:

– Piszok nép vagytok I Egy se képes közületek arra, hogy megölesse magát.

Vermorel, a ki az egyik sarokban ült, fölugrott és így szólt:

– Én megmutatom, Delescluze, hogy ön csalódik.

Delescluze.

Eudes tábornok.

Delescluze gúnyosan köszönt, s eltávozott. Egy csomó nemzetőr, abban a hitben, hogy meg akar szökni, egy lengyel tiszt vezetése alatt utána futott. Ez a csapat egészen a Ramponuczaiig követte, a hol úgy tetszett, hogy be akar lépni egy kapu alá, mire egy nemzetőr az őt követők közül rálőtt. A golyó homlokát súrolta. Delescluze egy megvető mozdulatot tett s folytatta útját. E pillanatban a francia csapatok felől, az utca másik végéről, golyó találta és elbukott. Próbált fölemelkedni, de visszaesett s valószínű, hogy rögtön meghalt, mert a vizsgálat kiderítette, hogy sebe feltétlenül halálos volt. Két napig feküdt ezen

a helyen, akkor fölszedték, konstatálták kilétét s eltemették.

Ezalatt Vermorel is az egyik barrikádon halálos sebet kapott.

Másféle alak volt Eudes tábornok, egy félbemaradt orvosnövendék, a ki abban az időben, mikor Franciaország legelső véres sebeit kapta, 1870 augusztus havában, Lavilletteben lázadásra szólította föl a katonai őrseget s mivel ez nem hallgatott reá, egyet lelőtt közülök. Börtönbe került, de szeptember 4-ikén onnan kiszabadult. Ez a merénylet bizonyos hírnevet szerzett neki a forradalmi világban és Parisban rögtön megválasztották a 138. számú nemzetőri zászlóalj parancsnokává. A porosz fegyverekkel szemben nem igen exponálta magát, ellenben tevékeny részt vett a kommün-mozgalom előkészítésében. A hírlapokba is irt s ilyen mondásokban tetszelgett magának: *Szerencséje az Mennek, hogy nincs, mert ha volna, föbe lövetném.* Márczius 26-án megválasztották a kommün tagjává s rögtön rá is bízta a hadügyminiszterséget, de ezt a hivatalt csak egy hétig viselte. Ő volt a kommün hadseregének legczifrább katonája, tele fényes gombokkal, sújtassál és paszománttal. Bajtársai fölött megvolt az a nagy előnye, hogy meg tudta ülni a lovat s ezzel imponált a párisi utca népének. Egész udvart szervezett magának, mely törzskarával együtt huszonnégy tagból állott. Volt neki főlovászmestere és istállóparancsnoka. Egyik pajtását kinevezte a nagy törzskar, a másikat a kis törzskar főnökének. Volt ott egy omnibusz-kocsis, a ki a konyha ellátásáról gondoskodott. Ott volt mellette Gois, a kit maguk közt *Csatorna-*

rács néven emlegettek, ezt kinevezte ezredesnek, a katonai tömlöczök kormányzójának s a véstörvényszék elnökének. Tartott udvarában egy háziorvost és számos szakácsot. Katonái közül külön szakaszt alakított, mely

Gaillard csizmadia

a kivégzéseket hajtotta végre s ezt Caria vezette, a ki tehát körülbelül udvari hóhér volt. De barátainak ez a nagy tömege nem sokat segített rajta, mert valahányszor szembe került a versaillesi csapatokkal, mindig verést kapott. Hogy egy kicsit nyugodtabban élhessen, kinevezte magát a déli erődök parancsnokává.

Rossel megírta róla, hogy gyáva. Szorgalmasan részt vett a kommun ülésein, a hol a terroristákkal tartott és a legszertelenebb rendszabályokat pártolta. Mivel az erődök védelmében se nagyon vitézkedett, onnan is elmozdították és kinevezték valami tartalékdandár parancsnokává, főhadiszállásul kijelölván neki a *Becsületrend* palotáját. Ezt a palotát aztán Ducamp állítása szerint, ép úgy, mint a hadügyminisztériumot, tetőtől-talpig kifosztotta.

Ebben a munkában nagy segítségére volt neki Eudes tábornokné, egy csinos, szőke, fiatal, energikus asszony, a kinek csak az volt a hibája, hogy nem volt megesküdve a tábornokkal. Szélső elveket vallott, de pompásan tudott reprezentálni s estélyei a kommun alatt igen látogatottak és népszerűek voltak. E mellett a versaillesi kormányval is összeköttetésben állott, a melynek igen becses értesítésekkel szolgált. Egy este, mikor a tábornok úr bált adott, kisült, hogy kevés a hölgy. Erre Eudes írásbeli rendelettel elküldte egy hadsegédét, a ki csakhamar nyolcz kisasszonynyal jött vissza, a kiket, hogy hol szedett össze, az iránt senki sem érdeklődött. Ezt a rendeletét Eudes így írta alá: *Tábornok, a Becsületrend nagy kancellárja.*

Bizalmasai voltak a már említett Gois és kedvese, egy charonnei mosóné; Collet «ezredes», különben zöldségkereskedő; de legkedvesebb barátja és legszive-
sebben látott vendége volt mégis Mégy, kit hol kapitánynak, hol tábornoknak címeztek. Különben meglehetősen bolondos ember, a kinek az volt a szokása, hogy mikor egy kicsit ivott, elővette a revolverét és belelövöldözött a tükrökbe, meg a faliórákba. (A gondos

«tábornokné» talán ezért vitette el a palotában levő tükröket és órákat a privát lakására?) Ő, Mégy volt az, a ki május 22-én agyonlövete a Chabrol-palota ártatlan portását és május 24-ikén, mint műkedvelő, résztvett a párisi érsek legyilkolásában. Május 27-ike volt az a nap, a melyen Eudes tábornok jónak látta kibújni fényes uniformisából, polgári ruhát öltetni és kedves nejével együtt megszökni. A szökés sikerült. Londoni száműzetésében aztán egykori czimborái is rájöttek, hogy miféle hitvány alak volt, a mit nem is haboztak közhírré tenni.

Ha ehhez az Eudeshez vér nem tapadna, hajlandók volnánk e czifra katonát a kommün *gerolsteini nagyhercegegnek* elnevezni. Van azonban egy másik alak, a melynek humorát nem zavarja semmi. Ez Gaillard apó, a külvárosi suszter. A suszterek mindenütt nevezetes szerepet játszanak a politikai mozgalmakban s a *politikai csizmadia* nemcsak nálunk ismert alak. A párisi kommünlázadásban is meglehetősen számban voltak képviselve. Ezek közül változatosság okáért egy zavartalanul vidám alakot ragadunk ki, Gaillard apót. Mikor a versaillesi csapatok megkezdték Paris rendszeres ostromát, a kommün vezérei belátták, hogy előbb-utóbb bent a városban utczai harcra kerül a sor s ekkor elhatározták a torlaszok felállítását. A torlasz-építő bizottság főigazgatójává kinevezték Gaillard apót, a ki már eddig is az úgynevezett barrikád-zászlóalj parancsnoki állását viselte. Ez a Gaillard arról volt híres az ő szűkebb kültelki hazájában, hogy valósággal mániája volt a torlaszépítés. Műhelyében a cipőkből, a kávéházban dominó-koczkából, a korcsmában kenyér-

darabokból és fogpiszkálókból, de mindig és mindenütt torlaszokat épített és új torlaszrendszerek kitalálásán törte a fejét. Különben népgyűléseken is szokott szónokolni s a néhai Csatár Zsiga modorában és nívóján együgyűségeket mondani. Legtöbbnyire kinevették, a mit azonban ő sohse vett észre s nagyon komolyan vette magát. 1868. és 1869-ben nem kevesebb, mint negyvenhét beszédet mondott különböző alkalmakkor. A lapok ép olyan sokat foglalkoztak vele, mint Gabányi Miklóssal annak idején és így ő is bizonyos hírnévre tett szert. Ötvenöt éves lévén, a háború alatt nem fogott fegyvert, ellenben mikor beütött a kommün, egyre-másra küldözte a honmentő terveket a városházára, a mivel elérte azt, hogy április harminczadikán Eossal hadügyminiszter megbízta őt az összes párisi barrikádok építésével. Most már elérte célját és hozzáfogott a munkához. Torlaszépítő zászlóalját kiegészítette nyolczszáz emberre. Szervezett magának egy táborkart, voltak hadsegédei, törzskari kapitánya, főfelügyelője, polgári és katonai mérnökei, csináltatott magának szép egyenruhát s valahányszor egy-egy sikerültebb torlaszt épített, mindig lefényképeztette magát rajta. De dicsősége csak két hétig tartott, mert Rossel megbukott s utódja május tizenötödikén kiadta az utat Gaillard apónak. Mikor a barrikádok védelmezésére került a sor, Gaillard apó sehol sem volt látható. De a kommün leverése után fölmerült Genfben, a hol czipésműhelyt nyitott. Ducamp szerint Gaillard azon forradalmi típusok közé tartozik, a kik azt hiszik, hogy nézeteik szélsősége pótolhatja az intelligenciát és a tanultságot. Mikor aztán rögeszméjük által elragadtatva a dolgok

praktikumának kiviteléhez fognak, kisül, hogy képtelenek, mire megzavarodnak és bűnös útra tévednek.

Május huszonegyedikén a *Jóléti Bizottság* nagy ünnepélyt, sétahangversenyt rendezett a nép számára a Tuileriákban a sok száz éves, fényes királyi, majd császári palotában és kertjében. A szabadban a nemzetőrség zenekarai játszottak, fönny, a nagy fogadó szálában és a marsalok termében szavallatok és énekszámok, mindenféle koncertdarabok szórakoztatták Paris egyszerű népét, mely nagy tömegekben jelent meg. A palotában a következő proklamáció volt kiragasztva:

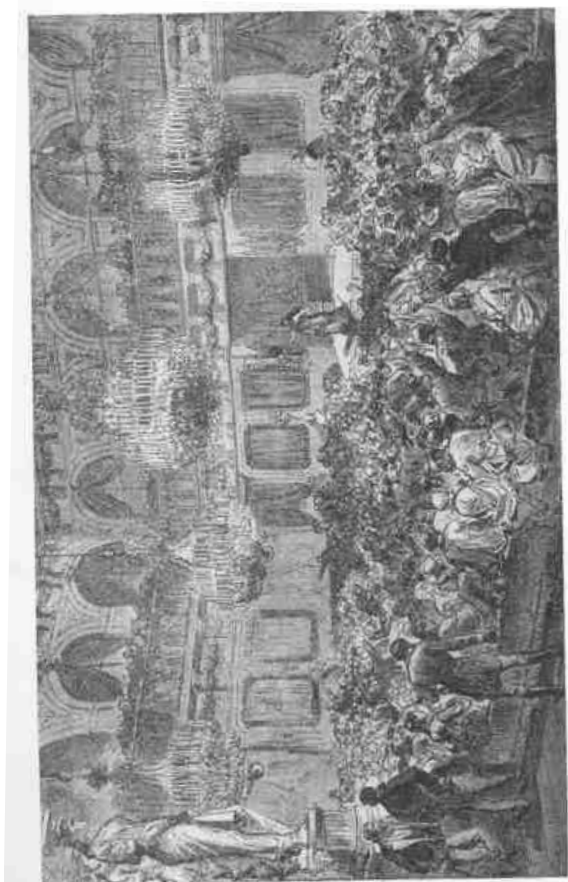
«Nép! Az arany, a mely e falakon csillog, a te verejtéked! Elég sokáig tápláltad munkáddal, itattad véreddel ezt a telhetetlen szörnyeteget: a monarchiát! Ma, hogy a forradalom szabaddá tett, te birtokába lépsz javaidnak! E helyen te otthon vagy! De viseld magad méltóságosan, mert erős vagy! Es jól őrködjél, nehogy a zsar-nokok valaha visszatérjenek! – Aláírva: dr. *Rousselle*.»

Még csak azt említjük fel, hogy a kommün tábornokai 500 frank havi fizetést kaptak, az ezredek 360 frankot, a zászlóaljparancsnokok 300, a kapitányok 225, a főhadnagyok 165, a hadnagyok 150 frankot.

Aznap, mikor a Tuileriákban a nagy népkoncert volt, vagyis 1871 május 21-ikén, vasárnap, a kommün is ép ülést tartott a városházán. Rendes szokásuk szerint nagy zajjal tárgyaltak, mikor belép egy sápadt alak, darab ideig hallgatja az ülést, aztán közbeszól:

– Fejezzék be és tudják meg, hogy a versaillesi csapatok e pillanatban Paris falai közé léptek.

Ezzel a jelenettel kezdődött a dráma utolsó, véres felvonása, melyet a történelem a *véres hét* cím alatt ismer.

Hangverseny a Tullerákban.

VII. FEJEZET

A párisi érsek börtönbe kerül. – A versaillesiek benyomulnak Parisba.

Az első előkelő személyiség, a kire a kommün rátette a kezét, Bonjean volt, a legfőbb semmitő szék egyik elnöke (olyan kuriai tanácselnök féle), Parisban ismert és kedvelt egyéniség, vallási nézeteiben toleráns, politikában liberális. Abban a reményben fogták el, hogy Thiers hajlandó lesz vele kicserélni Blanquit, a forradalmi atyaistent, a kit viszont Versailles tartott fogságban. Április negyedikén azután megcsináltak a nagy fogást, börtönbe vetették *Darboy* párisi érseket, a főkezest, egy csomó pappal együtt.

Mint már írtuk, április harmadikán a kommün csapatai összeütköztek a versaillesi hadsereggel. A csatábarj, a mely az utóbbiak győzelmével végződött, el-esett Flourens és föbe lövetett Duval kommunista «tábornok». E csapások tette serkentették a kommünt, mely kezdte érezni, hogy rossz vége is lehet ennek az egész vállalatnak. Ezért tette rá rögtön kezét Paris főpapjára és udvarára, április ötödikén pedig meghozta híres határozatát, melyben legelőször tesz említést a *kezesekről, túsokról*. E határozat negyedik paragrafusá

így szól: Minden vádlott, kit a vádhatóság határozata fogságba helyez, a párisi nép kezésének tekintetik. *Ötödik paragrafus*: Valamely hadifogolynak, vagy a törvényes párisi kommünkormány párthívének kivégzését rögtön *háromszoros kivégzés* követi, melynek áldozatai a negyedik paragrafusban említett kezések közül sorsoltatnak ki.

Ez a határozat, mely a párisi kommün nevében hozott, volt az a tárt kapu, melyen át a májusi vérengzések bevonultak. E határozat értelmi szerzői *Rigault* és *Ferré*, a kommün két rossz szelleme volt, a kikkel majd később érdemlegesen fogunk foglalkozni.

Április negyedikéig az érseki hivatalt nem háborgatta senki s mint normális időben, rendesen folytatta működését. Ezen a napon délután két órakor valami papi értekezlet volt az érsek elnöklete alatt. Még együtt ült a tanács, mikor két kapitány vezetése alatt egy zászlóalj fédérait nemzetőr szállotta meg a palotát, elállott minden kijárást, megvárta, míg a gyűlés véget ér s aztán bekopogtatott az érsek szobájába. A vezető kapitányok egyike, Révol, az érseknek átnyújtotta a következő elfogatói parancsot: Ezennel elrendelem Révol polgártársnak, a rendőrfőnökséghez beosztott terparancsnoksági kapitánynak, hogy azonnal menjen az érseki palotába és tartóztassa le Darboy polgárt, állítólagos párisi érseket, foglalja le összes papírjait és általában végezze a leggondosabb házkutatást. *Raoul Rigault*.

Miközben Révol ezt az érseknek átnyújtotta, kijelentette, hogy csak a rendőrfőnöknél teendő látogatásról van szó. Valamelyik egyházi épületből rálöttek a szövetkezett nemzetőrségre s a *rendőrfőnök úr* ez ügy-

ben felvilágosításokat óhajt a *főtisztelendő úrtól*. Kétségtelen, hogy utána a *főtisztelendő úr* visszatérhet lakására.

Míg ez a jelenet az érsek dolgozó-szobájában lefolyt, több pap el akarta hagyni a házat, azon a hátsó kis kapun át, mely a palota kertjéből az utczára vezet. Hiábavaló kísérlet volt. Mikor a kaput kinyitották, fegyveresekkel találtak szemben magukat, a kiket Darboy, az érsek tulajdon unokaöccse vezetett s a kik meggátolták kimenetelüket.

Az érsek megkérte Lagarde-t, a titkárját, a ki különben fő vikárius is volt, hogy kísérje el a rendőrségre, ő nincs letartóztatva s így visszatérhet majd a palotába hirt hozni öreg néniének, a kit ez az eset nagy nyugtalanságba ejtett. Lagarde szó nélkül teljesítette a főpap kérését. A kapitány befogatott az érsek

Női nemzetőr.

hintójába, ő maga felült a bakra, a zászlóalj egy része a kocsit körülvette s lépésben indultak a rendőrprefektúra felé. A többi nemzetőr ott maradt a papokat a palotában őrizni.

A rendőrfőnökség palotájában az érseket és pap-

társát a rendőrfőnök, Rigault fogadta, egyenruhában, egy zöld posztóval leterített asztal melleit. A szoba tele volt emberekkel, a kik álldogáltak, vagy asztalok körül dolgoztak, legnagyobb részük nemzetőr volt, fején katonasapkával. A két pap levett kalappal lépett a szobába. Rigault hátratolta nemzetőri keppijét, élesen megfixírozta a két papot és így szólt:

– Ön az a Darboy polgár? Jól van, most rajtunk a sor ...

Az érsek odalépett az asztalhoz és így szólt:

– Megtudhatnám, hogy miért fogtak el?

Rigault hátravetette magát karosszékében, jobb karját előrenyújtotta és így kiáltott:

– Önök tizennyolczsász esztendő óta fogva tartanak bennünket a babonáikkal. Ideje, hogy ez véget érjen! Az önök chouansjai legyilkolják testvéreinket! Nos, most fordult a kerék. Itt mi vagyunk az erő, a hatalom és a jog: tehát élni fogunk vele. Oh, mi nem fogjuk önöket máglyára hurczolni, mi sokkal emberesebbek vagyunk. Mi majd csak agyonlőjjük önöket.

Az érsek erre a kirohanásra csak ennyit felelt:
De gyermekeim! . . .

Ez a familiáris megszólítás valóságos vihart támasztott körülötte. Kiabáltak, toporzékoltak, fenyegető mozdulatokat tettek. Mikor a tumultus lecsillapodott, Kigault éles hangon így kiáltott:

– Ön mosolyog, polgártárs? Ismétlem, hogy ön főbe fog lövetni és majd két nap múlva meglátjuk, lesz-e kedve nevetni. Igen, főbe fog lövetni.

Ezzel Lagarde abbéhoz fordult és így szólt:

– És maga is. Különben ki maga?

– Én az érsek úr ö főtisztelendőségének vikáriusa és titkára vagyok s csak önként idekísértem ö.

Rigault megvetőleg végignézett rajta és így felelt:

– Eh, ne pózoljon itt, ismerjük már ezt a komédiát.

Az érsek itt közbeszólt:

– Lagarde úr tényleg az, a kinek mondja magát. Ellene nincs elfogatási parancs s csak kéresemre kísért ide. Azt a kegyet kérem számára, hogy engedjék szabadon.

– Hát még mit? – szólt gúnyosan Rigault – a polgártársat megcsíptük, hát itt marad. Neve?

– Lagarde.

– Hamar állítsatok ki egy elfogatási parancsot *Lagarde* polgár nevére s rögtön lakat alá mind a kettővel, de külön ... Soha két papot össze ne csukjatok! Kapitány, vezesse el öket!

A kapitány, a kihez a parancsot intézte, egy jó külsejű, idősebb ember volt, a ki meglehetősen hidegvérrel oldalt állott s nem vett részt az általános tombolásban. A parancs hallatára egyet sodort öszülő bajuszán és így felelt:

– Polgártárs, katonaviselt ember vagyok és ilyen megbízásra nem vállalkozom.

Halálos csend támadt e bátor szavakra. Mindenki azt várta, hogy Rigault legalább is lelövi a kapitányt. Rigault azonban egyszerűen vállat vont s a foglyokat az ajtó mellett álló hadnagyra bízta, a ki állítólag olyan részeg volt, hogy alig tudott állni a lábán. Darboyt és Lagarde-ot elvezették s a Mázas-fogházba csukták. Ugyanoda zártak minden papot, a ki Parisban kezükbe

került, köztük a Madeleine-templom plébánosát. Ezenkívül letartóztattak egy csomó csendőrt és városi rendőrt s fogságba vetették őket. Az iratokból kimutathatólag a kömmün hetvenhárom napi uralma alatt körülbelül *háromezerhatszáz letartóztatás* történt. Később átszállították őket a Roquette-fogház börtönébe, melynek igazgatója, François, átvételük alkalmával a következő summáris elismervényt állította ki: *Átvettem negyven plébánost és hatósági személyt.* Egyúttal a papokhoz a következő kis beszédet intézte: *Ezeröttszáz év óta, nyomják el ezek a ficzkók a népet, meg kell őket ölni; bőrük még arra se jó, hogy czipőt csináljon belőlük az ember.*

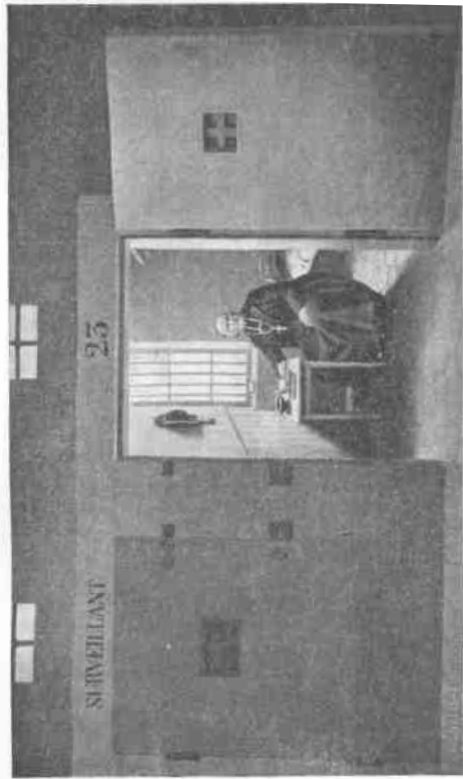
Április 13-ikán Bigault rendeletére letartóztatták Chaudey Gusztávot, igen ismert és szerepvivő párisi ügyvédet, a ki a mérsékelt, de határozott republikánusok közé tartozott. Azzal vádolták, hogy ő volt az, a ki Paris ostroma alatt, mikor január 22-ikén a kömmün az ismert pucst csinálta, a népre lövetett. Ez volt nem oka, hanem ürügye a letartóztatásnak, mert később kiderült, hogy Chaudey ebben a dologban teljesen ártatlan. Chaudeyt is odacsukták a papok közé s május végső napjaiban együtt koncolták föl valamennyit.

A kömmün kormánynak nem csak ezek a letartóztatások terhelik a lelkét. Különös szigorral fordult azok ellen, a kik kivonták magukat a nemzetőri szolgálat alól. Nagy ünnepélyességgel proklamálta, hogy az állandó hadsereget és a rendes katonai szolgálatot eltöröli. Ellenben dekrétumot hozott, melyben minden párisi polgárt tizenkilencedik évétől negyvenedik esztendejéig nemzetőri szolgálatra kényszerített. Fegyveres csapato-

kat küldtek szét a városban, melyek összefogdosták azokat, a kik magukat e dekrétum alól kivonták. Névtelen följelentésre azonnal házkutatást tartottak. Szóval olyan eszközökkel dolgoztak, mint a legzsarnokibb hatalom. Betiltották azokat a lapokat, melyek, habár a legenyhébb formában is, kritizálni merték a kommün kormányát s csak a saját párti apjaik megjelenését tűrték el. Ezek közt dominált Vermersch lapja, a *Père Dach éne*, egy mosdatlan szájú, a nép szenvedélyeinek hízelgő, denunciáns újság, mely a kommün uralma alatt hatvan-hetvenezer példányban jelent meg. De a kommün még azt is megtette, hogy nagyszabású kémrendszert szervezett. Toltak ügynökei Versaillesban, voltak ügynökei az idegenek megfigyelésére és külön spiczlíjei a lengyelek szemmeltanására. De hiába volt minden ellenakna, a versaillesi kormány pénze erősen működött a kommunisták között s utat talált még a legmagasabb rangú vezérekhez is. Azt, hogy május huszonegyedikén egy elhagyott kapun keresztül a versaillesiak bevonulhattak a városba, szintén megvásárolt árulóknak köszönhették. Az, a ki a kommün csapatait innen visszavonta, *Dombrowszki* volt, a kommün egyik legügyesebb generálisa, az pedig, a ki a versaillesi csapatokat az elhagyott helyre bevezette, *Ducatel*, a tizenhatodik kerület útfelügyelője volt.

Ducatel mint kiszolgált katona s Paris városának alsóbbrendű tisztviselője, kezdettől fogva a versaillesiakkal tartott s mindig azon törte a fejét, hogy lehetne egykori bajtársainak szolgálatára. Összekötetésbe lépett Douay tábornokkal, a ki azon a részen vezette az ostromló francia sereget s mint a helyi viszonyokkal

tökéletesen ismerős ember, felajánlotta szolgálatait. Pontos értesülésekkel szolgált a fédérait nemzetőrök állapotáról, számáról, elhelyezéséről, ágyúikról, bástyáikról, még rajzokat is készített s minden tekintetben nagy segítségére volt a francziáknak. Május 21-ikén kora hajnalban Auteuil, Monti etout és Saint Cloud tájékán kémszemlére indult, hogy annak eredményéről beszámoljon Douay tábornoknak. A kommunisták külső védelmi vonalát teljesen elhagyatottnak találta. A mi apróbb csapatokat látott, azok is Paris belseje felé vonultak vissza, mint egy felsőbb parancsnak engedelmeskedve, így érkezett meg Ducatel a Saint Cloud kapuhoz s úgy találta, hogy az összes elhagyott helyek közül ez volna a legalkalmasabb a benyomulásra. Elhatározta tehát, hogy erről a kedvező helyzetről azonnal értesíti a generálist. A francia hadseregnek sejtelve se volt róla, hogy ezek a bástyák ennyire elhagyottak s teljes erejével bombázott rájuk. Ducatel azonban nem törődve ezzel, botjára fehér zsebkendőt tűzött, felmászott egy háztetőre s elkezdett integetni az előőrsöknek, melyek egy futóárokban elbújva nem lehettek messzebb hatvan méternél. Ducatel integetett, kiabált, miközben néha teljesen eltűnt a körülötte lehulló bombák által fölvert porban. A szakadatlan dörgésben a katonák persze nem hallották a hangját. így telhetett el körülbelül egy kínos negyedóra. Végre is Tréve fregatkapitány észrevette az integető alakot. O is a maga felelősségére hatolt annyira előre. Napok óta feltűnt neki, hogy milyen nagy a csend a párisi bástyák között, s mindig azon törte a fejét, nem lehetne-e azokat meglepetésszerűleg elfoglalni? Akko ri s ezt forgatta fejében,

A pártai érszék a la Roquette fogházban.

mikor Ducatelt megpillantotta. Azonnal pár lépést tett feléje, de katonái visszatartották, mondván, hátha csel az egész s majd ha közel megy, lelövik. Trévet ez nem tartotta vissza, csupán annyit engedett meg, hogy egy őrmester elkísérje. Ketten odafutottak Daca télhez s egy sánczárkon keresztül beszédbe elegyedtek vele.

– Paris a hatalmukban van! – kiáltott nekik Ducatel. – Itt nincs egy lélek se, gyorsan vezessék ide a katonákat. – Tréve habozás nélkül átment hozzá, együtt megnézték a közvetlen szomszédságban levő bástyákat, sánczokat, törj laszokat, azután a kapitány visszasieltett a csapatokhoz s a helyzetről jelentést küldött Douay generálisnak. A generális fölismerte a helyzet kedvező voltát, táviratokat és stafétákat küldött szanaszét, egy egész hadtest rögtön megmozdult, átlépte a sánczárkot, a falakat, s behatolt az elhagyott pozicziókba.

Ez a benyomás csak két nap múlva volt tervezve s bizonyára A központi bizottság múlva volt tervezve s bizonyára nemzetőre sok vért kíméltek meg vele, mert lehet, hogy két nap múlva a kommün csapatait újra ott találták volna.

Ha a versaillesi csapatok ez első lépés után nem állottak volna meg, hanem hasonló gyorsasággal folytatják az előrenyomulást, ezzel bizonyára sok szeren-

esetlenséget akadályoztak volna meg. Valószínűleg a kezesek lemeszárlását is, de Paris felgyújtását minden-
 esetre Maguk a kommün történetírói bevallják, hogy
 Paris urait annyira készületlenül találta ez a benyomu-
 lás, hogy a versaillesiak egy brigádra való katonasággal
 május 21-ikén elfoglalhatták volna a Concorde teret, a
 képviselőházat s még aznap este bevonulhattak volna
 a városházara. A kommünvezérek első meglepetésükben
 teljesen elvesztették a fejüket, csak kapkodtak, de semmi
 okosat nem tudtak csinálni. Egy éjszaka elég volt ahhoz,
 hogy magukhoz térjenek. Delescluze kibocsátotta prokla-
 mációját: *Helyet a népnek! Helyet a meztelen karú*
harczosoknak! Ütött a forradalmi háború órája! Hu-
 szonnégy óra alatt Paris legexponáltabb helyein nem
 kevesebb, mint 580 barrikád emelkedett, mögöttük el-
 szánt harcosokkal, készen arra az utcái harczra, mely
 annyira eleme a forradalmi Paris népének. Akkor már
 a versaillesiak részéről a gyors előrenyomulás koezkáz-
 tatott dolog lett volna.

VIII. FEJEZET.

Két sötét alak.

Hugo Viktor a *Nyomorultakban* halhatatlanná tette a párisi gamin alakját. A kis Gavroche, elzüllött szülők gyermeke, gazemberek közt nő fel Paris utczáin, a legnagyobb nyomorúságban. Azonban romlatlan marad s kicsi szívében hősiesség, önfeláldozás és emberszeretet lakik. Lehetetlen mély megindulás nélkül olvasni ez apró csirkefogó küzdelmes életét és halálát, mely egy párisi forradalom alkalmával a torlaszon éri őt. A mióta ez az alak él az irodalomban, azóta a *gamin* kifejezés nem tekinthető becsületsértésnek.

Azért hozzuk ezt fel, mert Raoul Rigault, a kommün rendőrfőnöke s későbbi ügyésze ez volt az egyetlen dicséret, melyet Garnier fel tudott hozni, hogy tudniillik sok *vonás volt benne a párisi gamin karakteréből*. Könnyelmű, eredeti, szellemes, vakmerő. Az író talán az is csábította erre az állításra, hogy az összes kommün-vezérek közül ő volt a legfiatalabb. Nem volt még huszonöt éves, mikor tetteiért életével lakolt.

Teljesen hasonló szőrű ember volt Ferro Teofil, Rigault segédje a rendőr prefektúrán, csak az a bizonyos szilaj originalitás hiányzott belőle, mely Rigault-t

a többiek fölé emelte. Ferrét hideg gyűlölet és kegyetlenség karakterizálta. A kommün utolsó hetének borzalmaiban ez a két ember oroszlán szerepet játszott, azért az ő alakjukkal részletesebben foglalkozunk. Megjegyezzük, hogy Ferré se volt több huszonöt évesnél s ő is életével fizetett elkövetett tetteiért.

Raoul Rigault.

Ducamp azt mondja róluk, hogy mind a kettőből teljesen hiányzott az erkölcsi érzés, műveltségüket pedig, mint afféle félbemaradt diákok, kocsmai és kávéházi asztalok körül szerezték. Garnier ellenben azt állítja, hogy Rigault atyja részéről, a ki a császárság alatt meglehetősen jól szituált tisztviselő volt, gondos nevelést kapott. Rigault már a császárság alatt nagy szerepet játszott a diákfertályban, részt

vett különböző tüntetésekből s a diákok közt egy republikánus rendőrséget szervezett, mely gyakran nagy sikerrel játszotta ki a császárság hírhedt policziáját. Maga Blanqui is azt mondta róla: *Mint ember, nem egyéb egy közönséges gaminnél; de rendőrnek elsőrangú.* És Blanquinak igaza volt. Rigault nem csak szenvedélyes, de született rendőr is volt. 1869-ben valami tüntetés miatt pörbe fogatván, védő ügyvédje fiatalágát hozta föl mentő körülményül, a mire Rigault közbeszólt:

– Visszautasítom az önök irgalmát, mert ha majd én leszek hatalmon, nem fogok irgalmat gyakorolni.

A francia forradalom alakjai közül megvetéssel nyilatkozott Robespiererről, Saint-Justról és Couthonról. Robespierret *fecsegőnek*, Saint Justöt *erélytelennek* találta. Neki két bálványa volt: Hébert és Marat. Az volt a vágya, hogy ezeket utolérje. A királyokat, az egyházat és papjait gyűlölte. Az volt az álma, hogy az utolsó király palástjával megfojtsa az utolsó papot. Paris ostroma alatt tüzértiszti egyenruhát viselt, de a csatatéren nem látták. Pedig nem volt gyáva. De fönn-tartotta magát az eljövendő nagy napokra, vagyis arra az időre, a mikor a hatalom az ő kezébe kerül. Ez a nap elkövetkezett márczius 18-ikán. Márczius 20-ikán ő már bent ült a rendőrfőnökség palotájában és szervezte a kommün policziáját. Április 15-ikéig ült ezen a helyen, akkor valami hatalmi kérdésben összetűzött elvtársaival és leköszönt. Azt mondják, hogy mint a közbiztosság legfőbb öre, köréje csoportosult barátaival igen vidáman élt s meglehetősen bőkezűen költött. Előttünk fekszik Martin vendéglős számlája április 22-ig. Ezen a napon a vendéglős a *Préfet* úr konyhájának eddigi ellátásáért 10852 frankot kapott, a mi napi 228 frank kiadásnak felel meg. A számla egyes részletei a következők: Márczius 25, a «tábornok», (Duval) déjeunerje: tizenöt teríték, hetvennégy palackk beaunei bor; április 18: a *Préfet* déjeunerje, tizenhárom teríték, negyvennyolcz palack bor, két üveg konyak. Május elseje: a *Préfet* déjeunerje, tíz teríték, negyvenkilenc palackk bor három üveg konyak. Megjegyzendő, hogy

a rendőrpalota pinczéje tele volt a legfinomabb borokkal s ezt is mind megitták.

Rigault utánozta Hebertet, Ferré utánozta Rigault-t. Ez a Ferré Rigault bámulója és jobb keze, beteges külsejű, alacsony, sápadt, rövidlátó fiatal ember volt. Azt a benyomást tette a szemlélőre, hogy mint koraszülött jött a világra s ezt máig nem tudta kiheverni. Külsejének kellemetlen hatását fokozta, hogy e nyeszledt alaknak sok haja és nagy szakállá volt, szóval mint a kávéházban mondták, *végelszőrösödésben* szenvedett. Arcza hasonlított a ragadozó madaréhoz. Teste néha idegesen rángatózott. Ő maga is jól tudta, hogy külseje csúf és kellemetlen s ez is hozzájárult lelke hidegségéhez. Tizenhat vagy tizenhét éves korából fönnmaradt egy levele, melyben keserűen panaszkodik, hogy ocsmány külseje miatt mennyi csúfolódásnak van kitéve kortársai részéről. A levél azzal végződik: *A kik érvényesülnek, azoknak mindig igazuk van. Igyekezzél ezek közé tartozni.*

Fiatal korában mindig nevetséges volt s e felett való elkeseredésében elhatározta, hogy majd félelmes lesz; tudván, hogy groteszk, rettegettnek álmolta magát és az is lett. Kegyetlenségének talán az a pszichológiai magyarázata, hogy a gyerekkora óta benne felgyülemlett gyűlöletet, mérget a kommün alatt ontotta ki a társadalomra. A császárság utolsó éveiben ő is részt vett különböző tüntetésekből s Rigault mellett ő is bizonyos hírnévre tett szert. 1869-ben egy népgyűlésen így szónokolt: *A burzsoázia a nép verejtékéből él. .. A hatalom, mely minket ma elnyom, egy napon a mi kezünkbe kerülhet és akkor össze fogjuk a burzsoáziát törni.*

A császárság alatt pörbe fogták, s akkor a bíróság előtt így nyilatkozott: «Szoczialista, kommunista, atheista vagyok! Ha én leszek az erősebb: jaj nektek!»

Az ostrom alatt folytatta a kommunista izgatásokat s márczius 26-án őt is megválasztották a kommün tagjává s ilyen minőségben a rendőrséget vezető bizottságba küldetett ki. Ilyen minőségében már április 28-án követelte a kezések azonnal való kivégzését, hogy ezzel mintegy *tanúságot tegyenek elveik mellett.* Május 5-én Bigault kinevezte őt maga mellé ügyész-helyettesnek. Mikor pedig a dolgok kezdtek rosszra fordulni, kinevezték rendőrminiszternek, vagyis a véres rendeletek végrehajtójának. Majd meglátjuk

Ferré Teofil.

mindjárt, hogy e feladatának milyen híven megfelelt.

Mielőtt az utolsó hétre összetorlódó drámai eseményeknek részletes ismertetéséhez fognánk, foglalkozunk e két ember karrierjének befejezésével.

Mikor a kommün halálhörgése hangzott végig Parison, Ferré levágta szakállát, szoknyába bújt, hamis kontyot tett föl s elbujdosott. Csak július 9-ike és 10-ike

közi éjszakán akadtak rá a bátyjánál, a ki kárpitos volt. Hadi törvényszék elé állították, 1871 szeptember 2-án halálra ítélték s november 8-ikán Rossellel, a kommün volt hadügyminiszterével és Bourgeois-val egy, a rendes hadseregből dezertált őrmesterrel agyonlőtték. Mind a hárman bátran haltak meg. Ferré még a szemét sem engedte bekötni.

Rigault sokkal hamarabb befejezte dicstelen életét.

Május 24-én, szerdán Rigault hazatért lakására a Gay-Lussac-fogadóba, mely a hasonló nevű utczában fekszik. Itt Auguste *Varenne* név alatt (ügynök Pauból) egy szobát bérelt.

Délután két és három óra közt leheteti A Luxemburg-kapunál folyt a harcz s a katonák észrevették Rigault-t, a ki kivételképen a fédérait nemzetőrök parancsnoki egyenruháját viselte, a mint hotelje kapuján becsengetett. Rá is lőttek, de elhibázták.

Azért ment haza, hogy találkozzék a titkárjával, a kivel együtt el akartak égetni és eldugni bizonyos természetű írásokat. Míg ő lakásán volt, a versaillesi csapatok elfoglalták a legközelebbi torlaszt s a katonák rögtön a Gay-Lussac hotelhez futottak, abban a reményben, hogy még ott találják azt a magasabb rangú tisztet, a kire az imént lőttek.

Az első ember, a kivel találkoztak, C. úr volt, a fogadó tulajdonosa, a ki ép olyan nagy szakállat viselt, mint Rigault s a kit rögtön agyon akartak löni. Ezt mondták neki: Ön más ruhát vett fel, de megismerjük.

A czivakodás zajára Rigault lejött a garádicson s így szólt a hôtél-tulajdonoshoz, a ki halálsápadt volt és minden izében remegett:

Zsinda/ók elégetik a guillotínet a France Voltáire-n.

– Legyen nyugodt, jó ember, én se disznó, se gyáva nem vagyok.

Ezzel a katonák kezébe adta magát. Valószínű, hogy ezek a Luxemburg-kertbe kísérték volna, ha véletlenül arra nem halad egy őrnagy, a ki ráismert Rigaultra és megmondta a katonáknak a fogoly nevét. A katonák erre elhatározták, hogy rögtön agyonlövők, daczára a környékbeli lakók tiltakozásának, a kik azt követelték, hogy bírái elé állítsák. A katonák arra akarták kényszeríteni Rigault-t, hogy ezt kiáltssa: *Éljen Versailles!* Ő azonban ezt kiáltotta: *Éljen a kommün! Éljén a köztársaság! Le a gyilkosokkal!* Erre egy vadászkaplár, a kinek Rigault átadta fegyvereit, saját revolverével fejbeltette. Csak ez az egy sebe volt a homlokán. Rögtön lehúzták róla a cipőjét és a harisnyáját. A holttest másnap reggelig ott hevert azon a helyen. Följegyezték, hogy egy arra haladó varróleány, meglátván őt, így kiáltott fel: «Nini egy kommünárd, a kinek tiszták a lábai!»

ROUL RIGAULT

IX. FEJEZET.

Megkezdődnek a kivégzések.

Megírtuk, hogy a kommün az összes párisi fogházakra rátette a kezét s külön, a maga embereiből ki-nevezett igazgatókat állított élükre. A fogházak főbb tisztviselői követték a versaillesi kormányt, ellenben az alsóbbrendű fogházőrök, őrmestertől lefelé, ott maradtak s folytatták megszokott szolgálatukat. A kommün összes foglyai és kezesei ezekben a különböző börtönökben voltak elhelyezve. E foglyoknak rendszeres kivégzése május 22-ikén kezdődött.

Ezen a napon a *Dépôt* épületében (így nevezték azt a fogházat, a mely az igazságügyi palota és a rendőrprefektura szomszédságában feküdt) megjelent egy szakasz nemzetőr, abból a zászlóaljából, mely *Flourens megboszulói* nevet viselte és hozott egy Jean Vaillott nevű 28 éves fiatal embert, a kit ott lecsukattott. Azután egy embert elküldtek Ferréhez a rendőrprefekturára s írást kértek tőle, melyben elrendelje ennek a Vaillotnak agyonlövését. Mikor a kiküldött ezzel az írással visszatért, Vaillott-t kihúzták tömlöczéből, kivitték a Szajnapartra és agyonlőtték. Soha nem tudódott ki biztosan, hogy ennek a szegény ördögnek miért kellett meghalnia?

Szerdán, május 24-ikén még erősebb volt a csatazaj s az égő város lángjai és füstje ég felé csapkodtak. E napon reggel nyolcz óraker Ferré Teofil megjelent egy csapat nemzetörrel s a Dépôt udvarán foglalt állást. Csapatja felé fordulva így szólt: «Az összes városi rendöröket, valamennyi zsandárt és minden papot tüstént agyon kell löni; számítok reátok». Két fiatal nemzetör kilépett a sorból, kijelentette, hogy szívesen verekszik, de erre az ocsmány munkára nem vállalkozk. Ferré összegyávázta, pajtásaik semmirevalóknak mondták őket, de öök nem feleltek semmit, hanem elvoztak.

Ferré most csapatja élén behatolt a Dépótba. A nemzetörök az előcsarnokban maradtak, Ferré az irodába lépett, előhívatta a direktort és megparancsolta neki, hogy vezesse elő Veysset-t. Ez a Veysset Thiersnek legkitünőbb ügynöke volt, a ki közvetítette Dombrovski generális megvesztegetését, a mivel elérte a saint-cloudi kapu elhagyását. Már végére járt az ügy és minden le volt bonyolítva, mikor a szerencsétlen Rigault kitünő rendörségének kezébe került. Ez becses zsákmány volt, jól vigyáztak rá s mikor a felfordulás megkezdődött, Ferrének legelőször is ő jutott az eszébe.

Pár pillanat múlva Veysset megjelent. Mikor Ferrét és a fegyveres csapatot megpillantotta, azonnal megértette, hogy micsoda sors vár rá és így szólt:

– Mikor elfogtak, húszezer frank volt nálam. Szeretném tudni, hogy hova lett ez a pénz?

– Legyen nyugodt, – felelt Ferré, – összes számadásainkat egyszerre fogjuk rendezni.

A nemzetörök, *Flourens megboszulói*, körülvették

Veysset-t, a ki búcsút intett az egyik fogházörnek. Ez az őr abban a percben, mikor a kapuhoz értek, így szólt Ferréhez:

– Csak nem akarják agyonlőni ezt az embert?

– És téged is, ha sokat okoskodol, – felelt neki Ferré és tovább haladt.

A csapat a Pont-Neuf felé indult. A IV. Henrik szobránál lévő üres téren megállt. Ferré így szólt Veyssethez: «Ön föbe fog lövetni; mit tud a védelmére felhozni?» Veysset vállatvont és nem szólt egy szót se. A parti korláthoz taszították. Ferré maga vezényelte a tüzet. Azután négy ember fölfogta s a Szajnába dobta. Ferré ekkor így szólt embereihez: «Megérdemelte, hogy a nép ítélete sújtsa; önök látják, polgártársak, hogy mi mindent a nagy nyilvánosság előtt csinálunk.»

E kivégzés után Ferré visszatért a fogházba s a foglyok közül egy csapatot kezdett kiválogatni, hogy azt egyszerre vigye agyonlővetni. Ezt a válogatást egy Braquond nevű, a régi rendszerből ott maradt fogházőr ügyesen oly sokáig ki tudta húzni, hogy Ferré végül megunt a dolgot és jobbnak látta a foglyok otthagytásával kereket oldani. Egy verzió szerint gyors távozásának az volt az oka, hogy egy embere jelentette neki a versaillesi csapatok közeledését. Más forrás szerint a rendőrprefektura égése bírta menekülésre. Ő tudta legjobban, mert ő intézte a dolgot, hogy ez a palota mennyire tele volt robbanó anyaggal, a mi explózió esetén az egész környéket rombadőléssel fenyegette. Braquond lélekjelenléte és bátorsága ki tudja, hány ember életét mentette meg.

Ezalatt Rigault, a másik sötét alak már elkövette

a maga főbűnét: a becsületes Chaudey meggyilkolását a Sainte-Pélagie-fogházban. Ez a gonosz tett május 23-án történt, mely nap a szerencsétlen emberre nézve kettős ünnep volt, mint házasságának évfordulója és fiának születésnapja. E napon felesége keresztül tört a fenekestől felfordult Paris utczáin, hogy férjével a tömlőczen együtt ebédelhessen. De a kommün által oda kinevezett direktor visszautasította.

Éjjel tizenegy órakor egy ór jelenti a direktornak, a ki már ágyban volt, hogy Raoul Kigault lent van az irodában és kéri őt, hogy jöjjön le. Rigault csakugyan ott volt zászlóaljparancsnoki egyenruhában, egy rendőr biztos és magántitkára kíséretében s a belépő igazgatóhoz így szólt: «Négy pizok alak van itt, azokat akarjuk főbelőni és Chaudey val kezdjük, hozassa ide!»

Chaudey a czellájában ült és írt. Úgy, a hogy volt, hálókabátban, papucsos a lábán, lejött az irodába, megismerte Rigault és üdvözölte. Rigault így szólt:

– Az a parancsom, hogy kivégeztessem a kezeseket; ön is ezeknek egyike, öt percz múlva agyon fog lövetni.

– Gondolja meg, hogy mit cselekszik! – felelt Chaudey.

– A kommün határozatilag kimondta, hogy az összes kezesek kivégeztetnek, – felelt Rigault, – különben is Blanquit megölték s ezért önnek meg kell fizetnie.

– Csalódik, Rigault. Blanquit nem ölték meg. Ha ön elhalasztja a kivégzésemet, abban a helyzetben vagyok, hogy híreket szerzek róla, sőt talán szabadlábra helyezését is kieszközölhetem.

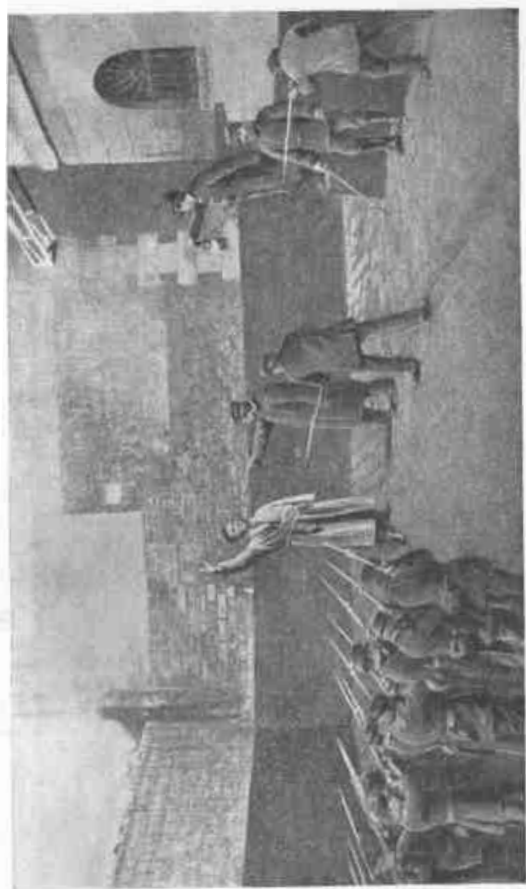
– No látja, hogy összekötetésben van Versailles-sel. Siessünk, nem érek rá az időt itt tölteni.

– Chaudey vállat vont és hidegen így szólt:

– Nos, jól van! Hát majd megmutatom nektek, hogy tud meghalni egy republikánus.

Rigault hátat fordított neki, aztán titkárához fordult, leültette s a következő jegyzőkönyvet diktálta neki: «Előttünk, Rigault Raoul, a kommün tagja és a nevezett kommün főügyésze előtt, megjelentek Chaudey Gusztáv, volt párisi polgármesterhelyettes, Bouzon, Capdeville és Pacotte, a köztársasági gárda tagjai; tudomásukra hoztuk, hogy tekintettel arra, miszerint a versaillesiak az ablakokból lőnek reánk s hogy ideje ezeknek az üzelmeknek véget vetni, ezen épület udvarán föbe fognak lövetni. Paris, 1871 május 23-án. *Rigault Raoul*, a kommün főügyésze, *Slom*, a főügyész titkára.» A jegyzőkönyvben megjelölt három zsandár még a czellájában aludt.

Mialatt a titkár úr firkált, Préau de Vedel, a fogház-direktor hadsegéde, a kapu őrségéhez ment, hogy a gyilkosság elkövetésére embereket hozzon. Az itt levő nemzetőrök közül csak nyolcz ember vállalkozott a hóhér szerepére, a kiket Leonard hadnagy vezetett. Mikor az udvarra vezették Chaudey-t, a ki emelt fővel és bátran lépkedett, mindenféle megjegyzésekkel inzultálták. Mielőtt a folyosót elhagyták, a szerencsétlen ember még egyszer odafordult a főügyészhez és így szólt: «Rigault, feleségem és gyermekeim vannak.» Rigault visszafelelt: «Semmi érzékenykedés, fityülnök rájuk.» Chaudey nem szólt többet, odatámaszkodott a falhoz s főlegyenesedve, Rigault szeme közé nézett, a

Chaudey Gustáv kivégzése a Sainte-Pélagie börtönben május 23-ikén.

ki így szólt: «Eh, ha én a versaillesiak kezébe kerülnék, azok se lesznek kegyelmesek irántam.»

Préau de Vedel felállította a nemzetőr szakaszt. Rigault kirántotta kardját és vezényelt: *Tűz!* Ezek az emberek, úgy látszik, nem akartak ölni, mert bizonyos, hogy alig húsz lépésnyire álltak Chaudeytől s ez mégis csak egy golyót kapott, mely könnyű sebet ejtett a balkarján. Ép jobbkarjával intett, háromszor erős hangon elkiáltotta: *Éljen a köztársaság!* Clément, a fogház egyik kommunista alkalmazottja reárohant és közvetlen közelből hasbalötte Chaudeyt. Gentil, egy másik ilyen alak, revolverrel fejbelötte s a szerencsétlen ekkor földre rogyott. Most odalépett hozzá Préau de Vedel s egy puskalövessel szétlocscsantotta az agyvelejét. «Ezzel alaposan végeztünk, – szólt Rigault, – most a többieken a sor.»

Így ölték meg vizsgálat, tárgyalás és ítélet nélkül Chaudeyt, az éj leple alatt.

Rigault visszatért az irodába, a hol a három halálra kiszemelt zsandár, a kit úgy ráztak fel első álmából, félig felöltözködve várakozott. Rigault így szólt hozzájuk: «Főbe fogtok lövetni!» A zsandárok így feleltek: «Mi katonák vagyunk, bocsássanak bennünket szabadon.» «Igen, szabadon? – felelt Rigault, – hogy puskagolyókkal traktáljatok bennünket? Nem úgy, bábam, előre, indulj!»

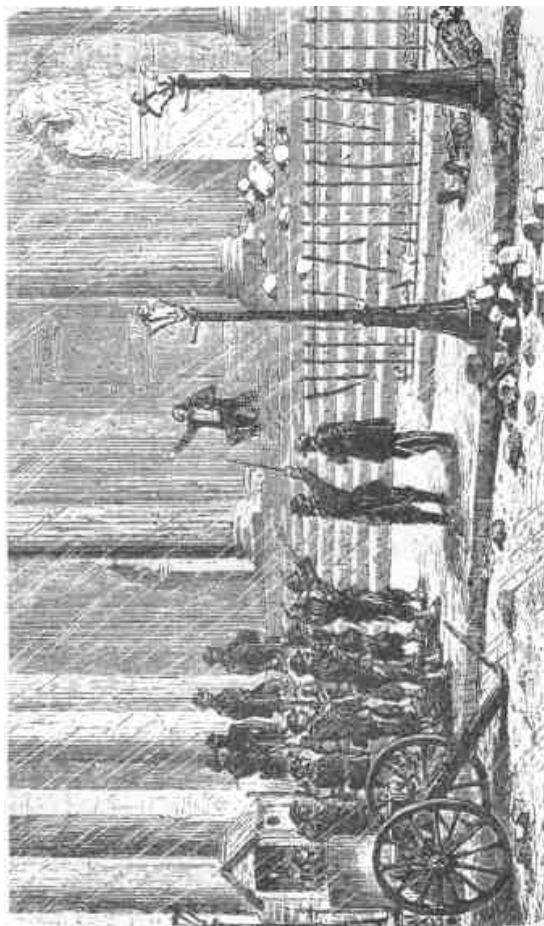
A három zsandárt Chaudey alig kihült holtteste mellé helyezték és három sortüzet bocsátottak rájuk. A kegyelemlövést azonban ezeknek is Préau de Vedel és Clément adták meg. Az első sortüz után az egyik zsandár sértetlen maradt és az udvaron tovafutni pró-

bált. Vedel utána ment és föbe akarta löni, de Rigault rákiáltott; *Ne lőjj, hozd ide, hadd, dögöljön meg a többivel!* A következő sortüz öt is társai mellé terítette, E sötét munka után Rigault otthagyta a fegyházat. Ducamp szerint Rigault kísérete megosztozott a Chaudeynél talált ezer frankon, aranyórán és gyűrűkön.

Ellenkép gyanánt itt adjuk Millière kivégzését. Millière lagja volt a párisi kommünnek és a versaillesi nemzetgyűlésnek, s a nélkül, hogy az utóbbiról lemondott volna, Parisban maradt és részt vett a kommün mozgalmaiban. Egy forradalmi munkája miatt még a császárság alatt deportációra ítélték, a hol kegyetlen szenvedéseket állott ki, s tele gyűlölettel és elkeseredéssel tért vissza hazájába. Talán ez az indulat vitte rá arra is, hogy kezdettől fogva állást foglalt a nemzeti védelem kormánya ellen. Ducamp nagyon szigorúan ítéli meg a kommün alatt folytatott működését, melylyel nagy tehetségét, szerinte, beszenynyezte. Állítólag még a kezesek kivégzésében is részt vett, igaz, hogy csak passzív asszisztenciával. Kivégzése, melyet itt elbeszélünk, május 26-án történt.

A csapatok direkt parancsot kaptak, hogy a Pantheon városnegyedét kutassák ki és kerítsék kézre Millièret, a kit összetévesztettek egy hasonló nevű légióparancsnokkal, s a ki ellen azért adtak ki direkt elfogatási rendeletet, mert előttevaló nap a Pantheon lépcsőjén föbelövetett 30 nemzetőrt, a kik vonakodtak a kommün mellett fegyverrel harcolni.

A megjelölt házban a katonák először is Millière apósát fogták el, a ki rájuk hagyta, hogy ő az, a kit keresnek. Mikor már el akarták kísérni, kinyílt egy

Millióra kivégzés a Pantheon előtt május 26-ikán.

ablak s egy férfi lekiáltott: *Önök Millieret keresik? Itt vagyok.*

Felsiettek és elfogták. Első szava ez volt: *Ne feledjék, hogy népképviselő vagyok!* Egy tiszt azt felelte rá, hogy ha népképviselő, akkor nem itt a helye, hanem Versaillesben, ha pedig itt van, ez azt jelenti, hogy a kommünnel tart. Különben pedig azzal vádolják, hogy tegnap itt a Pantheon lépcsőjén agyonlövett 30 nemzetőrt.

– Ez nem én voltam, ez egy másik Millièrre, – felelte.

– De ő volt! – kiáltotta a tömeg, mely körülvette őket.

Millièrre sápadt volt, hajadonfővel. Így vezette két katona karjánál fogva Cissey tábornok elé, a hol elég nyugodtan felelt a hozzá intézett kérdésekre. Kihallgatás után a Pantheonhoz vezették. Fölment a lépcsőn, s az oszlopszat alá érkezve, egy tiszt kényszerítette, hogy forduljon arcczal a templom kapuja felé, hátat mutatva a katonáknak. De, bizonyára egy magasabb rangú tiszt rendeletére, megengedték neki, hogy visszaforduljon és szembenézzen a halállal, de egyúttal azt is meghagyták neki, hogy térdeljen le. Minden keserűség nélkül beszélgetett a szakasz parancsnokával. A beszélgetésből ezeket a szavakat hallották:

– Jaj a legyőzötteknek! A ki jól meg tud halni, az példát nyújt az élőknek ... Meghalni nem egyéb, mint újjászületni. . .

Még mielőtt a lépcsőn fölment volna, átadta a parancsnoknak a pápaszemét, egy kevés pénzt, s egy kis fésűt, mely a feleségéé volt s így szólt:

– Lesznek szívesek ezt átadni Millièrenének, és kérem, mondják meg neki, hogy az ő emlékével haltam meg.

Millière kibontotta mellen a ruháját, jobbkezevel búcsút intett s erős hangon így kiáltott:

– Éljen a köztársaság! . . . Éljen a nép! . . . Éljen az emberiség!... Éljen . . .

A sortűz dördülése véget vetett szavainak. Meghalt.

X. FEJEZET.

A párisi érsek kivégzése.

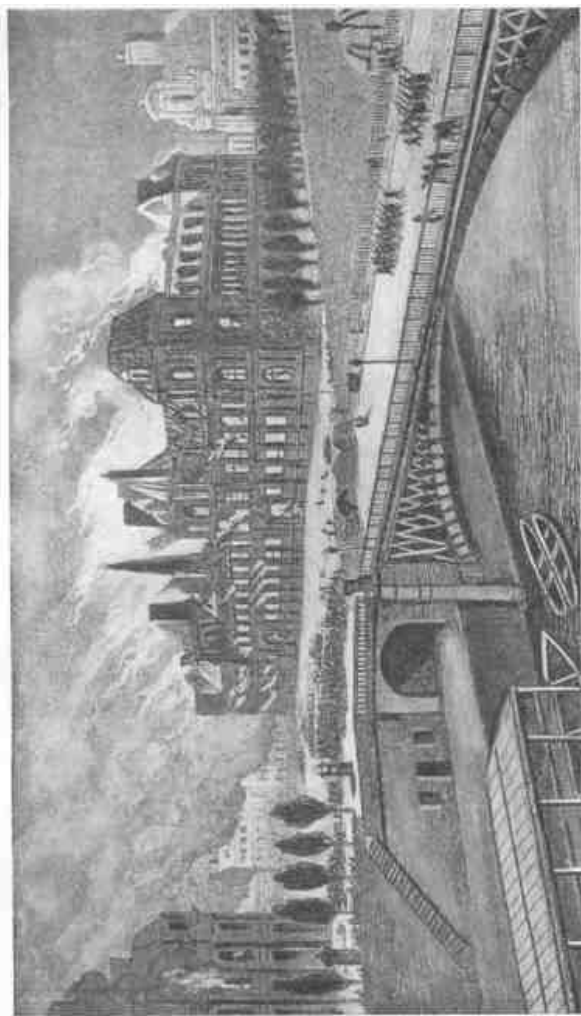
Elérkeztünk a dráma főjelenetéhez: Darboy párisi érseknek, hogy úgy mondjuk, Franciaország hercegprímásának meggyilkolásához. A kommunistáknak ez a tette világszerte óriás feltűnést és elképedést keltett.

Május 24-ikén, a déli órákban, a versaillesi csapatok előnyomulása veszedelemmel fenyegette a városházát. A kommün jelenlevő tagjai elhatározták ennél fogva, hogy a főhadiszállást átteszik a XI. kerület polgármesteri hivatalába. Mielőtt azonban kivonultak ebből a történelmi nevezetességű, monumentális palotából, fölgyújtották s romhalmazzá tették. Alig telepedtek le az új helyen, az a rémhír érkezik, hogy a Pantheon körül terülő városrész a kormánycsapatok kezébe került. Sokan árulást kiáltanak, a vezérek egymást szidalmazzák. Érzik, hogy az ellenállás erősen hanyatlík s a vég közeledik. Düh és bosszúsomj fogja el a lelkeket. Most már csak az a céljuk, hogy a bukás katasztrófáját minél nagyobbá tegyék. A gyújtogatás már megkezdődött, jöjjön a véres visszaütés, a kezesek legyilkolása. Rigault és Perré már megkezdték, de a java még hátra van. Összeültek tehát és elhatározták,

hogy a legfőbb kezeseket azonnal kivégeztetik. Hogy a Központi Bizottság és a kommün jelenlevő tagjai közül hányan voltak a lemészárlás mellett, nem tudjuk, de az föl van jegyezve, hogy a kommün négy tagja, Vermorel, Mortier, Longuet és Vallès elleneztek. A kivégzés indoka az volt, hogy a versaillesiak a kezükbe került párisi foglyokat ítélet nélkül kivégzik s hivatkozás történik arra, hogy a Caumartin-utczában, a mai napon is, egy kapitányt és öt nemzetőrt agyonlőttek.

De bárki határozta is el a kezesek kivégzését, bizonyosnak látszik, hogy az erre vonatkozó rendeletet Ferré rendőrminiszter írta alá. Tőle a megbízást délután öt órakor Genton esztergályos vette át, a kit a Központi Bizottság vizsgálóbíróvá nevezett ki. Genton a polgármesteri hivatal előtt összegyűlt nemzetőröknek kijelentette, hogy a kommün kiküldte őt a kezesek kivégzésére s embereket kér a támogatására. A szakasz megalakul, útközben még más nemzetőrök is csatlakoznak hozzá s este hat órakor megérkeznek a Eoquette-fogházhoz, mely alig 300 méternyire feküdt a polgármesteri hivataltól.

Genton kíséretében voltak *Sicard*, a vezérkarhoz beosztott zászlóaljparancsnok, a ki a kivégző szakaszt kivont karddal vezette; *Vérig*, a fogház őrségének parancsnoka, *Mégy*, a Központi Bizottság tagja, Eudes tábornok hadsegéde, az Issy-erőd volt kormányzója, a kit sokszor tábornoknak tituláltak. Hogy ő tényleges részt akar venni a munkában, azzal jelezte, hogy ezúttal puskával látta el magát. François, a fogház kommunista direktora a sarki korcsmából látta érkezni a

A párisi városfelújás égisze.

csapatot s hozzájuk sietett. *Ma lesz?* – kérde Gentont. *Ma!* – felelt a vezető és fölmentek a Roquette irodájába. Genton átadta Françoisnak Ferré rendeletét, ez pedig átnyújtotta a főbörtönőrnek, a ki elolvasta és így szólt:

– Nincs rendben. A rendelet szerint hat kezesnek kell meghalnia, de csak Darboy érsek és Bonjean semmitőszéki elnök vannak névszerint megjelölve, tessék a másik négyet is megnevezni! Különben mi nem vállalunk felelősséget a dologért.

François igazgató is magáévá tette ezt a nézetet, mire Genton dühösen visszatért a polgármesteri hivatalba s a kivégzendők felsorolását kérte. Ott azonban nem volt névsor s ezért megbízták Gentont, hogy ő maga állítsa össze a listát. Ez ellen a direktornak már nem volt kifogása, mire Genton Darboy és Bonjean neve után odajegyezte még Allard misszionárius papot, Clerc és Ducoudray jezsuitákat és Deguerryt, a Madeleine agg plébánosát.

Mikor ezzel készen voltak, François csengetett és megjelent Barnáin, az ügyeletes őrmester, a kinek átadta a névsort:

– Ezeket a foglyokat vezesse le!

Ramain Henriont szólította s meghagyta neki, hogy nyissa ki a negyedik szekció rácsos kapuját. *Megyek a kulcsaimért,* – felelt Henrion. Ezek a kulcsok az övébe voltak tűzve. Megfordult és kiment a ogházból, kulcsait egy szemétdombra dobta és elfutott. A kivégzés oly irtózáttal töltötte el, hogy egyhuzamban Pantinig szaladt, hol a bajor katonák zokogva találták meg és az őrségre vitték. Mintha eszét vesztette volna,

folyton csak ezt ismételte: «Megölik őket, megölik őket!»

Rövid idejű várakozás után türelmetlenkedni kezdtek. Romain Henrion után kiabált, persze hiába. Romain végre a központi irodában levő kulcsaiért futott s átadta Baucé felügyelőnek, a listával együtt, hogy vezesse elő a foglyokat. Baucé engedelmeskedett, de mikor a nemzetőrszakaszt megpillantotta, megértette, hogy miről van szó s elhagyta az ereje. A falhoz támaszkodott s reszketve makogta: *Nem nagyok képesek, nem vagyok képesek!* Romain dühösen kiragadta kezéből a kulcsokat és rárivallt: *Ostoba, te nem értesz semmit a forradalmakhoz* Ezzel ő maga ment az áldozatokat elővezetni. Az első, a kit szólított, Darboy volt.

– Itt vagyok! – felelt nyugodt hangon az érsek; kinyitották a cella ajtaját s kijött a folyosóra.

– Bonjean!

– Itt vagyok, csak a felsőkabátomat veszem.

Romain megragadta a karját s így szólt:

– Nem szükséges, jó lesz így is.

Aztán a többi következett. Mikor valamennyi kint volt. Romain jelentette: *Készen vagyunk!* Ezzel a menetet élére állott s a nemzetőrök felé vezette őket. Két fogházőr elfordult a gyászos menettől, a falnak támasztotta fejét és behunyta szemét: annyira bántotta őket a látvány. Hallották, a mint Bonjean félhangosan így szól: *Oh, drága nőm, oh, édes gyermekeim!*

A menet pár pillanatra megállt azon a folyosón, hova a halálraitéltek cellái nyílnak. Itt megállottak s az áldozatok füle hallatára tanácskozni kezdtek, hogy hol löjjék agyon őket? Ők ezt a kis időt arra használ-

A párizsi érszek kivégzése a Roquette-fogház udvarán. — Morte instantanée után.

ták, hogy letérdeltek és együtt imádkoztak. Néhány nemzetőr e miatt nevetett rajtuk és csúfolni kezdte őket, de egy altiszt rájuk szólt: «Hagyjátok békén ezeket az embereket, nem tudhatjuk, mi történik velünk holnap.»

Ezalatt Genton és társai megegyeztek abban, hogy az itt lévő kis kert nem alkalmas a kivégzésre. Tehát tovább mentek. Egy magas fallal körülvett útra értek, hol a foglyok nappal sétálni szoktak. Ide öt lépcsőn kellett lemenni. Mikor a mártírok már mind a garádicson állottak, az érsek megfordult, jobb kezét felemelte, három ujját összefogta s elmondva a feloldozás formuláját: *ego vos absolvo ab omnibus censuris et peccatis*, megáldotta őket. Ezen az úton haladtak a fogház első udvaráig s egy vasrostélyzathoz érkeztek, a melyet a *halottak rácsának* neveznek. Romain, a ki akárhogy mutatta is az ellenkezőjét, nagyon meg volt zavarodva, kínosan kapkodott kulcsai közt, hogy a rácsajtót kinyissa. E pillanatban az érsek megszólalt: *Én mindig szerettem a népet, mindig szerettem a szabadságot.* Egy nemzetőr így felelt neki: *A te szabadságod nem a mi szabadságunk, elég volt az ostobaságból!* A rácsajtó kinyílt s áldozatok és gyilkosok beléptek a sötét, komor helyre. A falhoz állították őket a következő sorrendben: Darboy, Bonjean, Deguerry, Ducoudray, Clerc és Allard. A nemzetőr szakasz velük szemben, tőlük harmincz lépésre állott fel. Genton vezényelte a tüzet. Két sortűz rázta meg a levegőt s azután külön pár puskalövés hallatszott. Ez este háromnegyed nyolczkor történt.

Ebben a többszörös gyilkosságban –rja Maxim

Ducamp, – Genton, a vésztörvényszék elnöke képviselte a kömmün igazságszolgáltatását; Sicard képviselte közbiztosságot, vagyis a rendőrséget, oly értelemben, a hogy azt Ferré gyakorolta; Vérig képviselte a polgárháború hadseregét; Mégy, önkéntes műkedvelő, képviselte a társadalmi gyűlöletet.

Azt mondják, hogy a nemzetörök mindegyike, a kik ebben a kivégzésben részt vettek, 50 frank remunérációt kapott. Mikor a nemzetörök elhagyták a fogházat, az ott várakozók tömege ezzel fogadta őket: *Bravo, polgártársak, ez jó munka, volt!* Bonjean még a sortűz után is élt s egy utólagos pisztolylövés vetett véget életének. Vérig és Romain visszamentek a fogházba és összeszedték az áldozatok holmiját. Az áldozatok éjfélt követően két óráig ott feküdtek vérükben. Ekkor megjelent Vérig néhány társával, a halottakat kis kocsihoz rakta s kivitte őket a Père-Lachaise temetőbe, a hol más halottakra várakozó nyitott sírokba tették őket. A halottakon talált értéktárgyak, így az érseki aranykereszt és ametiszt gyűrű, nyomtalanul eltűntek. Másnap a direktor parancsot adott ki, hogy tisztítsák meg a kivégzés helyét. Egy bőséges tavaszi eső azonban már előbb elvégezte ezt a munkát: az ég könnye felmosta a teret.

Hogy ez a véres tett megtörténhetett, annak Thiers Adolf, Franciaország vezető államférfia is oka volt. Sőt a felelősségnek igen súlyos része illeti őt. A kömmün Blankista tagjai még áprilisban összeköttetésbe léptek Thierssel és azt az ajánlatot tették neki, hogy bocsássa ki a fogságból és küldje nekik vissza Blanquit és akkor ők viszont kieresztik fogságukból Darboyt, vagy Bonjeant, esetleg mind a kettőt. Lagardenak, az

érseki fővikáriusnak, ki, mint tudjuk, Darboyyal együtt fogságban ült, a kommün megengedte, hogy az érseknek egy sajátkezű levelét Versaillesbe vigye Thiershez. Ebben a levélben az érsek kérte Thierst, fogadja el a kommunisták ajánlatát. Az ajánlatot úgy Thiers, mint a minisztertanács és a tizenöt tagú parlamenti bizottság visszautasította, azzal a főnhéjázó indokolással, hogy a kormány nem bocsátkozhatik hivatalos tárgyalásba a lázadókkal. Különbén is Thiers azzal nyugtatta meg lelkiismeretét, hogy a kezesek élete nem forog komoly veszedelemben. Vannak írók, a kik azt állítják, hogy maga az egyház se igen lelkesedett Darboyy kiszabadulásáért, mert nagyon liberális pap volt, a ki annak idején a pápa csalhatatlansága ellen is tiltakozott.

Blanquit kiszolgáltatni nem lett volna nagy erősege a kommünnek. *Egy futó bolonddal több a párisi városházán* – úgymond Ducamp, – *már nem határozott.* Blanquit Parisban arra a szerepre szánták hogy vele megtörjék Deleseluze diktátorságát, mely napról-napra fenyegetőbb mérveket kezdett öltetni.

E kicserélés ügyében még Washburne, az Egyesült-Államok követe és Chigi, a pápai nunczius is fáradoztak. Washburne a börtönben több ízben meglátogatta az érseket, vigasztalgatta, egy pár üveg jó spanyol bort vitt be neki, de sikert nem tudott felmutatni. Thiers nem engedett hamis büszkeségéből. Nála, úgy látszik, az egész hiúság kérdése volt; a kommunisták pedig több gonoszságra voltak képesek, mint a mennyit róluk föltettek, így a szerencsétleneknek el kellett veszniök.

Az egész alkudozásból csupán Lagarde érseki vikárius húzott hasznot. Ő ugyanis felhasználta az alkalmat s nem tért vissza többet a fogházba, a mivel az életét mindenestre megmentette.

Érdekesnek tartjuk felemlíteni a következőket: a haditörvényszék előtt Ferré körömszakadtig tagadta, hogy ő adta ki a rendeletet ennek a hat kezesnek a kivégzésére. Pedig megelőzőleg már igen súlyos dolgokat vallott be, melyek a halálos Ítéletét bizonyossá tették. így tehát ezzel a tagadásával semmit sem könnyített súlyos helyzetén. Meglehet tehát, hogy csakugyan nem ő tőle származik a rendelet. Ferré és a kézrekerült kommünvezérek állítása szerint a paroxismusig felizgatott és feldühödött nemzetörség követelte ezt a vértettet, köztük különösen olyanok, kiknek rokoni már addig a versaillesiak boszújának áldozatul estek.

Az ebben a fejezetben szereplők közül Vérig, Francois, Genton agyonlövettek, kilenczen deportációra ítéltettek, a többinek sikerült a büntetést kikerülnie.

A megölt érseknek június első napjaiban Paris óriási temetést rendezett s hamvai fölé díszes síremléket állított.

XI. FEJEZET.

A dominikánusok felkonczolása.

A párisi tizenharmadik kerület korlátlan urát a kommün alatt Sériziernek hívták. Foglalkozására nézve bőrmunkás, de a politikát a mesterségénél jobban szerette. A császárság alatt már üldözésben részesült, mely elől Belgiumba menekült. Szeptember negyedikén aztán visszatért Parisba, hol a kommün mozgalmaihoz csatlakozott. Heves temperámentuma, népies modorú ékeszólása, erőszakos természete rettegett és ismert alakká tették a párisi munkásnép előtt. Május elsején a tizenharmadik légiónak volt parancsnoka s ily minőségben tizenkét zászlóaljzat vezényelt. Főhadiszállását a tizenharmadik kerület szomszédságában, a Bicêtre erőd közelében ütötte fel és innen igazgatta a városnak és a külteknek reábízott területeit. Ő maga Place marki kastélyát foglalta el. Ennek a kastélynak tőszomszédságában volt a tanító dominikánus szerzetesek Nagy Albertről elnevezett iskolája. Ezek a barátok meglehetősen rossz szomszédságba kerültek, mert intézetük jóformán a lázadók előőrsi vonalának kellő közepére esett. Paris ostroma alatt iskolájukat kórháznak rendezték be s ezt a rendeltetését a kommün alatt is megtartották. A kommün

utolsó idejéig nem is volt egyébben, mint inzultusokban részük, *rongyos csukások, butaságokkal kereskedőknek* nevezték őket, de egyébként nem volt személyes bántódásuk. A háznak az volt a híre, hogy gazdag s reakzionárius. Érthető tehát, hogy a kommünárdok meglehetősen gyanakodó, ferde pillantásokkal kísérték őket. Sérizier abból a kastélyból, a melyet elfoglalt, épen a dominikánusok kertjébe látott s barátaival jóformán mindennap megegyeztek abban, hogy ezek a papok egyébre nem valók, mint arra, hogy kiirtassanak a föld színéről.

Mikor a francia csapatok Issy erődöt elfoglalták, Sériziernek egész serege kénytelen volt visszavonulni és a dominikánus klostrom körül tanyát ütni. Ettől kezdve a barátok helyzete súlyosabbra fordult. Május tizenkilencedikén Sérizier két zászlóaljjal körülvette az iskolát, letartóztatta az egész személyzetet, még pedig hat dominikánus pátert, három tizenöt éves fiút és tizennyolcz alkalmazottat, a kik mind a kórházban segítettek s valamennyit a Bicêtre erődbe kísérték. Természetesen özönével zúdult rájuk mindenféle szóbeli injuria, de tetteles bántalmazásban nem volt részük. Május 22-ikén és 23-ikán azonban egy falat ennivalót sem kaptak. Május 24-ikón Meillet Leó kommüntag vezetése alatt nemzetőrök vették körül a dominikánus klostromot, feltörték az apát által lezárt és lepecsételt ajtókat és *leltároztak*. Vagyis tizenkét tüzészekeret és nyolcz rekvirált kocsit tele raktak bútorral, szőnyeggel és fehérneművel és elvitték. Találtak ott vasúti obligációkat is tizenöt tizenhat ezer frank értékben, melyek valami alkalmazottnak privát tulajdona voltak. Ezeket is *nemzeti*

A. domínikánusok folkoszolása május 25-én.

vagyonnak nyilvánították és elvitték. Úgy szólt a parancs, hogy a leltározás után fel kell gyűjteni a kolostort. De ettől megmentették az intézetet a pinczéi. A pinczéi ugyanis tele voltak rakva a legfinomabb borokkal. A nemzetőrök belekóstoltak és elhatározták, hogy ott maradnak, a míg a bor tart. Ez mentette meg a klostrot az elpusztulástól.

Május 25-ikén a versaillesi csapatok közeledtek a Bicêtre erődhez. Elhatározták tehát, hogy ezeket a kezeseket biztosabb helyre viszik. Előbb azonban két fiatal gyereket és két belga nemzetiségű szolgát elbocsájtottak. Egy pap pedig, a kinek sikerült czivilruhát keríteni, megszökött. A többit, szám szerint húszat, először a tizenharmadik kerület polgármesteri hivatalába vették, onnan pedig az Avenue d'Italie harmincznyolczadik szám alá, a hol a tizenkettedik légiónak a börtöne volt és ide bezárták őket. Itt is Sérizier volt a főparancsnok s mellette a főhadseoédi szerepet Louis Bóin, ismertebb néven Bobèche játszotta.

Alig heveredtek le börtönüknek puszta földjére, valahonnan a nemzetőröknek egy küldöttsége érkezett, mely azt kérte, hogy a papokat rendeljék ki barrikádokat építeni. Bobèche helyettese, Bertrand, megsajnálta a barátokat, úgy tett, mintha a kérést rosszul értené s helyettük a fogságban tartott nemzetőrség közül bocsájtott egy csomót a küldöttség rendelkezésére. Ekkor egyszerre megérkezett Bobèche, leszidta Bertrاندot, hogy kíméli a papok vérért s írásban kiadta neki a rendeletet, hogy a húsz kezest azonnal küldje a torlaszokra. Erre kinyílt a fogház ajtaja és Bobèche bekiáltott: «Előre, rongyos csuhások dolgozni, a barrikádokra!»

Mikor a papok kint voltak az utcán, észrevették Sérizier egy fegyveres szakasz élén. Azt hitték, ütött utolsó órájuk. Cotrault atya, öreg dominikánus, Sérizier elé lépett és így szólt hozzá:

– Nem megyünk messzebb; mi a béke emberei vagyunk, vallásunk megtiltja a vérontást, mi nem foghatunk fegyvert, nem megyünk a torlaszra; de betegápolók igenis vagyunk és még a golyózaporba is elmegyünk, hogy összeszedjük sebesültjeiteket és ápolni fogjuk őket.

Ekkor Sérizier így szólt: «Hát megígérik, hogy ápolni fogják sebesültjeinket?» – Igen, megígérik, felelte a prior, a mit különben eddig is megcselekedtünk! Sérizier jelt adott Bobèchenek, a ki erre visszavezette a barátokat a tömlöczbe. De ezek tisztában voltak vele, hogy mi sors vár rájuk s meggyóntatták egymást.

Sérizier most egy szomszéd bormérésbe vonult s gyors egymásutánban több pohár pálinkát hajtott fel. Minden oldalról rossz hírek érkeztek. Ekkor tudta meg, hogy a versaillesiak elfoglalták a Pantheont, a Santé fogházat és agyonlőtték Millièret. Előre látható, hogy nemsokára őket is meg fogják szorítani. Tanakodtak, hogy meneküljenek-e, vagy még ellentálljanak? Sérizier nagyokat ütött öklével az asztalra és így kiáltott: «Eh, veget kell vetni a dolognak, előre! »

Felugrott, kiszaladt az avenue d'Italiere s így kiáltott az otlévő nemzetőrökhöz: «Gyerünk, néhány önkéntesre van szükségem, a kikkel meglékeljük a plébánosok fejét!» Néhány szövetkezett nemzetőr csatlakozott hozzá. A csapat élén két asszony haladt, kik közül az

egyik így szólt Sérizierhez: «Ereszd le a puskám kaskáját, *nincs erőm hozzá.*)» Az öléshez azonban volt ereje!

Sérizier a tömlőeznek az avenue-re nyíló ajtaja elé állította a nemzetőröket, előhívta barátját, Bobèchet és halkán tanakodtak. A nyugati szemhatár teljesen eltűnt az égő házak füstjében, az ágyúdörgés oly erős volt, hogy a föld remegett. *Készen vagytok?* – kérdezte Sérizier. Az asszonyok egyike felelt: *Készen vagyunk, kezdhethjük!* Bobèche kinyitotta a tömlőczeit és bekiáltott: *Rajta papok, meneküljétek, legfőbb ideje!*

A dominikánusok felemelkedtek és kifelé indultak, követve a Nagy Albert-iskola tisztviselőitől és szolgálótól. Az egyik közülök visszafordult és így szólt a többi ottmaradt fogolyhoz: *Imádkozzatok értünk!* Az egész napot kardlapok és puskatusok közt töltötték, egyik börtönből a másikba taszigálva s tudták, hogy itt a vég.

A külső ajtónál egy csoportban megálltak. Bobèche a gyalogútról kívülről bekiáltott hozzájuk: *Egymásután!* Az első, a ki kilépett, páter Cotrault volt. Alig tett három lépést, halálos puskalövéstől találva, összerogyott. Pater Captier erre társai felé fordult s szilárd hangon így szólt hozzájuk: *Előre gyermekeim, a jó Isten nevében!* Erre futva kirohantak az utcára, hol egyik sortüzet a másik után bocsájtották rájuk. Az egyik asszony sikoltozva ezt kiáltozta: *Ah, a gyávák, menekülnek!* Valóságos embervadászat folyt. Az áldozatok szaladtak, vergődtek, bukdácsoltak, falkiszögellések mögé bújtak, néhányan, a kiknek kedvezett a sors, meg is menekültek a szomszéd utcákba jutva. Összesen tizenhárman estek el ezen a helyen, köztük öt dominikánus.

Sérizier nem volt az eredménnyel megelegedve, mert folytatni akarta a mézszárlást. Előbb azonban egy vésztörvényt akart összeállítani s meghozott Ítélet alapján folytatni a kivégzéseket. Ekkor azonban oda lépett hozzá a nemzetőrségnek egy vén hadnagya s valamit a fülébe súgott. Sérizier hirtelen eldobta az iratsomót, a melyet a kezében tartott s beszaladt az avenue d'Italie egyik házába, mely átjáró ház volt s a melynek másik kapuja a Choisy-avenue-re nyílt. A vén hadnagy bizonyára azt súgta meg a vezérnek, hogy a francia csapatok már az avenue-re értek, a lovasság sisakrostélyai már láthatók. A katonaság csakhamar tényleg ott volt, de már csak holttesteket talált. Az egyik holttesten harminczegy puska lövést számláltak meg. Ducamp följegyzí, hogy a konczolást végignézte Bobèche hat éves fia.

Sóriziert utólérte végzete. Áldozatai közt volt egy nemzetőr, a kit már korábban föbe lövetett, mert vonatott fegyveres szolgálatot teljesíteni. Ez lett veszte. A nemzetőr felesége ugyanis boszút esküdött s a kömmün összeomlása után mint vadászkutya, vetette magát Sérizier nyomába. Sériziert a versaillesi kormány legkitünőbb spiczlijei nem tudták fölverni, de a szeretó asszony kitartása vesztére lón. Az asszony pénzzé tette minden ingóságát és tisztára a boszú munkájának szentelte magát. Egymásután kikutatta az összes párisi börmunkát végző műhelyeket és mindenütt kémkedett Sérizier után. Végre október tizenhatodikán nyomára akadt. Október tizenhetedikén már annyira biztos volt munkájában, hogy a följelentést is megtette. Ugyanezen a napon el is fogták. 1872 február tizenhetedikén a hadi-

törvényszék halálra ítélte, nem tagadott semmit, de kegyelemért folyamodott azon a czímen, hogy márczius tizenkilencedikén ő mentette meg Chanzy tábornok életét. Kegyelem kérésének hírére annak a városrésznek a lakói, melyet a kommün alatt terrorizált, folyamodtak a kormányhoz s nemcsak a kegyelem ellen tiltakoztak, hanem még azt is követelték, hogy ott végezzék ki, a hol ő a barátokat fölkonczolta.

E specziális kérelemnek természetesen nem adtak helyet, ellenben Sériziert Bobèchesel együtt föbelőtték.

XII. FEJEZET.

A Haxo-utczai mészárlás.

Ez az utolsó pillanatok legrémségesebb jelenete: egy csomó fegyvertelen ember lemészárlása. Ilyesmit a versaillesi csapatok még oly kegyetlen eljárása sem igazol, legfeljebb a kegyetlen düh fellobbanását magyarázza. A katonák a torlaszokon elfogott fédérait nemzetőröket halomra lötték, érthetőnek lehetne találni, ha viszont a nemzetőrök rögtön kivégezték volna a harczhevében kezükbe került katonákat. E helyett azokat veszik elő, a kiket hetek óta lakat alatt tartanak, a kik tehát teljesen ártatlanok voltak a Paris ellen folytatott harczban. Igaz, hogy ezeket hivatalosan kinevezték a népkezeseinek, de ez az ötlet nem ment senkit és semmit

Május 25-ikén éjjel a kommün maradványa a XX. kerület, vagyis Belleville polgármesteri hivatalában ütött tanyát, a hol egykor a Szerelem Szigetéhez címzett korcsma állott, melyet Paul de Kock regényei oly híressé tettek. Innen mentek szét a végső intézkedések az égő városban, melyben fenekestül fel volt fordulva minden.

Május 26-ikán délután a Grande Roquette-fogházban, mely tanuja volt az érsek legyilkolásának, megjelent

A 64 kezes leányiskolások május 25-én a Haxo-utczában.

Gois Emil «ezredes», kezében egy bizonytalanul fogalmazott rendelettel, mely meghagyta Françoisnak, a fogház igazgatójának, hogy adja át a zsandárokat és az összes kezeseket, a kiket csak a nemzetőrök el tudnak hozni. Hogy ki volt ez a Gois, azt már elmondottuk ott, a hol Eudes «tábornok» lörzskaráról beszéltünk. Ő volt az, a kit csúfnéven Csatornarácsnak hívtak. Gois csak négy embert jelölt meg névszerint, négy *spiczlit*, a többit Françoisra bízta. François tizenegy papot választott ki, köztük egy fiatal papnövendéket, egy rajongót, a ki mint seminarista is mindig arról álmodozott, hogy életét hitéért feláldozza. Ezért khinai misszionáriusnak készült. Arról azonban nem álmodott, hogy ezt az ldozatot Parisban is meg fogja hozhatni.

Ezeken kívül harminczhét zsandárt és városi rendőrt állítottak sorba. Megjegyezzük, hogy Göttmann, a fogház felügyelőinek egyike, előtte való nap ajánlatot tett Geanty zsandárőrmesternek, hogy szervezze embe-reit, ragadjanak fegyvert s ha értük jönnének, tagadják meg az engedelmességet. Geanty nem mert belemenni ebbe a tervbe, talán remélte is, hogy a kommün csak a papokra reflektál s e kislelkűsége miatt el kellett veszniök. A nemzetőrszakasz körülvette a szerencsétleneket, Gois lóra szállt és elindultak. Elszánt embe-rekre nézve ez a kíséret szinte nevetséges volt, de ezek-nél a szegény embereknél a hosszú fogság megtört minden ellenálló erőt s tökéletes passzivitásba sülyetettete őket. Papokra természetesen még kevésbbé lehetett szá-mítani.

A fogház környékének lakossága részvétet mutatott a kezések iránt. A Boquette-utczában rájuk kiáltott egy

asszony: *Miért nem menekültök?* Nem felelt neki senki. A Père la Chaise temető mellett mentek tovább. Az Oberkampf utczában megálltak s egy barrikádról csapatokat kértek a kíséret megerősítésére. Itt egy egész század csatlakozott hozzájuk, de még bántalmazásban nem volt részük.

A mint a Pouebla-utczába értek, megváltozott a kép. Kövekkel dobálták őket s mindenünnen hallatszott a kiáltás: *Le a csuhásokkal!* A nagy csatatér minden kétes alakja itt csoportosult össze. Ittas nemzetőrök, exaltait gyerekek, fanatikus asszonyok kiabáltak és irányították a hangulatot. A vásárcsarnok előtti téren a kíváncsiak kompakt tömege bámulta az égő Paris panorámáját. Az ágyú szakadatlan dörgött. Az egész kíséret megállt, hogy ezt a grandiózus látványt bámulja. Ekkor egy nagy tömeg fegyveres nemzetőr rohant a térre, a kiket a Buttes Chaumontról most vertek ki a versaillesiek. Ezek elkezdtek kiabálni: *Adjátok át nekünk a foglyokat, majd mi végezzük velük!* A néptömeg ordítva helyeselte ezt az ajánlatot s rögtön elterjesztették a hírt, hogy ezeket a katonákat és papokat a torlaszon fogták el, a hol a népre lóttek. A polgármesteri hivatal kapuja előtt állott Ranvier Gabriell, kommüntag, dereka körül vörös csárpjával s megparancsolta Goisnak, hogy a kezeseket kísérje be oda. Mikor ezek előtte elvonultak, odakiáltott nekik: *Egy fertály órát adok arra, hogy ki-ki megcsinálja a végrendeletét!* Az a hír, hogy a barrikádokon ejtett foglyokat hoztak s itt agyonlövik őket, hihetetlen gyorsasággal elterjedt az egész városrészben. Mindenünnen odasiettek az emberek s rövid idő alatt legalább kétezer fegyveres ember állotta körül a hivatalt.

Húsz percz múlva a kezesek elhagyták a városi épületet. Ranvier újra végignézte a menetet, oda *m* kiáltott Goisnak: *Vidd őket a falakhoz és lödd föbbe!* A közönségen valóságos paroxizmus vett erőt, egész díszfelvonulást rendeztek. Legelői lóháton egy tiszta vörösbe öltözködött markotányosné, kivont karddal a kezében. Utána egy csomó dobos és trombitás, kik rohamot fújtak és vertek s fokozták a nép exaltációját, mely a pálinka és kiontott vér következtében különben is már a legmagasabb fokra hágott. A muzsikuskok után következett egy fiatal ember, a ki kezében szuronyos puskával tánczolt, csodálatos ügyességgel a legbámulatosabb figurákat járva. A fiatal ember után jöttek a kezesek öreikkel s körülöttük az őtjögő tömeg, a mely, a hol csak hozzájuk félhetett, ütötte-verte, dobálta őket.

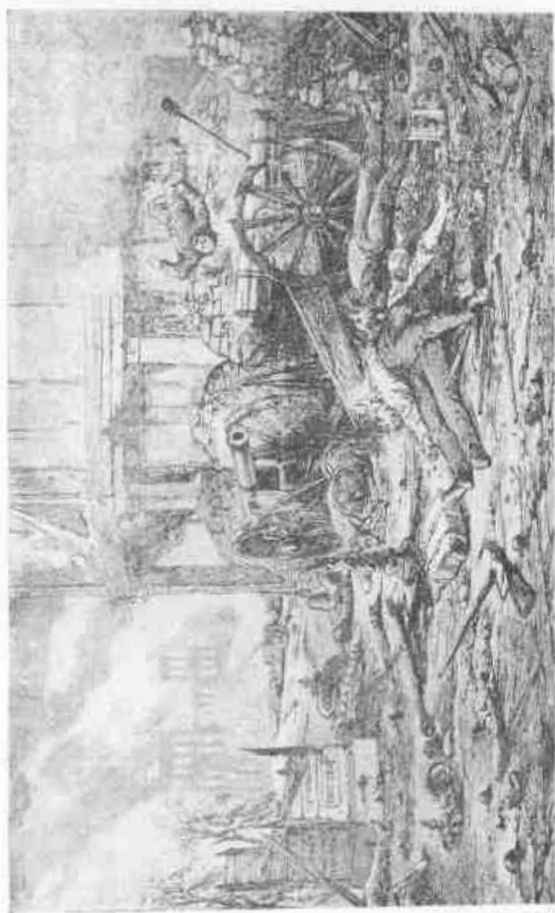
Így indultak meg a Párisi-utcán fölfelé. Útközben a közönségen több ízben türelmetlenség vett erőt, sokan követelték, hogy ne húzzák-halaszszák a dolgot, hanem öljék meg a kezeseket ott, a hol vannak. Gois ellenkezett, hivatkozott a kapott parancsra s a menet tovább haladt. A boldogtalanok valósággal golgotát jártak. A verejték csurgott róluk, a ruha lassanként rongygyá vált rajtuk, a kapott sebektől többen véreztek, sokan panaszosan nyöszörögtek. Körülöttük énekeltek, tánczoltak, rikoltoztak. Igazán, mintha az egész tömeg önkívületi állapotban lett volna. Ott, a hol a Párisi-utca és Haxo-utca keresztezik egymást, újra megálltak tanakodni, hogy hol gyilkolják le őket. Ekkor valaki azt indítványozta, hogy vigyék a kerületi katonai parancsnoksághoz, a helyi katonai műveletek központjához, mely ott

volt a Haxo-utczában. Ezt az indítványt elfogadták s a menet tovább hömpölygött.

Ebben a pillanatban a parancsnokság épülete, mely virágos veteményes kertek között terült el, tele volt a harcz által a végsőkig kimerült nemzetőrségi tisztekkel és közkatonákkal, a kik egyebet se kívántak, mint hogy minden minél hamarabb érjen véget. A kommün utolsó katonai parancsnoka Hippolit Parent volt, a ki itt ütötte fel főhadiszállását. Mellette voltak még Varlin, Latappy, Humbert és Oudet. Eudes már eltűnt. Jourde pénzügy-miniszter itt adott át még a titkárának egy csomó pénzt, hogy kifizesse belőle a még harczoló altiszteket. Miközben ezek az alakok odabent veszekedtek, odakint óriási zaj hangzott fel: a nép hömpölygött a parancsnokság előtti térre, maga előtt tolvaa a kezeseket. Mindnyájan betódultak az udvarra. Mikor a vezérek megtudták, hogy miről van szó. Varlin előállott s halál-megvető bátorsággal védelmébe vette a kezeseket. így szólt Parenthoz: «Nos, miután ti, a Központi Bizottság vagytok az urak, bizonyítsátok be, hogy nem vagytok gyilkosok, ne engedjétek megbecsteleníteni a kommünt, mentsétek meg önmagától ezt a népet, vagy pedig vége van mindennek és mi nem vagyunk egyebek, mint közönséges fegyenczek. »

Senki se hallgatott rá. Még a legszerényebb felelet, a mit kapott, ez volt: *Eh, eredj, ügyvéd! Ezen emberek fölött a nép fog igazságot ülni!* A nép már-már mozdulatokat tett, hogy Varlint is a túsok közé lökje, mikor barátai előtörtek és elvezették.

A nép által körülvevett kezesek e perczben egy négy-szögletes udvarban állottak, melyet kerítés választott

Részlet Párizsból 1871. május hó 24-ikén.

el egy kerttől, melyben valami megkezdett építkezés maradványai állottak. Itt állott egy tizenkét láb magas fal, mellette húzódott egy ötven centiméter magas kisebb fal. Hirtelen valami habozásféle futott végig a tömegben, mert híre terjedt, hogy a parancsnokság házai tele vannak löszerekkel, a miből lövöldözés esetén baj lehet. De ennek a momentumnak véget vetett Benő Viktor «ezredes», Bergeret gárdájának parancsnoka, a Tuillériák palotájának felgyújtója, a ki kirohant az egyik házból és elordította magát: *Halálra velük!* Irtóztató tolongás támadt, az említett fakerítés egyszerre ledült s az egész tömeg a kertbe hömpölygött, a hol a kezeseket a kis falra állították a nagy fal mellé. Fél testtel magasabban állottak, mint a dühöngő tömeg, úgy, hogy kitűnő célpontul szolgáltak. A kofa vagy markotányosné e közben leszállt lováról, berohant a kertbe, kezében egy felvont karabélyyal, s első volt, a ki belelőtt a kezesek tömegébe. Vérszomjas ordítás támadt erre a jelre s a tüzelés megkezdődött.

Geanty legszélrül állt és kinyitva katonábluzát, a nemzetőrök elé tárta meztelen mellét. Egy öreg pap eléje állott és ő kapta a markotányosné lövését. A pap elbukott s a többi lövés csakhamar Geantyt is leterítette. Puskából, revolverből, pisztolyból, közelről, távolról lövöldöztek a szerencsétlenekre. A mindenfelől összefutott nemzetőrök szilaj énekszó közt lövöldöztek a tömegre, mely egyre jobban apadt. Parent Hippolyt, a főparancsnok, szivarral a szájában, zsebredugott kézzel egy ház erkélyéről nézte a jelenetet és – végig nézte.

De a vérengzés kezdett egyhangú lenni, egy játékot találtak ki, hogy jobban mulassanak: kényszeri-

tették a szerencsétleneket, hogy átugorjanak a kis falon és ugrás közben lőtték le őket. Három pap és egy civil visszautasították ezt. Az egyik pap így szólt: *Készek vagyunk vértanúságot tenni hitünk mellett, de nem illik hozzánk, hogy ugrádozva haljunk meg.* Egy nemzetőr eldobta puskáját, egyenkint megragadta őket és átlódította a falon. E közben a nemzetőrök lelőtték őket. Az utolsó pap ellenszegült és magával rántotta a nemzetőrt, türelmetlen bajtársai sortüzet adtak és a pap mellett a nemzetőrt is megölték. Az 52 áldozat közül egyetlen egy volt, a kinek idegei nem bírták ki ezt a szörnyűséget és elájult. Ezt aztán kezénél és lábánál fogva megragadták, egy darabig lóbálták és aztán a többire hajították. Míg a levegőben repült, egész sortűz végezett ezzel is.

Konstatálva van, hogy a kommünnek egyetlen egy tagja sem volt jelen ezen a mézszárláson, mely körülbelül egy óra hosszát tartott, de még nem volt vége. A sebesültek keserves jajgatása töltötte meg a levegőt. Rájuk rohantak, gázoltak rajtuk, pisztolylyal és puskával folyton bele-bele löve a véres hústömegbe, de a nyöszörgés csak nem szűnt meg, mert a kik alulra kerültek, azokat védte azoknak a teste, a kik fölül he vertek. Egy nemzetőr kiadta a jelszót: *Előre fiúk, szuronyt szegezz!* Az eszme tetszett a tömegnek és mindaddig szurkálták őket szuronynyal, míg valamennyi el nem csendesedett. Mikor május 29-én a holttesteket összeszedték, konstatálták, hogy az egyik holttest 69 puska lövést, páter Bengy pedig 72 szuronydöfést kapott.

A rémtett elkövetése után a tettesek szétoszlottak a szomszédos korcsmákban, hogy fáradalmaikat egy kissé

kipihenjék. A nap hőse a markotányosné volt, a kit vállukra emelve hurczoltak körül. Egy tüzérkatona, egy herkulesi erejű fiatal ember, a ki fegyver nélkül, csak ököllel dolgozott a kezesek között, dicsekedve mutatta megdagadt karját és így szólt: *Nézzétek, oly erővel ütöttem őket, hogy megdagadt a karom.*

XIII. FEJEZET.

A kezesek zendülése.

A két Roquette-fogház valósággal a halál előcsarnoka volt. Kétízben nyúltak bele a kezesek tömegébe áldozatokért és harmadszor is megpróbálták, de ez már nem sikerült. A kommün tagjai május 27-ikén utoljára jöttek össze a Haxo-utczában, összesen mintegy tizenketten. Intézkedni, parancsokat kiosztani már nem lehetett. Különben sem volt már, a ki szót fogadjon, a harca szerteszét rendetlenül folyt, minden barrikád a maga felelősségére verekedett. Végre is azt határozták, hogy szétoszólnak, s mindenki ott, a hol neki tetszik, verekedjék. Itt volt Ferré Teofil is, a ki nem volt verekedő ember, ellenben még mindig kezében tartotta a rendőrmiszteri hatalmat. Eszébe jutottak a még lakat alatt tartott kezesek. Magában a Petite Eoquette-fogházban 1333 rendes hadseregbeli katona volt, a Grande Eoquetteben pedig 67 közönséges bűnöst és 315 kezeset őriztek, a kik közül 95 katona volt. Ezenkívül városi rendőrök, papok és czivilek. Mindezeket három különböző osztályban tartották elzárva. Mindezek nagyon jól tudták, hogy micsoda sors érte azokat a kezeseket, zsandárokat és papokat, a kiket előtte való nap vittek el

innen azon ürügy alatt, hogy élelmiszerrel látják el őket. Lázás izgatottsággal tárgyalták ezt a szörnyű

Lázadók szállítása Versailles felé.

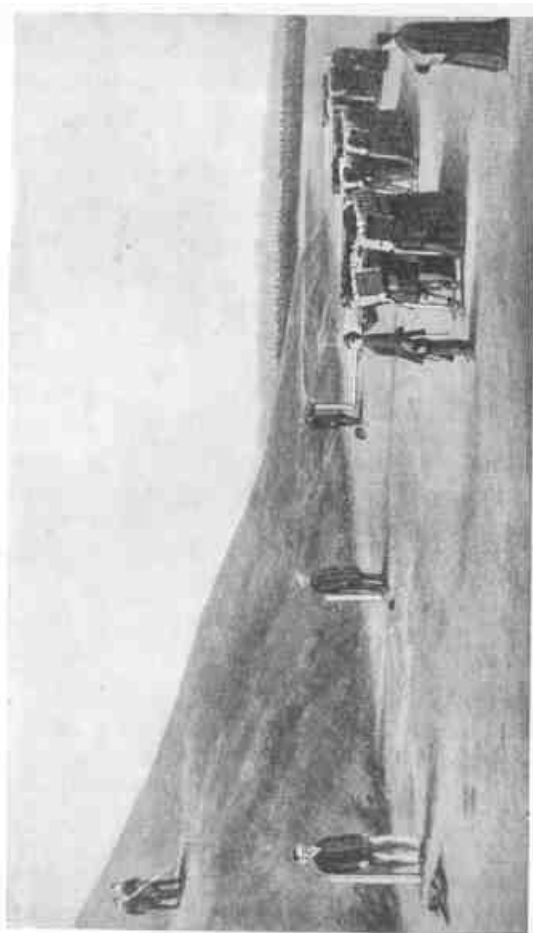
esetet, az emberek közt valóságos forrongás volt észlelhető.

A politikai foglyokon kívül voltak ott közönséges gonosztevők, a kiken szintén meglehetősen nyugtalanság

vett erőt. Az egyik őr azt találta nekik mondani, hogy hogy a kommün őket sem kíméli, hanem ép úgy halomra löveti, mint a politikai foglyokat. S azért, mikor a politikai foglyok, ezek a régi krímiái és olaszországi kiszolgált katonák szervezni kezdték az ellenállást, ők is csatlakoztak hozzájuk. Az az érzés fogta el valamennyit, hogy ha már vége mindennek, inkább itt legyen vége, a helyett hogy még egy csomó utczán puskatussal végigtaszigálják és inzultálják őket és ott végezzenek velük.

A fogházőrök meg voltak oszolva. Egyik rész azt mondta: hagyjuk itt ezt a poklot! A másik rész azt mondta: maradjunk itt és mentsük meg a tűszokat. A fogház kommunista igazgatója legszebb egyenruháját vette föl, dereka köré csavarta a hatalmat jelentő vörös écharpot, revolvert dugott bele s drámai léptekkel, izgatottan járkált a folyosókon s ki-kinézett a kapu elé.

Déli egy óra lehetett, mikor Ferré Teofil lóháton, egy zászlóalj nemzetőr kíséretében a Grande Eoquette elé érkezett. A fegyveresek egy része a kapu előtt, másik része az első udvarban sorakozott. Ferré az irodába ment és így szólt François directorhoz: «A plébánosokért és a városi rendőrökért jöttünk.» Bourguignon felügyelő megismerte Ferrét és meghallotta parancsát. Azonnal a kórházi osztályba sietett, a hol kollégája, Pinet volt szolgálatban és így kiáltott reá: «Itt vannak, a papokért és a városi rendőrökért jöttek, hogy felkoncolják őket.» Pinet így felelt: «Nem adunk ki senkit!» A két őr magához vette az összes kulcsokat s legelőször is a közönséges elítéltekhez sietett, a kik az udvarban sétáltak és így kiáltott rájuk: «Értetek jöttek,

Bossé, Bouygouds de Ferré kivégzése.

hogy fölkonczoljanak. Siessetek vissza a műhelyekbe és fegyverkezzetek fel mindennel, a mi csak a kezetekbe akad. Mi veletek vagyunk!»

Ezután a politikai foglyok osztályába futottak s ezeket is figyelmeztették a veszedelemre, meghagyván nekik, hogy barrikadírozzák el magukat és fegyverkezzenek fel mindennel, a mi csak a kezükbe akad. A katonák és rendőrök a vaságyakat pillanat alatt szétszaggatták. A matraczokkal eltorlaszolták a vasrostélyos bejárásokat. A második emelet padlóján egy lyukat bontottak, hogy azon át érintkezhessenek az első emeleti foglyokkal. A tíz pap ép úgy dolgozott és tele volt harcias buzgósággal, mint a katonák. El voltak szánva arra, hogy élve nem adják meg magukat.

Ezalatt Ferré, François és Romain az irodában tanácskoztak a sorrend fölött. Mikor eldöntötték, hogy először a városi rendőröket és azután a *plébánosokat* hozzák le, egy őrt a központi folyosó kulcsaiért küldtek. Az őr csakhamar visszajött, hogy ezek a kulcsok sehol sem találhatók. Romain ekkor Picont küldte vissza a kulcsokért. Ez csakhamar visszatért a szenzációs jelentéssel, hogy a kezesek eltorlaszolták magukat s nem lehet a folyosókra behatolni. Erre már fölkerekedett François, Romain és a nagy buzgalmat szimuláló fegyőröktől kísérve, maguk utána néztek a dolognak. Úgy volt, a hogy a jelentés szólt.

Romain alkudozni próbált. Kiállt a főudvar közepébe s onnan kiáltott föl az ablakokhoz: «Ne okoskodjatok, gyertek le; mit bolondoztok, senki se akar bántani benneteket.» Miután erre se felelt senki, újra kezdte: «Éljen Franciaország! Mindnyájan testvérek

vagyunk! Gyertek le fiúk, csak élelmiszert akarunk köztetek kiosztani!» Semmi felelet. Romain visszatért az irodába és jelentette Ferrének, hogy nem lehet hozzájuk férni.

Ferré káromkodott, mint a jégeső, dühöngött és fenyegetődött. Azután intézkedett, hogy legalább a fogházak azok a katonái, a kiket nem tartottak lakat alatt és a szomszédos Petite Roquette-fogházban őrzött rendes katonaság sorakozzék, hogy aztán Ferré őket Bellevillebe vezethesse, hol Delescluze terve szerint az összes kezeseket egy csomóba akarták gyűjteni, a mivel egy ütőkártyát véltek a kezükbe kaphatni. A nagy Roquetteben 95 ilyen katona volt, a kicsiben 1300. Ezeket sorakoztatták, Ferré élükre állott és Bellevillebe vezette őket, hol a Keresztelő Szent János-templomban lielyeztetek el. A nép az egész úton nagy orációkban részesítette őket, mert azt hitte, hogy ezek a versaillesiektől a néphez átalott csapatok. Bajuk különben nem történt semmi, mert Belleville másnap, május 28-ikán hajnalban, a versaillesi csapatok kezébe került.

Ferré alaposan ráijesztett Romainre, aki kínos nyugtalanság közt maradt vissza a Grande Roquetteben. Látva, hogy a rábeszélés nem sokat ér, erőszakhoz folyamodott, de ezzel se ment semmire. Magához vett néhány nemzetőrt, fölment a torlaszokhoz s megpróbálták, hogy lövöldözéssel nem lehetne-e elhárítani az akadályokat. De bizony a golyók a matraczokon se tudtak keresztülhatolni. Azután a fölgyújtással próbálkoztak meg, de a nedves, rothadt szalmazsákok tüze meg csak nem is pislogott, csupán feketén füstölgött. De mikor néhány ablakot kinyitottak és egy

kis léghuzatot csináltak, még ez a kis füst is eloszlott.

A közönséges bűnösök, látván a füstöt, megijedtek, s nem akarván elevenen megsütnetni, szilaj káromkodások közt lerohantak a főudvarba. Vasszerszámaikkal hadonászva, követelték, hogy bocsássák őket szabadon; mikor senki sem nyitott nekik ajtót, hozzáfogtak a lakatok és zavarok letöréséhez. De a szolid munka ellenállt minden kísérletnek s ez csak növelte elkeseredésüket. E pillanatban a fogház fenekestől fel volt fordulva.

Négy és fél óra lehetett, egyszer csak lódobogás hallatszott, Ferré érkezett vissza a csapatával. «És a kezeseim?» kérde a rendőrminiszter. Ramain alázatosan elbeszélte, mi történt. Ferré nyugodtan fogadta a hirt, mert terve már készen volt: egyesülni az elítélt bűnösökkel és együtt megtámadni az ellenszegülő kezeseket. Az elítéltekkel való kibékülés hamar meg is történt, s ezek csakhamar összekeveredve a fegyveresekkel, betöltötték a folyosókat és udvarokat, hogy azután rohamra induljon a torlaszok ellen, mikor az egész raj hirtelen eltűnt, mint egy sereg veréb, mikor közéjük lőnek.

Mi történt?

Az történt, hogy a Grande Roquette-fogház kapujánál, a belső bolthajtás alatt, valaki, a kinek kilétét nem sikerült megállapítani (egy tréfás, egy geniális, vagy egy megrémült ember), stentori hangon elkiáltotta magát:

– Itt vannak a versaillesiek!

Általános menekülés következett. Ferré és François lóra kaptak, a nemzetőrök egyszerre eltűntek a szomszéd utcákban, a közönséges gonosztevők, miután az

őrség minden puskáját fölragadták, egy csomóban kirohantak a fogház előtti térre. Két perez alatt a fogház megszabadult gonosz vendégeitől.

De ezzel még nem ért véget minden baj. A második és harmadik szekció foglyai rendben voltak, mert eltökélték, hogy torlaszaik mögött bevárják a francia katonaság megérkezését. Nem így a negyedik szekció kezesei, a kik huszonhármán voltak, köztük tizenhat egyházi férfiú. Ezek a maguk börtönéből csak bizonytalanul sejtették, hogy mi történik a többiekkel, látták az elítéltek csatlakozását a nemzetőrökhöz, majd az általános menekülést. Mikor ez is megtörtént, berohantak hozzájuk a kisegítő örök (ilyenekül alkalmazták a fogházban a jó magaviseletű foglyokat) és rájuk kiabáltak: «Gyorsan, gyorsan, meneküljete!» Ezek a szerencsétlenek persze azt hitték, hogy főérdekük ebből a komor épületből való megszabadulás és siettek szót fogadni. Mikor a főudvaron keresztül mentek, az első és második szekció rácsos ablakaiból rájuk kiabáltak, hogy ne menjenek ki, mert odakint legyilkolják őket. De ők nem vetettek ügyet rá.

Ezek közül a kezesek közül a fogházat együtt hagyták el Surat, a párisi prépost, Becourt plébános, Houillon misszionárius és Chaulieu, a fogházak egyik tisztviselője. Nem messze onnan, egy barrikádnál, a felkelők elfogták és agyonlőtték őket. Surat prépostot egy asszony ölte meg pisztolylövéssel. Chaulieu elragadta az egyik felkelőnek a kardját s leütött egypár embert, mielőtt agyonlőtték. Többen a kezesek közül visszatértek a fogházba, biztosabban érezvén magukat ott.

A kezesek, a kik a fogházban maradtak, az időt még másnap délelőttig kínos bizonytalanságban töltötték. Ekkor érkezett meg egy szakasz tengerész-gyalogság s megszállta a börtönt. De még a tengerészeknek sem akartak hinni, mert egyenruhájukat nem ismerték. Nem is bontották szét a barrikádokat mindaddig, míg egy század rendes hadseregbeli katona be nem toppant. Mikor ezeknek a vörös nadrágját meglátták, akkor szét-hajigáltak mindent és örömittasan rohantak le, a katonák nyaka közé vetni magukat.

XIV. FEJEZET.

Paris fölgyjútása.

Előkészületek.

Soha életemben tanulságosabb olvasmányt nem forgattam, mint a Paris alatt álló porosz katonák leveleit, melyek a kommün harcok idejéből datálódnak. Különösen érdekesek azok az írások, melyek Paris fölgyjútását tárgyalják.

Ezek a levelek élénken visszatükrözik, hogy micsoda megdöbbenés, megbotránkozás és ámulat fogta el ezeket az idegeneket, annak láttára, hogy egy testvérharcz idáig fajulhat. Nem ritkán megcsendült bennük a káröröm is, mely azt mondja, hogy egy nemzet, mely képes magán ilyen sebeket ejteni, többé nem lehet veszedelmes más népekre nézve. S az egész francia nemzetre kimondják, hogy megérett a végső pusztulásra.

Szerencsére ez nem következett be. Franciaország csoda-energiával kiheverte az 1870/71-iki sebeket s hogy a világpolitikában nem tudta elfoglalni korábbi pozícióját, ezt egyéb körülményeknek is tulajdoníthatja.

Hogy Rostopsin rágyújtotta Moszkvát Napoleon fáradt seregeire, ez egy barbár cselekedet, de nagy jelentőségű, világtörténelmi tett volt. Napoleon hatalma

Moszkva lángjai közt roppant össze. A minden segéd-eszközeitől megfosztott nagy hadsereg tönkrement a fagyos orosz pusztaságokon, pedig ha megmaradt volna, Napóleont soh'sem tudták volna tönkretenni. De ezt a hadsereget többé nem tudta előteremteni, a mire aztán a vérszemet kapott szövetségesek elpártoltak tőle.

Rostopsin tehát igazolhatja magát az utókor előtt. De mivel igazolhatják magukat a kommunisták, a kik bűnös polgárháborúban nyúltak a harcz legvégletesebb eszközeihez? Ha meg voltak győződve arról, hogy a nemzet és az emberiség legszentebb ügyét védemezik, még akkor is vissza kellett volna borzadniok ilyen eszközöktől.

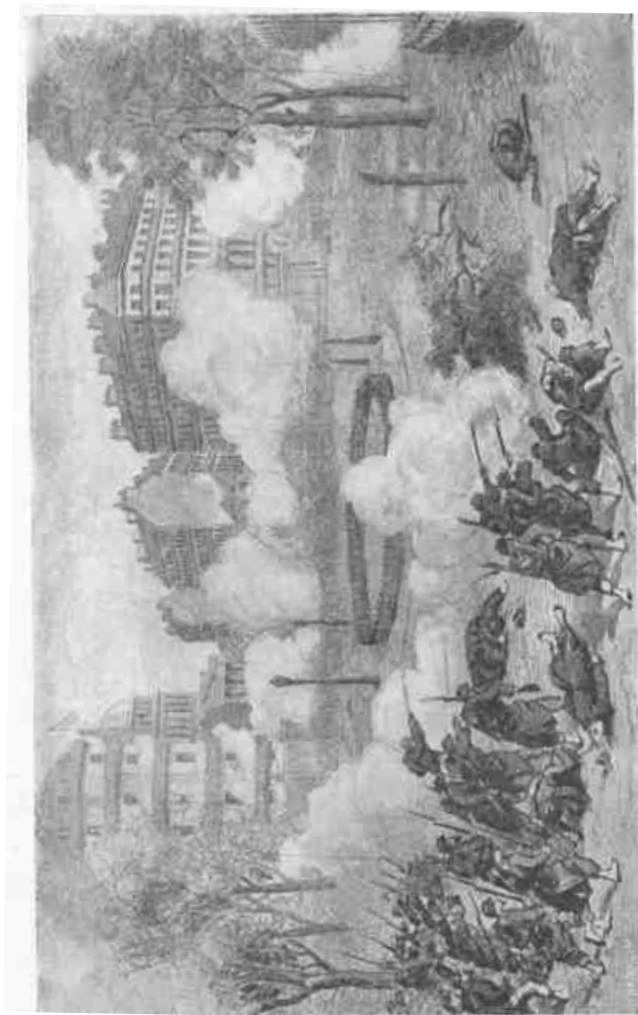
A kommün barátai azt mondják, hogy Paris fölgyújtását hadászati szempontok igazolták. A kommün csapatainak katonai érdeke volt, hogy a házak égjenek, mert ez megakadályozta a versaillesiak előnyomulását s a párisiak leverését hátráltatta. A Közjóléti Bizottság a kommün hivatalos lapjának május 23-iki számában meghagyta a nemzetőrségnek, hogy rögtön gyűjtson fel minden házat, a melyből egyetlen puskalövés, vagy bárminő támadás intéztetik ellene. De egyetlen tüzeset se lehetett e rendelet következménye. Mert a nemzetőrök mindenütt defenzívában maradtak, sehoh sem voltak elég erősek arra, hogy elfoglalják és felgyűjtsák a házakat, a honnan a katonák rájuk lődöztek. Más támadásban pedig nem volt részük. Még azokban a városrészekben is, a melyek a legellenségesebb érülettel viseltettek irántuk, a lakosok a szabadulást a hadseregtől várták. E tekintetben kivétel egyetlen egy helyen történt, a Grenelle-utczában, a hol a tizenhetedik zászló-

alj nemzetőrei megtámadták a szövetkezett nemzetőröket s ellenük egész a versaillesi csapatok megérkezéséig fenn tudták magukat tartani.

Delescluze hadügyminiszter is elrendelte, hogy fel kell gyújtani a barrikádokkal szomszédos házakat, ha abban a reményben tehetik, hogy ezzel a támadókat feltartóztatják. Lehet, hogy néhány esetben ezért történt a fölgyújtás. De az is bizonyos, hogy a fédérait nemzetőrök a legtöbb esetben akkor kezdtek gyűjtogatni, mikor már visszavonultak s a védett helyet földadták, sőt úgy tettek, hogy miután fölgyújtották a torlásokkal érintkező házakat, köröskörül vakon folytatták a gyűjtogatást, a nélkül, hogy bármi hadászati hasznuk lett volna belőle, a miből világos, hogy csak gonoszságból tették és azért, hogy romlást okozzanak.

De hát erről a nevetséges ürügyről nem érdemes komolyan beszélni, szemben azokkal a nagyszabású gyűjtogatásokkal, melyeket pusztán a rombolás kedvéért csináltak. Ezekre régen készültek, nem is titkolóztak szándékukkal s ha idejük lett volna pokoli tervük kivitelére, képesek lettek volna a dicső várost romhalmazzá tenni. A *Cri du Peuple* május 16-iki számában így ír: «Intézkedések tétettek, hogy egyetlen ellenséges katona se lépjen Parisba. Az erődök eleshetnek, a sáncokat is bevehetik, még sem teszi egyetlen egy katona se lábát Paris területére. Ha Thiers úr kémikus, meg fog bennünket érteni. Tudja meg a versaillesi hadsereg, hogy Paris mindenre el van szánva, csak arra nem, hogy megadja magát.»

Három nappal később ugyanez a lap a következőket írta: «A versaillesi kormány Paris pusztulását akarja.

Ujvárosi harcok a Pantheon körül.

Kívánsága talán be fog teljesedni. De nem lesz meg az a szomorú és gyűlöletes elégtétele, hogy ezt a pusztulást ő maga eszközölje. Ha a kormány Poroszországgal szövetkezik, akkor Paris maga fogja magát elpusztítani. És inkább megsemmisül és romjai alá temetkezik, sem hogy ezeknek a bombavetőknak megengedje, hogy utczáinak kövezetére lépjenek.»

A kommün hadügyminisztériumának papírjai között találtak egy dekrétumot, a mely doktor Hirsiger József az általa föltalált fojtogató és gyújtogató bombák gyártásának igazgatójává kinevezi, még pedig ezredesi ranggal.

A kommün még április hó első felében alakított egy úgynevezett tudományos bizottságot, melynek főadata az volt, hogy tanulmányozza azokat a félelmes erőket, melyeket *a tudomány a forradalom rendelkezésére bocsájtott*. Ennek a bizottságnak a főnöke Parizell doktor volt, azonkívül Pillot, az első kerület polgármestere, a kik maguk mellé vették Borme kémikust, ki a robbanó szerek gyártása terén bizonyos tekintélynek örvendett. Tulajdonképen ennek a bizottságnak vált főadatává előkészíteni és lehetségessé tenni Paris pusztulását. Működéséről fantasztikus és félelmes hírek keringtek a városban: hogy aláaknáztatja az összes középületeket puskaporral és dinamittal, robbanó szerekkel tölti meg az összes Szajnahidakat, azonkép a templomok sírboltjait és mikor mindezzel készen lesznek, valamennyinek a fölgyújtását egyetlen pontra koncentrálják, még pedig a városházára, a hova a harcban még megmaradt utolsó vezér elvonul, a ki aztán a végső pillanatban megnyom egy billentyűt és Paris ezer ponton egy szempillantás alatt levegőbe röpül.

Arról is beszéltek, hogy a tudományos bizottság egy gyönyörű tervet dolgozott ki: hogyan kell Paris csatornáit dinamittal megtölteni s az összes utcákat egyszerre felrobbantani.

Mindebből nem lett semmi. Csupán rémlátó emberek ijesztgették egymást ilyen híresztelésekkel. A mi valósággal bekövetkezett, az is elég szomorú. A tudományos bizottság dicséretére legyen mondva, elég lánghán működött s feladatát nem igen vette komolyan. Mindenféle bolond tervet, a melyet a viharos időkben tízszeresen exaltait emberek eléje terjesztettek, kellő alaposággal és lassúsággal megvizsgált, a hivatalos dolgok tempójának gondos megtartásával elintézt, új találmányú puskaporokban turkált, elolthatatlan tüzeket pizskálgatott, de mikor tette került a sor, kisült, hogy semmi sincsen készen s akkor fordultak a petróleumhoz. Ez a petróleum adta aztán meg a karakterét Paris égésének.

A gyújtogatás.

Az első épület, a melynek a lángjai az égre csap-
tak, a Tuileriák palotája volt, a *zsarnokok kéjlaka*, hol még két nappal előbb a kommün hangversenyvel mu-
attatta a népet. Ezt a helyet Bergeret tábornok több zászlóaljjal tartotta elfoglalva s mikor a versaiUesiek ágyúi közlről kezdtek dörögni, a városházáról meg-
kapta az engedélyt, hogy a palotát fölgyújtsa. A parancs végrehajtását Benot ezredes, foglalkozására nézve mé-
szároslegény, vállalta el. Emberek járták be a királyi palotának minden zugát és szőnyeget, függőnyt, padlót telelocoltak petróleummal. Ezenkívül puskaport szórtak

Egyfajta annimotörök töngecs kivégzése a Luxemburg-kertben.

szét az első emeleten, a palota közepén és a marsallok dísztermében. Este kilencz órakor Benőt és emberei fölgyújtották az így preparált fényes palotát s a tűz hihetetlen gyorsasággal terjedt. A marsallok termében levő puskapor éjfélkor fölrobbant s erre egy oly tüzes kitérés következett, mely az egész városrészt elborította égő csóvával és cserépdarabokkal. Ez jelentette Parisnak, hogy a régi monarchia jelképe rombadőlt.

A Royal-utczát Brunell ezredes védelmezte s olyan jól elbarrikádozta magát, hogy csapatai 22-ikén és 23-ikán fel tudták tartóztatni a versaillesieket. De 23-ikán este a katonaság elfoglalta a Magdeleine-templomot s onnan lőtt a torlaszokra. Ekkor Brunell is a tűzhöz folyamodik. A Royal-utczában és a szomszédos utczákban tizenkét házat gyújtottak fel. Hét ártatlan ember, kik a pinczébe menekültek, itt lelte halálát. A tűz nem tartotta vissza a katonaságot, mely a Paix-utca és az opera felől bekerítette a fölkelőket. Brunell főhadiszállása ekkor a tengerészeti minisztériumban volt, a Concorde-téren. Május 23-án este tizenegy órakor azt a parancsot kapta a Központi Bizottságtól, hogy vonuljon vissza a városházára, de távozása előtt gyűjtsa föl a minisztériumot. Ámde a minisztériumban a fölkelőknek egy csomó sebesültje volt, a kiket Mahó doktor kezelte. Ez a doktor a sebesültek nevében tiltakozott minden gyújtogatás ellen és sikerült neki addig húzni-halasztani a dolgot, hogy Brunell végre kénytelen volt visszavonulni a nélkül, hogy a minisztériumot fölgyújtotta volna. A Palais-Boyal múzeumait és raktárait a Központi Bizottság parancsára szintén ezen a napon gyújtották föl. A tűz egy pillanatra a Théâtre Français-t is

fenyegette, de szerencsére a nemzetőrség elmenekült és az elősiető lakosság a katonasággal egyetemben eloltotta a tüzet. A Rivoli-utczában a pénzügyminisztérium hatalmas palotája teljesen leégett.

Ugyanezen idő alatt a Szajna balpartján Eudes tábornok *dolgozott*, a ki törzskarával a becsületrend palotáját foglalta el. Mikor látták a versaillesiek ellenállhatatlan előnyomulását, hozzáfogtak a rombolás munkájához. Május 23-án délután elárasztják petróleummal a becsületrend palotáját, az Orsay-kaszárnyát, a főszámvévőszék és az államtanács óriási épületét. E legutóbbiban a könyvtárak és levéltárak is bőségesen táplálják a tüzet. Miután ezeket fölgyújtották, a Lille-utczai magánpalotákra vetik magukat, ezeket is kellőképp preparálják s délután öt órakor fölgyújtják. Itt a középületeken kívül huszonkilencz magánház égett el. Ezenkívül Lisbonne, a tizedik légión parancsnoka, a Vavin- és Notre-Dame-des-Champs-utczában egész tömegét a magánházaknak gyújtotta fel. Ellenben a Notre-Dame-templom felgyújtása nem sikerült, a tüzet idejében eloltották.

Paris városa május 23-ikán irtóztató éjszakára virradt. Nem tévedésből írtuk, hogy *virradt*, mert az égő város lángja nappali világosságot terjesztett. Az égen szikrázó, tüzes felhők kóvályogtak. A Szajna medrében mintha víz helyett olvasztott vas hömpölygött volna. A tűz fénye a legtávolabbi utczákat is bevilágította és a boldogtalan városnak egyetlen lakója sem tudta ez éjjel lehunyni a szemét. Rémmület és düh marczangolta a szíveket. Itt Paris lakosságának hangulata teljesen a kommunisták ellen fordult. A mint a katonaság elfoglalt egy városrészt, a lakosság, mely addig nagyon re-

zerváltan viselte magát, előbujt pinczéiből és látván a pusztulást, boszuért kiáltott. Elkezdték a katonaságot megdolgozni, izgatni, biztatni, hogy ne kegyelmezzon, legyen irgalmatlan és minden kommunistát mészároljon le. Persze a maró füstben, irtóztató hőségben sokat szenvedő és kimerült legénységnek nem sok biztatás kellett s a harcz lassan-lassan oly kegyetlen karaktert öltött, melynek pusztá olvasása még ma is megdöbbsenti az embert.

Május 24-én újabb gyújtogatások történtek. Ezen a napon gyújtották fel a városházát, ezt az építészeti remekművet, melyben Franciaország történetének annyi nevezetes jelenete játszódott le. Ez az épület nagyon a szívéhez nőtt a párisiaknak és sokan még a közönségesebb emberek közül is megsiratták pusztulását. A városháza égésében elpusztult egy csomó értékes festmény és egy gazdag könyvtár. A városházával egy időben felgyújtották a negyedik kerület polgármesteri palotáját, a Lyrique-színházat és több mint harmincz magánépületet. A tűz a boulevardokon elpusztította a Porte-Saint-Martin-színházat és három épületet ennek szomszédságában.

Beteljesedni látszott az, a mit a kommün néhány megdühödött prófétája jósolt, hogy *Paris vagy a mienk lesz, vagy eltűnik a föld színéről.*

Május 24-ön este a városnak körülbelül a fele a versaillesiek kezében volt. Május 25-ön virradatkor újra kezdődött a mészárlás. A város lakóit egy rémhír tartotta izgatottságban. Május 24-én ugyanis a kommunisták a Luxembourg-kertben föl robbantották egy puska-porraktárukat, mely a városrészben óriási károkat oko-

zott s mint egy földrengés, megrendítette az egész területet. Másnap híre terjedt, hogy ezt az eljárást folytatni fogják, még pedig akképen, hogy fölrobbantják a Pantheont, Franciaország nagy embereinek sírboltját. Azt mesélték, hogy a Pantheon oly irtóztató módon alá van aknázva, hogy felrobbantása a fél város katasztrófáját vonja maga után. Ez a rémhír a város balparti részét hihetetlen rettegésbe ejtette. A lakosok kezüket tördelve, ész nélkül szaladgáltak ide-oda, minden pillanatban várva a nagy robbanást. E mellett a versaillesiek a könnyen elfoglalt Montmartre csúcsáról a városon keresztül ágyúztak a fölkelőknek a Père-Lachaise-temetőben levő ütegeire. A fölkelők a helyett, hogy feleltek volna nekik, a város jobbparti részét kezdték teljes erővel bombázni, különösen azokat a városrészeket, a melyek a Vendôme-tér körül terültek el. E bombázásra a lakosokat, a kik már azt hitték, hogy megszabadultak a lázadóktól, kimondhatatlan düh fogta el. Bosszút lihegve futottak a katonákhoz, étellel, borral, pénzzel látták el őket és arra izgatták, hogy ne kegyelmezzenek meg e gonosz szellemeknek, a kik szeretett városukat elhamvasztják.

E pillanatban olyan volt ez a város, mint egy föllázadt pokol, melyben az összes felszabadult vad szenvedélyek élesre köszörült fegyverrel csatangolnak és öldökölnek, a hol csak szerét tehetik. Egy pánik volt ez, melyben fejét vesztette mindenki. Soha a történelem ilyen fölfordulást nem látott. Ebben a fölfordult világban született a petrolözök legendája. Tudvalevő, hogy az asszonyok élénk részt vettek a kommün küzdelmeiben. Minden zászlóaljat egész csomó nő követett, mint

markotányosnő, betegápoló, sőt mint harcos is, fegyverrel ellátva. A Royal- és a Lille-utczákban tevékeny részt vettek a házak fölgyújtásában. Most hirtelen az a hír terjedt el, hogy ezek az asszonyok külön brigádba szervezkednek, tele petróleum-kannákkal járnak be az utcákat és rendszeresen hozzálátanak Paris fölgyújtásához. Ettől kezdve a lakosság idegessége, dühe és kegyetlensége nem ismert határt. Az utcákon valóságos vadászat indul meg a kommün harcosaira és ezekre az asszonyokra. Minden nőt, a ki kosarat vagy kannát visz a karján, megállítanak, hogy nem petróleumot rejt-e? Egy szerencsétlen szakácsnőt, a kinek olajfoltok vannak a kötényén, véresre vernek. A kezükbe került fédérait nemzetőröket azonnal agyonlövik, a Théâtre Français közelében fölfedeznek egy pár kommunista nemzetört, kihúzzák őket a házból és a legközelebbi torlasz árkába taszigálva őket, kényszerítik a katonákat, hogy végezzenek velük. A véres jelenetet a városrész lakói körülállották, székekre, kövekre és hordókra mászva, hogy jobban lássanak és szakadatlan ordítóással kísérik a kivégzést. A ki bátran halt meg, azt megtapsolták, a ki félni látszott, azt lehurrogták.

Május 25-ikén a kommunisták fölgyújtották a Voltaire-boulevardon levő házakat és a közéletmezési raktárakat, továbbá a XII. kerület templomát.

Május 26-ikán a fölkelők tüzet vetettek a lavillettei dockokra és raktárakra s ezzel a gyújtogatások sora befejeződött. A hadsereg a fölkelést oly kicsi területre korlátozta, hogy azon már nem folytathatták pusztító munkájukat. A városban teljes erővel hozzáfogtak a nagy tüzek eloltásához.

Dayot könyvében olvassuk a következőket: «Az események, a melyek május 21-től május 28-ikáig Parisban történtek, borzalom dolgában fölülmúlják mindazt, a mit a képzelet ki tud találni. Soha az emberiség történetében, beleértve a legbarbárabb népek történetét is, nem mutatkozott ily erőszakosan és ily hitványul az emberi lélek aljassága és az ösztönök vadsága. Mindenféle csak följelentést és mészárlást láttunk. Minden gyáva lélek fölhasználta az alkalmat, hogy valamely ellenségét följelentse: május 22-ikétől június 13-ikáig nem kevesebb mint 379,828 névtelen följelentés érkezett a hatóságokhoz, a miből kitetszik, hogy a privát gyűlölet milyen óriási szerepet játszik a polgárháborúban. A vérbe és lángba borult Parisra a rémület nehezedett. A foglyok summáris kivégzésére a kommunisták a kezesek fölkonczolásával feleltek. Az öldöklés mámora fogta el a katonákat és tisztjeiket. Mindenütt vakon gyilkoltak, férfiakat, asszonyokat, gyermekeket.»

Kit ér a felelősség nagy része Paris elhamvasztásáért? Bizonyos, hogy a kommün főnökei e tekintetben hivatalos parancsot is adtak ki, de valamennyi ház égéseért felelősségre őket nem vonhatjuk. Föl kell tenünk, hogy a tüzerharcz is számos tüzesetet okozott és hogy akadtak nyomorult ficzkók, a kik megragadták a kínálkozó alkalmat, hogy magánérdeküket és privát bosszújukat kielégítsék. Hivatkozhatunk Prieur de la Combé pőrére. Ezt az embert tíz évi kényszermunkára ítélték, mert Lille-utczai lakását petróleummal megöntözte és ő maga fölgyújtotta. A fölgyújtott középületek megválasztása is elárulja, hogy némelyek fölötte fontosnak tartották oly okmányok eltüntetését, melyek nem

hoztak volna dicsőséget a letűnt császári korszakra. Csak Picardra hivatkozunk, a ki a vizsgáló-bizottság előtt kijelentette, hogy ha zárt ülést rendelnek el, *egész*

Petróleummal gyűjtogató nő kivégzése.

őszintén meg fogja mondani, hogy a Bonapartistáknak mennyi részük van a pénzügyminisztérium fölgyűjtésében.

A Louvre megmentése, a Tuileriák pusztulása.

A legnagyobb katasztrófát mégis elkerülte Paris: a Louvre gyűjteményeit sikerült megmenteni az általános pusztulásban.

Hogy mit jelent ez a szó: *Louvre*, azt civilizált embernek nem kell magyaráznom. Talán a világ legelső múzeuma, Csak a londoni British Museum lehet különb. Mind a kettő az emberiségnek közincse. Iskolája a tudatlannak, temploma a tudósnak. Ha a Louvre elpusztul, az emberi civilizációt, kultúrát mérhetetlen veszteség éri. Ez a csapás szerencsére nem következett be. Még a legelszántabb és legelvetemedettebb kommunista sem gondolt arra, hogy a Louvret elpusztítsa. De az se jutott eszébe, hogy az általános gyűjtogatásból a múzeumot fenyegető veszedelem elháríttassék. Ha a versaillesi csapatoknak nincs gondjuk rá s nem sietnek rögtön oda, a Tuileriák palotájának lángja valószínűleg átcsapott volna s a gyűjteményeket megsemmisítette volna.

A Tuileriák megsemmisítése a kommunistákra nézve elvi kérdés volt. Népgyűléseiken és újságaikban százszor hangoztatták, hogy a zsarnokok *bűnbarlangjának* és *kéj lakának* el kell hamvadnia. Ezt a fogadásukat végre is hajtották oly alaposan, hogy az 1564-ben Medici Katalin rendeletére megkezdett, 300 esztendőös palota, melyet Franciaország mindegyik uralkodója bővített vagy szépített, s melyet minden forradalom megkímélt, egyetlen éjszakán porrá égett.

A kommün, mely híveit igyekezett jó állásokba juttatni, többek közt teremtett egy hivatalt, melynek ez

volt a címe: a *Tuileriák katonai kormányzója*. Ebbe az állásba aztán kinevezte Dardelle vasúti tisztviselőt, a ki korábban állítólag vidéki színész volt. Dardelle elegáns uniformist csináltatott magának, hosszúszerű ráncos lakkcsizmával, gazdag asztalt tartott, a mely körül barátait szívesen látta, a házból nem igen mozdult ki, s a versaillesi csapatok elleni harcban egyáltalán nem vett részt. Pedig katonája volt elég, mert a nemzetőrök ezt a posztot nagyon szerették, tudván, hogy a pinczék tele vannak a legkülönbözőbb fajtájú finom borral, a melyből, mint *nemzeti vagyonból*, mindenki kivette a maga részét.

Dardelle természetesen szintén törzskart szervezett maga körül, melynek, valamint neki, abszolúte nem volt semmi dolga. Ezek közül legnevezetesebb volt Boudin, Dardelle hadsegéde, a ki a gyűjtogatásokban nagy szerepet játszott. Megjegyzendő, hogy a Tuileriáknak a császárság korából való rendes személyzete is a helyén maradt és Dardelle felügyelete alatt végezte kötelességét, a mi abból állott, hogy ügyeltek arra, hogy minden ajtó zárva legyen és a palotából semmi el ne tűnjék. Volt is ott mit őrizni. Maga a palota igen nagy értéket képviselt, de berendezésének is nagy művészi és történeti bece volt. Bútorok, függönyök, szőnyegek, ezüst, arany és porcellán asztalkészlet, gyémántokkal díszített rendjelek, ékszerek, drága fegyverek, drágakövekkel kirakott régi órák s a Napoleon-család emléktárgyai alkották a palota főgazdagságát. Többek közt I. Napóleonnak egy igen értékes tubákos pikszis gyűjteménye. A tűz miatt sohase lehetett kideríteni, hogy mi lett ezekből a tárgyakból, elvitték, vagy ott pusztultak?

Május 5-ikén a Tuileriák szomszédságában levő Louvre-múzeumot, mint a kommün által kinevezett kormányzó, Benőt Viktor foglalta el. Ez a Benőt, a ki tevékeny részt vett a Haxo-utcza-i mézárálásban s most ezredesi rangot viselt, a polgári életben mézároslegény volt. Kormányozni valója különben neki se sok akadt, mert a Louvre régi igazgatói, őrei és felügyelői mind a helyükön maradtak és a kommün alatt is teljesítették kötelességüket. A kommün a Louvre igazgatójává Courbet-t, a hírneves festőt nevezte ki, a kinek szerepléséről a Vendôme-oszlop ledöntése alkalmával megemlékeztünk. Egypár művészemberből álló bizottságot adtak melléje, mely néhány ülést tartott és úgy tett, mintha a Louvre ügyeit intézné, de tulajdonképen nem csinált semmit.

A Louvre kincsei legnagyobbbrészt ott maradtak a palotában, csak a legnagyobb értékű festményeket szállították a császárság első csatavesztései után egy tengerparti kikötőbe. A milói Vénusz szobra, ez a világhírű remekmű, a szeptember 4-iki köztársaság közoktatásügyi miniszterének rendeletére, gondosan bepakkolva a rendőrprefektúra palotájába vitetett, s a zavaros idők elmúltával a leégett palota pinczéből sértetlenül visszakérült a múzeumba.

A Louvre személyzete a kommün uralma alatt nem volt kitéve nagyobb megpróbáltatásoknak. A veszedelem akkor kezdődött, mikor a versaillesi csapatok benyomultak Parisba. A gyújtogatok ugyanis ebben a városrészben fejtették ki a legnagyobb tevékenységet. A párisi csapatok előnyomulására a nemzetőrök úgynevezett katonai kormányzójukkal együtt elhagyták a palotát.

Deslay.

Dombrowski.

Cluserot.

Blanqui.

Bergerot.

Verzuorel.

Milléra.

Vallés.

Pyat.

A magára maradt régi személyzet rögtön összeállt, szervezkedett s megesküdt, hogy a nemzetnek ezt a kincses palotáját megmenti a tüztől.

Szerencsére a benyomult versaillesi csapatok vezéreinek is eszébe jutott, hogy a nemzet e féltett vagyonát nagy veszedelem fenyegeti s kivételes intézkedéseket tettek oly irányban, hogy minél hamarább a Louvrehoz férközhessenek. Így történt, hogy mikor még jóformán az egész városrész a felkelők kezében volt, s a harcz minden utczában dühöngött: egy zászlóalj gyalogos vadász Bernardin de Sigoyer kapitány vezetése alatt megjelent a palotában s hozzáfogott a fenyegető tűzveszedelem távoltartásához. Csákányokkal lerombolták azon háztetőket, melyek a Louvre-val érintkeztek, s vízzel locsolták a legközelebbi tűzfészkeket.

Gustave

A vadászok mindaddig ott maradtak, míg a katonailag szervezett rendes tűzoltócsapatok meg nem érkeztek és át nem vették a védelem munkáját. Csupán a *császár könyvtára* nevet viselő melléképületet nem sikerült megmenteni, s itt nyolczvanezer kötet esett áldozatul, közöttük világhírű ritkaságok, unikumok és inkunábulumok.

A Louvret tehát megkímélték, de annál alaposabban végeztek a Tuileriákkal. Május 22-én, a mint a francia csapatok a város falain belül megjelentek, a

palotát őrző nemzetőrség egyszerűen kerekét oldott, csak mintegy 30 ember maradt ott, a kik muníciót követeltek, hogy pozíciójukat védelmezhessék. A vezérek is lassanként elpárologtak, még pedig állítólag nem üres kézzel s Dardelle is előkészületeket tett a távozásra, mikor ebben egy váratlan esemény meggátolta. Délfelé pergő dobszóval Bergeret tábornok és csapatja vonult be a Tuileriák palotájába, otthagyván a törvényhozó testület palotájában elfoglalt főhadiszállását. Ott hagyta, mielőtt még a francia csapatok megtámadták volna. Ő általában azok közé a tábornokok közé tartozott, a kik nem szerették a háborút, s ennek a gusztusának tulajdonítható az is, hogy a francia katonaság közeledtének hírére a sokkal biztosabb császári palotában ütötte fel tanyáját. Bergeret lakásul a császárné lakosztályát választotta, ott helyezkedett el törzskarával és egy asszonysággal, a kit többnyire *tábornoknének* neveztek. Nem akarjuk Bergeret pályafutását ecsetelni, csak azért írunk róla pár sort, mert a Tuileriák felgyújtásából az oroszok részét őt illeti. A míg a kommün rá nem talált és nagyjai közé nem emelte, volt katona (káplárságig vitte), s mikor innen eltávozott, mint utazó-ügynök kereste kenyerét. Mondják, hogy a betűszedéshez is értett, sőt a színészkedéssel is kísérletet tett. Paris ostroma alatt a nyolczvanharmadik nemzetőri zászlóalj kapitányává választotta, s erélyesen belevetvén magát a kommün mozgalmaiba, karriére-je meg volt alapítva. A kommün nem találta őt túlságosan nagy katonai talentumnak, s különböző kudarcok után egy tartalékbrigádot bízott rá, főhadiszállásul a képviselőházat jelölve ki. Itt barátai társaságában vidám

életet folytatott s Varlin maga keservesen panaszkodik egy levelében, hogy a tábornok úr konyhájára két hét alatt ötvenezer frankot fizetett ki.

Elhelyezkedvén a Tuileriák palotájában, egy darabig úgy cselekedett, mintha védelmi előkészületeket tenne. Támogatására odasietett Benöt, a Louvre katonai kormányzója, a ki a maga külön törzskarával följánlotta szolgálatait. Ugyanezen a napon, vagyis május 22-én Urbain, a kommün tagja és Banvier, a jóléti bizottság tagja látogatták meg, a kik egy ideig tanácskoztak Bergeret-vel, s távozásuk előtt lelkére kötötték, hogy ezen a helyen mindenáron tartóztassa fel a versaillesieket.

Mielőtt Maxime Ducamp drámai erejű elbeszélése nyomán a Tuileriák felgyújtását elmondanók, meg kell említenünk, hogy Bergeret ezen a napon föbelövette Koch patikust, a ki nem akarta megengedni, hogy boltja előtt torlaszt emeljenek és három munkást, a kik Kochot pár szóval védelmükbe vették. Bergeret kimondta róluk, hogy *árulók* és *versaillesiek*, és meg kellett halniok.

Maxime Ducamp a Tuileriák végső óráit így írja le:

Ezt a palotát, mely egy jól kombinált barrikádrendszer közepén állott, igen könnyű lett volna védelmezni és sokáig megtartani, de nem tagadom, hogy fölgyújtani még könnyebb volt. Bár ez a palota a városházának a kulcsát képezte s a kommün minden érdeke azt parancsolta, hogy az ő kezében maradjon, ez a védelmi rész a vezérek közül senkit sem érdekelt. Ellenben mindenkit izgatott az a gondolat, hogy minél hamarabb lángok csapjanak ki a palotából. Május 23 án Bergeret látogatást tett a városházán, s mikor onnan visszatért, híveit az udvarban haditanácsra hívta össze,

nem is annyira tanácskozásra, mint inkább arra, hogy tudassa velük a jóléti bizottság parancsát. Ez a parancs kategorikus volt: a Tuileriák palotája elhamvasztandó és kő kövön ne maradjon. Bergeret Benothoz fordult és így szólt:

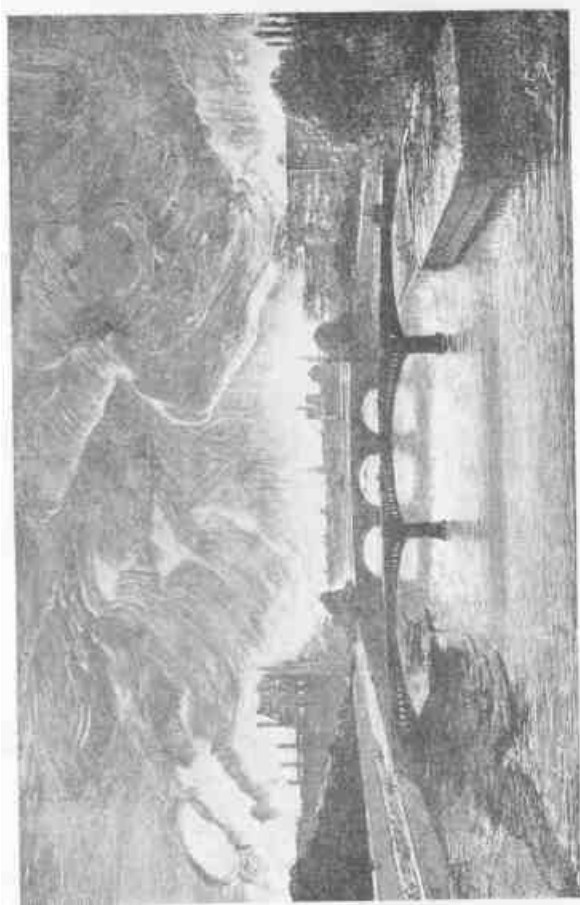
– Ezredes, megbízlak a kommün rendeleteinek végrehajtásával.

– Vállalkozom reá, – felelt Benöt és ezzel az ügy el volt intézve.

Öt és hat óra közt, mikor a Rivoli-, Boyale- és Lille-utczákból égfelé törő füstoszlopok hirdették, hogy ütött a petróleum órája, öt kocsi hajtott be a Tuileriák udvarára, tele puskaporos hordókkal, petróleumos kannákkal, terpentines üvegekkel, könnyen gyulladó szeszt tartalmazó korsókkal. Benöt, Boudin és egy névtelen élére állott egy-egy tíz főből álló csapatnak és elindult a palotát *preparálni*. Mikor Boudin a munkára indult, egy markotányosné megszólította: «Tudja-e, kapitány, hogy nagy bünt készül elkövetni.» Boudin így felelt: «Törődöm is én vele, itt égnie kell mindennek!» Sajátkezüleg beitta petróleummal és spiritusszal a függönyöket, a termék farészeit, a kápolna oltárát és orgonáját; azalatt Benöt a másik pavillon termeiben a parkettet öntözte hasonlókép végig, a nagy lépcsőházban és a marsallok szálájában pedig puskaporos hordókat helyezett el. A petróleumba söprút mártottak és úgy locsolták meg a falakat, a lőport pedig szétlapátolták a szobákban. Benöt Viktor fel s alá járt és buzdította az embereket.

E közben leszállt az éj, mert a Tuileriáknak sok terme van s a munka négy óra hosszat tartott. Ekkor

Az új Páris. 1871. májusban.

néhány ember égő fáklyákkal látta el magát s a palota különböző helyein fölhalmozott papírkupaczkok előtt helyet foglalt. Mielőtt azonban ez megtörtént, Dardelle, a ki nyugtalanul sétált föl és le az udvarban, a palota nagy lépcsőházába sietett s az izgatottságtól remegő hangon kiadta a rendes személyzetnek a parancsot, hogy ebben a pillanatban hagyják el a palotát, mert az a levegőbe fog röpülni. A személyzet gyorsan összegyűlt és sietve távozott. Utánuk nemsokára Dardelle is lóra szállt és eltűnt az éjszakában, körülbelül abban a percben, mikor a lángok a Rivoli utcái szárnyból ég felé csaptak. Tíz és fél órakor a 174. zászlóaljnak még ott lévő 300 embere is otthagya a palotát. Bergeret és alvezérei a kis diadalív alól nézték a tűz rohamos terjedését és gyönyörködtek benne. Ekkor odalépett a tábornok elé Kaveski «ezredes» s a főparancsnokot és barátait hideg vacsorára hívta, nem messze onnan, a régi miniszterelnöki palotában levő lakására. A krónika följegyezte, hogy az urak ott nagyszerűen ettek, még nagyszerűbben ittak (mert bor és pálinka volt bőven) és éltették az *egyetemes világtársaságot*. Bergeret indítványára a szivart a terrazon szívták el, a honnan jobban élvezhették a *fölséges látványt*. Ott kényelmesen elhelyezkedtek. Éjjel negyedkettőkor a marsallok termék kupoláját az ott elhelyezett puskapor a levegőbe röpítette. Vakító szikratenger szállott az ég felé, a nézők tapsoltak és kiáltották: «Éljen a kommün!» Bergeret hamarjában czeruzával levelet irt s ebben tudatta a városházán lévő kommüntagokkal a *királyok büntanyájának* rombadőlését. A levélvivő futárt a kommüntagok bravó-kiáltással fogadták és borral kínálták, csupán

Delescluze maradt néma és gondterhelt arcza nem mutatott örömet. De a többiek valamennyien örültek neki s még utólag is így írnak róla: «Ezen az éjszakán a Tuileriák ablakai fényesebben ragyogtak, mint bármikor, bármely udvari ünnepség alkalmával. A tűz megtisztította ezt a bünbarlangot. Az erkölcs és az igazság egyaránt parancsolta e tett végrehajtását. Dicsőség a bátor polgároknak, a kik végrehajtották.»

Bergeret tábornok elvégezte munkáját; úgy találta, hogy a kommünnel szemben lerótt minden tartozását és eltűnt. Bénot és Kaweski nem voltak ennyire megelégedve magukkal s elmentek résztvenni a Palais Boyal felgyújtásában is.

Csak a Louvre áll még érintetlenül a tűztenger közepén.

A szövetkezettel falánál (au mur des fédérés), Benji Douroches 1871. május 25-án készült rajza.

XV. FEJEZET.

A véres hét.

Megírtuk már e történet folyamán, hogy a versaillesi csapatok május 21-ikén minő körülmények közt hatoltak be egy elhagyott ponton Paris városába. Megírtuk azt is, hogy a kormány e napon fél Parist elfoglalhatta volna, a kommün annyira nem volt elkészülve erre a váratlan benyomulásra. A forradalmi kormány tagjai este hét órakor kapták meg ezt a hírt, melyet nem akart közülni senki sem elhinni. Delescluze nekiült egy nyilatkozatot szerkeszteni, melyben egyszerűen letagadja a versaillesiek behatolását. De éjfél után két órakor megjelent Dombrowszki tábornok és jelentette a Jóléti Bizottságnak, hogy a hír igaz. Ekkor látták csak a veszedelmet egész nagyságában. A szövetkezett nemzetőrség javarésze erődökben vagy az előőrsökön tartózkodik, a kik a városi szolgálatot végzik, szanaszét alusznak a házakban. Torlaszok is csak a Concorde-térre vezető utcákban emelkedtek, a többi utca nyitva állott. Arról volt tehát szó, a nemzetőrséget összegyűjteni és barrikádokat építeni. Az ellenállás vezetését a Közjóléti Bizottság veszi át. Az összes templomokban félreverik a harangokat, az utcákon megszólal a trombiták és

dobok riadója, futárok döngetik mindenfelé a kapukat, fegyverre szólítva a forradalom nemzetörségét. A hajnali órákban már két kiáltvány borítja a falakat, az egyikben a Közjóléti Bizottság a következőket mondja: «Fegyverre minden jó polgár. Fel a torlaszokra, az ellenség a falaink között van! Semmi habozás! Előre a köztársaságért, a kommünért és a szabadságért!» Delescluze proklamációja többek közt így szól: «Polgártársak! Elég volt a katonásdiból, pusztuljanak a czifra egyenruhájú, fényes gombú és kizsinórozott tisztek! Adjanak helyet a meztelen karú harcosoknak! A nép nem sokat ért a tudományos manőverekhez, de mikor puska van a kezében és kövezet a talpa alatt, nem fél a monarchikus iskola semmiféle nagy stratégiától sem. Fegyverre polgárok! Vagy győzünk, vagy a versaillesi reakzionáriusok és klerikálisok könyörtelen kezeibe esünk, azon nyomorultaknak a kezebe, a kik készakarva eladták Franciaországot a poroszoknak s árulásukért most rajtunk akarnak boszút állni.»

Május 22-ikén reggel a kommün minden híve talpon volt. A fédérait nemzetörök fegyvert ragadnak, vagy az asszonyokkal és gyermekekkel egyetemben torlaszokat építenek. A francia hadsereg lassú előnyomulása kedvezett nekik. Ennek a lassúságnak oka az volt, hogy a francia tábornokokat a porosz háborúban és márc. 18-ikán szerzett keserves tapasztalatok megtanították az óvatosságra és annyira igyekeztek szakítani a hagyományos felületességgel és hebehurgyasággal, hogy most meg az ellenkező hibába estek. Akármennyire kedvezett is nekik az alkalom, nem mentek tovább, mint a mennyit a kidolgozott haditerv megengedett. Ez biztos sikerű

módszer volt, de időt engedett a kommünnek a belső védelem megszervezésére.

A kommün vezeterei annyira túlozva dicsérték örökké a nemzetőrség vitézségét és érdemeit, hogy végre maguk is meg voltak arról győződve, hogy ha nyílt ütközetben nem is tud győzni, a torlaszok mögött sikerrel fog ellenállani, így aztán magukhoz tértek a pánikból, melyet a versaillesiek váratlan megjelenése okozott. Sőt oly harci düh lobbant föl bennük, hogy az utolsó perczben különböző előkelő testületek részéről jövő közvetítési ajánlatokat visszautasítanak vagy elfogadhatatlan föltételekkel lehetetlenné tesznek.

A hadsereg, a mely Parist megtámadta, százhúszezer főből állott. Ez jól fegyelmezett, háborúhoz szokott, nem olyan laza katonaság, mint a mely márczius 18-ikán a népnek megadta magát. Ezt a katonaságot lassan-lassan megtöltötték azzal a gyűlölettel, melyet Versailles és a vidék érzett a kommün iránt. A Vendôme-oszlop ledöntése a poroszok szeme láttára valóságos szentségtörésnek tetszett úgy a katonák, mint a tisztek előtt. A tisztek nagy része, főkép a magasabb rangúak és a törzskarban szolgálók, a kik meggyőződésükben katolikusok, monarchisták es bonapartisták voltak, átengedték magukat politikai szenvedélyüknek. Az ő szemükben a párisi forradalmárok a legaljasabb gonosztevők voltak, a kiken boszut kell állani mindazon gazságukért, melyeket Parisban a trón és az oltár ellen elkövettek. Ezek a tisztek fanatizálták a közkatonákat és így aztán a hadsereg tüzzel és kíméletlenül harczolt.

Ezzel szemben a kommün a végsőig szított osztály-

gyűlölet fanatizmusát állította, A. társadalmi rend fölforratását s az uralkodó osztályok teljes letörését tette a proletárság föladatavá. Jelszavak voltak: *Mindenki gazember, a, kinek van valamije* és: *A magántulajdon nem becsületes dolog, hanem lopás*. Ezt hirdették népszerű hangon irt lapjaikban és a klubbokká átalakított templomokban. Valami ködös rajongás a világ összes proletárjai iránt, ellenben ádáz gyűlölet a velük egy államot, egy nemzetet alkotó vagyonos és intelligens osztályok iránt: ezen textus körül forgott a mindennapi kommün-prédikáció. S a párisi munkásság lelke, hogy mennyire disponálva volt akkor, a rendkívüli viszonyok között, e tanok befogadására, azt e munka elején ecseteltem. Nem csuda, hogy ilyen körülmények között ez a hét napos végső tusa valóságos vérengzéssé fajult. Nagy bűne ez a versaillesi halalmasoknak is, a kik nem akarták megakadályozni a katonaság vak öldöklését. Csak nemrég történt, hogy az egész civilizált világ fölháborodott azon a kegyetlenségen, a melylyel a spanyol kormány a barcelonai forradalmat elnyomta és Ferrert kivégezte. Pedig ez csak gyermekjáték volt ahhoz képest, a hogy a versaillesi kormány Franciaország fővárosával elbánt.

Május 23-án a hadsereg határozott sikert aratott, a mennyiben bevette a Montmartre csúcsot, a forradalom bevehetetlennek tartott fellegvárát. Déli egy óraker a Szolferinó-tornyon megjelenő trikolór jelentette Parisnak a nagy eseményt. Elképedés és düh fogta el a kommün embereit. Először mint rendesen árulást kiáltottak, de ezt a hangulatot csakhamar csüggedés váltotta fel, s illúzióik, melyeket a nemzetörség iránt táp-

láltak, szétfoslottak. Látták, hogy a szervezetlenség és a fegyelemnek teljes hiánya kéréhetetlenül a bukást vonja maga után, A védelem tisztán ötletszerűen történt. A versaillesi csapatok gondosan koncentrálvá voltak a támadásra, ellenben a kommün csapatait nem lehetett koncentrálni a védelemre.

Az a baj is megvolt, hogy a legtöbb nemzetőr-zászlóalj a saját városrészét, sőt a saját utcáját akarta csak védelmezni. Szóval csak a jól ismert helyeken akart verekedni, a hol veszedelem esetén, ösmerve a járást, könnyen eltűnhetett. Csupán a legbátrabbak és a legelszántabbak maradtak a helyükön, a kik aztán igazán ritka vitézséggel harcoltak. De ha ezek képesek is voltak az előnyomulást egy időre föltartóztatni, arra nem voltak sehol elég nagy számmal, hogy a támadást visszaverjék.

Egy dolog kínos súlylyal nehezedett a kommün vezéreire: hogy a népnek hízeleghessenek, kezdettől fogva azt hirdették neki, hogy a csatavesztéseknek csupán a tábornokok árulása vagy tehetetlensége az oka. Úgy a császárság, mint a nemzeti védelem tábornokait gyáváknak és *capitulardoknak* nevezték, azt állítván, hogy ha ő rájuk (a kommünvezérekre) bízzák a vezérletet, ők annyira különbek bátorságuk, a hazában való hitük és a népbe vetett bizalmuk folytán, hogy mindenesetre győztek volna, vagy legalább is soha nem kapituláltak volna. És íme, ezek a *gyáva* és *áruló* tábornokok most őket, a kommün-vezéreket verik le, tehát mégis csak magasabban állnak, mint ők.

No de az ilyen delikátabb lelkiismeretfurdalások csakhamar megszűntek, mert megnyílt az örvény és

közeledett a katasztrófa. A kommunisták tudták, úgy a vezérek, mint a közkatonák, hogy nem számíthatnak irgalomra s azért a kik meg nem szöktek, vagy csodálatra méltó elszántsággal küzdöttek (ez áll a közkatonákra) vagy minél irtóztatóbb emléküvé akarták tenni megsemmisülésük katasztrófáját (ez áll a vezérekre). A versaillesiek pedig a mint betették a lábukat, már másnap megkezdtek a sommás kivégzéseket. A Monceau-parkban már lefegyverzett embereket, sőt velük asszonyokat lőttek föbe. A Champs-Élysées-vel szomszédos utcákban, a napi harcz befejezése után elfogott nemzetőröket rögtön halomra lőtték. A versaillesiek sorában küzdő, szerencsére csekélyszámú önkénytes nemzetőrcsapat még a katonáknál is jobban kegyetlenkedett. Sohse fog kiderülni, hogy a Lobau-kaszárnya udvarán hány inszurgent lőttek agyon. Az egyik történetíró, mikor e laktanya udvarán lefolyt véres jelenetek elbeszéléséhez ér, a következőket írja:

Itt a borzalmak tetőpontjára érkeztünk. Semmivel se lehet menteni ezeket a tömeges kivégzéseket, melyek a versaillesi csapatok benyomulását követő naptól kezdve Paris oly sok pontján folytak. A vezérek nevei, a kik ezt elrendelték és annak a neve, a ki megakadályozhatta volna, megvetéssel kell hogy említettessenek a történelemben. A harcz kegyetlensége nem igazolja a gyilkosságot és bűn megölni lefegyverzett embereket, a kiket könnyű lett volna katonai bíróság elé állítani, mely tárgy teljes-ismeretével Ítéltetett – volna. Kétségtelen, hogy a forradalmi láztól rázott tömegben nagyon sok bandita működött, nagyon sok gazember követte gonosz ösztöneit és perverz szenvedélyeinek örült sugallatait

és ebben a veszedelmes kategóriában kell keresni a gyújtogatókat és a gyilkosokat; de e sötét alakok mellett, kik minden forradalmi kitörésben ott szerepelnek és a kik megérdemlik, hogy úgy bánjanak velük, mint a kártékony vadállatokkal, ismétlem, ezek mellett mennyi becsületes ember, mennyi nemes indulatú, naiv, exaltait lélek esett áldozatul; hát még mennyi lehetett a száma azoknak az akarattalan, erőtlén, ellenállásképtelen karaktereknek, a kik mint szelíd bárányok, ellentmondás nélkül engedték magukat besorozni a fölkelő hadseregbe, a halálos fenyegetések által terrorizálva. Ezek a gyűlöletes tömeges kivégzések sokkal több áldozatot szedtek a jók, mint a rosszak között.

A francia hadsereg valamennyi vezérlő tisztje közül a párisi nép legjobban megjegyezte magának és megátkozta Galliffet tábornokot, a kit mint vérben gázolót elnevezett *vörössarkú generálisnak*. Galliffet a császárság alatt típusa volt a harczban vitéz, békében sneidig katonatisztnek, egyaránt szeme-fénye katonáinak és az asszonyoknak. Legutóbb a híres szedáni lovasrohamnál tüntette ki magát, mely egy hősie, de teljesen hiába való katonai bravúr volt. Paris ellen az 1-ső számú lovasdandárt vezette, s külön proklamációban biztatta brigádját, hogy ne ismerjen se irgalmat, se kegyelmet a párisi gyilkosok iránt. Természetes, hogy szavai és tettei az örültséggel határos izgalomba hozták Páris alsóbb rendű népét, melynek szemében Galliffet eljárása a legtúlzóbb visszatorlást is jogosulttá tette. Galliffetről mondják, hogy egyszer megállított egy transzportot, mely Parisból Versaillesbe foglyokat szállított, s egy csomót ott az útszélen kivégeztetett közülök. Még

pedig úgy cselekedte a dolgot, hogy felszólította a fogoly-csapatot, hogy először is az öreg emberek lépjenek elő. 110 férfi lépett ki, a kiknek már öszült a haja. Ezekhez így szólt a tábornok:

– Ti már öreg emberek vagytok, ti láttátok az 1848-ki forradalmat is, nektek több eszetek lehetett volna. Ezért büntetésül titeket fogunk utoljára agyonlőni.

Ezzel a szállítmány legnagyobb részét halomra lövette, utoljára a kiválasztott öregeket.

Hét teljes napig tartott a rettentő harcz és május 28-ikán vasárnap délután egy órakor adta meg magát az utolsó barrikád 60 emberrel. Általában minden barrikádot nagyon kevés ember védelmezett. Némelyik mögött öt-hat ember egész nap képes volt föltartóztatni a versaillesi csapatokat. Egy szemtanú megírja, hogy az ő utcájokban egy szál ember, a kinek hét töltött puska állt rendelkezésére, egy torlasz mögött egész délután helyt állott a csapatokkal szemben, s csak azért hagyta ott pozícióját, mert lőszere elfogyott. A legtöbb torlasz védői csak akkor tágitottak, mikor a katonaság megkerülte őket, vagy ágyúból lőtt rájuk. Az ütközet legvéresebb része, különböző források szerint, a Père Lachaise temetőben folyt le. Ezen a védelemre igen alkalmas helyen állítólag rettentő vérengzés volt. A katonaságnak minden talpalatnyi helyet vad küzdelemmel kellett elfoglalni. Végre a kommün utolsó csapatát, mely, mint a waterlóí gárda, nem adta meg magát, nekiszorították a temető magas falának s ott ágyúval és golyószóróval az egész embertömeget halomra lötték. Ezt a gyászos emlékü falat azóta úgy nevezik: *mur des fédérés*, a *szövetkezetiek fala*.

A kommunis utolsó csapásának halomra lövődésese.

Maxime Da Camp ezt a nagy vérengzést legendának minősíti, s azt állítja, hogy a Père Lachaise temetőben igen csekély csatározás volt, mely egyik félnek sem okozott nagyobb veszteségeket. A közhit azonban éppen ellenkezőleg tartja, s a fal tövében lefolyt jelenet számos képben megörökítve közkézen forog.

E végzetes napok alatt Paris utczáin undorító jeleneteket látni. Az elfogott kommunistákat, férfiakat, asszonyokat, gyerekeket a katonák egymáshoz kötözve kísérték Versailles felé. Mikor a lakosság egy ilyen transzportot megpillantott, megrohanta és át akarta törni a katonai kordont. Mint mindenütt, itt is az asszonyok voltak legféktelenebbek. A katonák közé fura-kodtak, napernyővel ütöttek a foglyokat és sikoltoztak: *Öljétek meg a gyilkosokat! Dobjatok tűzbe a gyűjtő-gatókat!* Mikor az ilyen szerencsétlenek egyike-másika a fáradtságtól kimerülve összerogyott s a katonák a kísérő kocsikban akarták elhelyezni, az utczai tömeg rögtön üvöltözni kezdett: *Nem, nem, löjjétek agyon őket.*

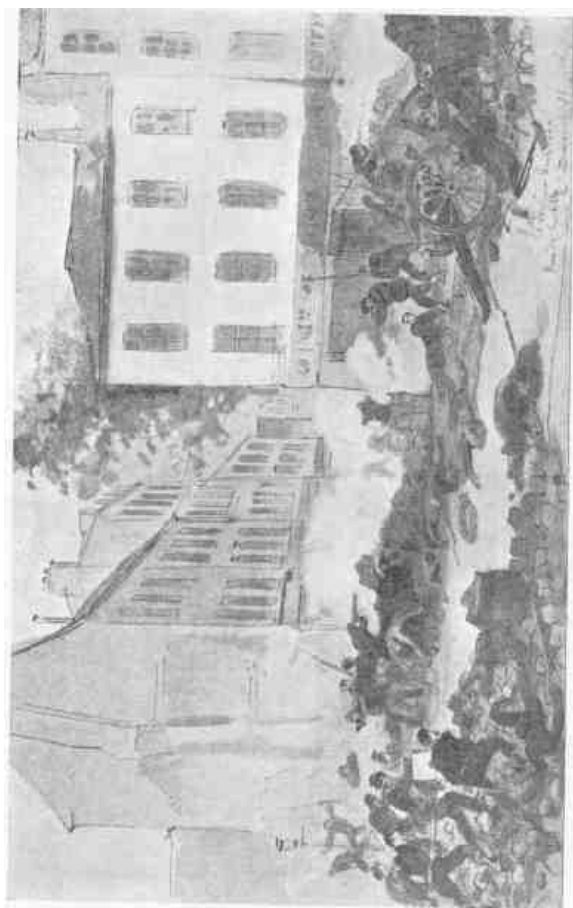
Így ment ez végig egész Parison, megújult a szomszéd falvakban és tartott egész a Sartory-táborig, a hol a foglyokat elhelyezték.

A kommün írói veszteségüket az utczai harcz és kivégzések által 40,000-re teszik. Ez azonban óriási túlzás. Olyan írók, a kik elfogulatlansággal, okmány-szerűleg vizsgálták meg a dolgot, 11 – 12,000-re teszik azok számát, a kik a harcz alatt és a harcz után esle-tek, főbelövettek vagy sebeikben meghaltak. Du Camp még ezt is túlzásnak találja s csak 6500 áldozatot konstatál a kommün részéről. A kommün írói ép úgy túlozták az elfogottak és bebörtönözöttek számát. Eb-

ben az esetben a hivatalos iratok alapján már könnyebb az igazságot megállapítani. E szerint 1871 április 3-ikától 1872 január 1-ig 38,578 egyént fogtak el a kommünláadásban való részvétel miatt. Ezek közül 967 meghalt, 1302-öt átadtak a polgári bíróságnak, s a katonai bíróság ítéletet mondott 36,309 ember fölött. Közülök fölmentettek 2445-öt, elítéltek 10,131-et és szabadon bocsátottak 23,727-et.

A katonák vesztesége az egész egyhetes harcz alatt nem volt több mint 858 halott és 6474 sebesült. Ebből is kitűnik, hogy mily óvatossággal vezették őket.

A kommünláadásban, mint katonák, igen nagy szerepet játszottak a gyerekek, a *g aminek*. Április közepe táján a szövetkezett zászlóaljok külső képe különös változást szenvedett. A 25-40 éves férfiak jóformán teljesen eltűntek, ellenben megmaradtak a 40-55 évesek és roppant túlsúlyra vergődtek a 18-25 évesek, sőt még fiatalabbak, úgy, hogy egyes zászlóaljok úgy festettek, mintha csupa iskolásgyerekből állottak volna, Nem törődve a veszedelemmel, melyet e tapasztalatlan gyerkőczök még nem ismertek, e fiúk démoni bátorsággal, irgalmat és elnézést nem ismerve harcoltak. A hétnapos harcz alatt 651 gyereket fogtak el, kik közül a legöregebb 16 éves volt. Kor szerint ezek így oszlottak meg: 237 volt tizenhat éves, 226 tizennégy éves, 47 tizenhárom éves, 21 tizenkét éves, 11 tizenegy és négy tíz éves. Nyolczvanhetet kivéve, a többbit szabadon bocsátották; ezek közül harminczhatot javítóintézetbe küldtek, s csak kilenczet ítétek börtönre. Tiz-tizenháromezerre lehet tenni a gyerekek számát, a kik a kommün zászlói alatt szolgáltak s legjobb csapatait alkották.

Az utolsó burrikád, a rue de Tourvilleben, május 28-án.

Hát az asszonyok!

Ebben a forradalomban az asszonyok erős szerepet játszottak, igen sok helyen döntőleg avatkoztak be. Fáradhatatlanok és könyörtelenek voltak többek között a kommün hadseregébe való besorozás elől elrejtőzők kikutatásában. Szolgáltak mint markotányosnék és betegápolók. A forradalmi klubbokká átalakított templomokban szónokoltak és lázítottak, sőt fegyveresen is szolgálták a kommünt, s fantasztikus egyenruhákba bújva masíroztak a zászlóaljok sorai közt. A harcz utolsó napjaiban még a férfiaknál is kitartóbbak voltak a torlaszok mögött. Sokat fogtak el a harcz hevében, lőpor-tól feketén, a puská rúgásától feltört vállal. Egyes városrészekben külön csapatokba szervezkedtek és maguk által választott asszonytiszték vezetése alatt harcoltak. Voltak barrikádok, a melyeket kizárólag nők védelmeztek és pedig elszánt hősiességgel. Soha meg nem adták magukat. Azt is tudjuk, hogy Paris fölgyújtásában igen tevékeny részt vettek; ötezerre teszik azoknak az asszonyoknak a számát, a kik petróleumos kannákkal ellátva, mint a fűriák, gyűjtogatva csatangoltak az utcákon. Ezerötvenegy elfogott asszonyt kísértek Versaillesbe, kik közül a haditörvényszék 850-et szabadon bocsátott és hármat halálra ítélt. A kommünt szolgált asszonyok közül leghíresebb alak volt Michel Lujza, a ki mint betegápoló kísérte a nemzetörséget, mindég ott volt a legveszedelmesebb helyeken, s mikor harczra került a sor, maga is puskát ragadott és a legbátrabban belevegült a küzdelembe.

Véget ért az irtóztató küzdelem. Az ágyúdörgés, puskaropogás megszűnt. A füstölgő romok között a

rémülettől sápadt arczczal járkált a lakosság. Az utcák tele voltak katonasággal, mely őrt állott, foglyokat kísért, vagy holttesteket szedett össze. Az utolsó momentuma a küzdelemnek az volt, hogy május 28-án este Paris falaira a következő proklamációt ragasztották ki:

Páris lakói!

Franciaország hadserege megmentett ben-
neteket. Paris fölszabadult. Katonáink délután
négy órakor elfoglalták a főkelők utolsó pozí-
cióit.

A harcz véget ért, a rend és közbiztosság helyre van állítva, kezdődik a munka.

*Mac Mahon marsall
magentai herczeg.*

E szomorú könyvnek nagy és kiáltó tanulságai vannak minden nemzet fia számára.

Íme, a féktelen *osztály gyűlölet* hirdetése hová juttatta a civilizált, nemzetiségileg, vallásilag teljesen egységes Franciaországot!

Mert ez volt az alapja, a lelke, az éltető eleme a kommünlázadásnak. A rendkívüli viszonyok csak elősegítették a kitörését.

Mennyivel jobban résen kell lenni a felekezeti és osztályellenes izgatásokkal szemben olyan országokban, hol különböző vallások és nemzetiségek vannak, s a hol ekkép az egymás iránti féltékenység könnyebben fölbreszthető s a viszály magvai könnyebben elhinthetők.

XVI. FEJEZET.

Pótlás.

Ebben az utolsó fejezetben pótlás gyanánt, különböző jellemző dolgokat akarunk elbeszélni a kommün történetéből. A párisi kommünlázadás mintájára egy pár francia városban hasonló természetű mozgalom indult meg, de ezekkel a francia kormány gyorsan végzett. Ezúttal nem történt meg az, a mi máskor, hogy Paris példája magával ragadta az egész Franciaországot. De magában Parisban sem volt azóta soha a kommünéhoz hasonló erős forradalmi mozgalom. A mi nem Thiers győzelmének és véres bosszúállásának tulajdonítható, hanem annak, hogy a francia munkásság belátta a program abszurd voltát, általában a kommün uralmával kompromittálta magát, főképpen pedig Paris esztelen fölgyújtásával. Ezt szíve mélyén egyetlen igazi francia sem tudta megbocsájtani neki s azzal vigasztalta magát, hogy nem francia, hanem nemzetközi kalandorok műve volt. A mi nem úgy van. Mert bár nagyon sok olasz, spanyol, lengyel szerencsevadász állt a kommün zászlója alá, javarésze francziákból került ki. Az tény, hogy legtehetségesebb két katonájuk Dombrowszki és Vrobleszki lengyel volt. A köz-

munka miniszterük pedig Frankel Leó óbudai születésű ékszerkereskedő. A köztársaság megszilárdult, a republikánus iskolákban egy új generáció nőtt fel s Franciaországot ma inkább az anarchia, mint a monarchia kísértete fenyegeti. Ma ott az antimilitaristák erősebbek, mint a gloire hívei. Hamarabb megtörténhetik az, mint a Boulanger epizód bizonyítja, hogy egy elszánt és szerencsés tábornok, mint diktátor ül az ország nyakába. S ha minden sikerül neki, még új dinasztiát is alapíthat.

A kommün lapjai eleinte kényeztették a versaillesi hadsereget és úgy tüntették fel, hogy titokban rokon-szenvez a kommünnel, csak az alkuimat várja, hogy átállhasson hozzá. Mikor április legelején megtörtént az első összeütközés s a kommün csapatai megfutottak a versaillesiek előtt, minden megváltozott. Ezekben a napokban Vesinier lapja, az *Affranchi* egyszerre így ír e hadseregről:

«Ezt a hadsereget, ezt a hordát szerencsevadászokból, brávókból, bérgyilkosokból és szbirrekből sorozzák. A modern Babilonok legalsóbb, legaljasabb lebuj ainak söpredékéből, a rendőrség legelzüllöttebb alakjaiból. Ez a hadsereg a zsványok, pandúrok és gyilkosok gyűjteménye. A nápolyi király és a római pápa zsoldosainak, a palermói és gaétai börtönök gályarabjainak, a pápai zuávoknak, a fanatikus vendégeknek, az osioba bretonoknak serege, melyet a trón és az oltár védelmére eskettek föl. E buta és dühödtt gonosztevőkön kívül még ocsmányabb csordák is állanak velünk szemben: a rendőrség bérgyilkosai, a börtönök porkolóbjai, a durva és kegyetlen zsandárok, a legelvetemedettebb

csirkefogók, a kiket direkt az utczai harcra szerződ-
tettek. A hadsereg és a társadalom szemetje, mely élet-
hivatásává tette a bérért való öldöklést. Tegyük hozzá
e fegyveres semmirekelőkhöz a szedáni és metzi gyá-
vákat, a kiknek csak polgártársaik legyilkolásához van
bátorságuk. A gonosztevőknek ezt a csordáját olyan
tiszték vezetik, a kik amennyire gyávák az ellenség
előtt, épp oly nagy a gyakorlatuk a polgárok legyil-
kolásában, épp oly jól értenek egy város kirablásá-
hoz, egy nép megfojtásához, kapuk betöréséhez, kasz-
szak kifosztásához, a közszabadság eltiprásához, a tör-
vények megsértéséhez és az alkotmány beszennyezé-
séhez».

Ilyen hangú cikkekkel mérgezték meg a párisi
munkásnép fogékony lelkét.

Más, szelídebb tálalás:

A kommün hivatalos lapjának ápril harmadiki szá-
mában Klement kommüntag *A vörösek és a sáppadtak*
címmel egy cikket ír. A vörösek jelentik a népet,
mely minden erényben bővelkedik, a sáppadtak a pol-
gárságot, mely tele van mindenféle bűnnel. A vörösek,
úgymond a cikk, szelíd és békés erkölcsű emberek, a
kik az emberiség szolgálatába bocsátják magukat, mikor
a világ ügyei összezavarodnak és a kik azután minden
dölyf és nagyravágyás nélkül visszatérnek a kalapács-
hoz, a tollhoz és az ekéhez. A sáppadtaknak tizennégy
évszázad zsarnoksága folyik az ereikben s bűneik össze-
csapnak fejük fölött: lelkiismeretüket mulasztások,
holttestek és szemrehányások terhelik. Alattomosan
siklanak előre, törrel a kezükben, gonosz ravaszággal
a szemükben s az államcsínnyel az ajkukon. Klement

e felkiáltással végezi: Az Isten, ha exisztálna, velünk tartana.

*

A kommün uralma egy különös leleplezéssel szolgált. Majdnem valamennyi embernél, a ki bele volt keverve, kitűnt, hogy irtózik a mesterségétől, ellenben él hal a hivatalért. Lenézi a szerszámot, a munkás tiszteletreméltó exisztenciáját. Alig törekesznek arra, hogy mesterségbeli munkástársaik sorsán javítsanak, de valamennyi szeret uralkodni és hatalmát fitogtatni olyan dolgokban, amikhez nem ért. Mikor márcziusban a városházán installálták magukat, Lullier megkérdezte egy barátját, egy fiatalembert, hogy miféle hivatalt óhajt. A fiatalember rövid gondolkozás után úgy nyilatkozott, hogy legjobban szeretné a hivatalos lapot szerkeszteni. Tényleg meg is kapta és egy pár napig viselte ezt az állást. Egyik szerencsétlensége volt a kommünnek, hogy hozzá nem értő emberek foglalták el a hivatalokat és így csakhamar örült zűrzavar állott be az egész vonalon.

*

Maxime Dueamp így magyarázza azt, hogy az utolsó napok küzdelmei miért öltöttek olyan kérlelhetetlen jelleget:

A küzdelem két első napján, május huszonkettedikén és huszonharmadikán a francia csapatok nagyon nyugodtak voltak és engedelmesen követték tisztjeiket, a kik ebben a nehéz és ellenszenves utczaí harcban jó példával jártak elől. Az első tüzesetek látása haraggal töltötte meg lelküket; a fölkelők ellenállása kimerí-

tette türelmüket s többet nem lehetett őket mérsékelni. A keserű visszaemlékezések megkeményítették a katonák szívét. Ezek az emberek, a kik szenvedtek, a kik hiába pazaroltak el annyi vitézségét, a kik elvicselték a fogságot, a nyomorúságot, az éhséget, a betegséget, a vendégszeretetlen németországi tartózkodás unalmát, a meg nem érdemelt verességek szégyenét s a kik mindezen áldozatukért csak szidalmakat kaptak, itt úgy fogták fel a dolgot, mintha személyes sérelmükért kellene bosszút állniok. A katonák így okoskodtak: «Ezek az emberek, a kiknek forradalmát le kell vernünk, ezek az emberek, a kik fölgyújtják középületeinket, ledöntik katonai dicsőségünk emlékeit, ugyan mit tettek a háború alatt? Boros és pálinkás hordók közt hemperegtek, kocsmákban szónokoltak, lázongásaikkal megbénították a védelmet, elbújtak az ellenséggel való összeütközés elől s minden erejüket arra tartották fön, hogy majd azzal Franciaország hadseregét és kormányát teszik tönkre». Ezek a katonák, a kiket folyton gyávasággal vádoltak és árulóknak neveztek, ösztönszerűleg érezték, hogy olyan emberekkel állnak szemközt, a kik fegyelmetlenségükkel, henczegésükkel, a harcz alól való kibújásukkal legmegbízhatóbb segédcsapatai voltak a betörő német hadseregnek. És 'meg voltak győződve, hogy mikor őket sújtják, nem csak a törvénynek engedelmességek, hanem a megsértett hazáért is bosszút állanak. így aztán a milyen kegyetlen volt maga a lázadás, olyan könyörtelen volt a visszatorlás. Az öldöklés örülete szállotta meg a lelkeket. Győzők és legyőzöttek egyaránt megvetették a kegyelmet.

A kommunista írók Maxime Ducampnak szemire lobbantották, hogy nagyon szigorúan ítélte meg e kor-szak embereit, a mire Ducamp ezt felelte:

Nem hiszem, hogy szigorúan Ítéltém volna. Engem minden erőszak borzalommal tölt el, akár Gézártól jön, akár Brutustól. A kommün pedig nem volt egyéb, mint az erőszaknak kitörése, a mi annyival is fájdalmasabb, annyival is gonoszabb volt, mert egy oly pillanatban történt, a melyben a legparányibb hazafiság a magábaszállást, a megbánást, az egyéni lemondást parancsolta a köz javára. Ezenfelül a törvények tiszteletét és a maga emberi méltóságának respektálását, különösen mivel az ellenség ott állt előttünk és mindent szemmel tartott.

*

A kommün mindenütt letartóztatta a papokat és bezárta a templomokat. Április elsejétől tizennyolczadikáig huszonhat templomot zártak be és megtiltották, hogy ott bárminő istentiszteletet tartsanak. A legtöbb ilyen elfoglalt templomban klubbokat rendeztek be, vagy népgyűléseket tartottak. A gyűléseken természetesen asszonyok és gyerekek is részt vettek, a kik aztán az éjszakát is ott töltötték, rendes tanyául választván a templomokat. A férfiak boroztak, szivaroztak és orgonaszó mellett mulattak. Néha felment valaki a szószékre és szónoklatot tartott. Május tizennyolczadikán a Szent Miklós templomban volt egy gyűlés, mely a következő indítványokat fogadta el: *azonnal főbe kell lőni a kezeseket; el kell égetni I. Napóleon holttestét és a hamvakat szétszórni.* Az indítványozó szó-

Női klub-ülés a Saint-Germain-L'Auxerois templomban.

nok beszédét így fejezte be: «Levegőbe kell röpíteni és föl kell gyújtani Parist az esetben, ha a versaillesi csapatok falaink közé lépnének. Ha legyőznek bennünket, vesszen el Paris. Inkább hamvadjon el, semhogy ellenségeink kezébe kerüljön».

A Sainte Sulpice templomot május tizenegyedikéig megkímélték s akadálytalanul folytak benne a Mária tiszteletére rendezett májusi ájtatosságok, melyekben két-hármezer asszony vett részt. Május tizenegyedikén reggel nyolcz órakor a kommün nemzetőri csapatai körülvették a templomot és elálltak a kapukat. A kommün kiküldötte így szólt a hívőkhöz: «Csináljátok a czeremóniáitokat napközben és butítsátok a bigott vén asszonyokat, ha kedvetek van hozzá; de este a templom a népe és a mai napon egy klubbot fogunk benne megnyitni».

Este egy pár ezer asszony jelent meg a téren, kezében imádságos könyvvel s hiába állottak eléjük a szövetkezett nemzetőrök, behatoltak a templomba. A nemzetőrök és a klubtagok utánuk mentek s torkuk szakadtukból kiabáltak: *Éljen a kommün!* Az asszonyok azzal feleltek: *Éljen Jézus Krisztus,* le a kommünel! Végre is a katonák kihajtották az asszonyokat és becsukták a templom kapuit.

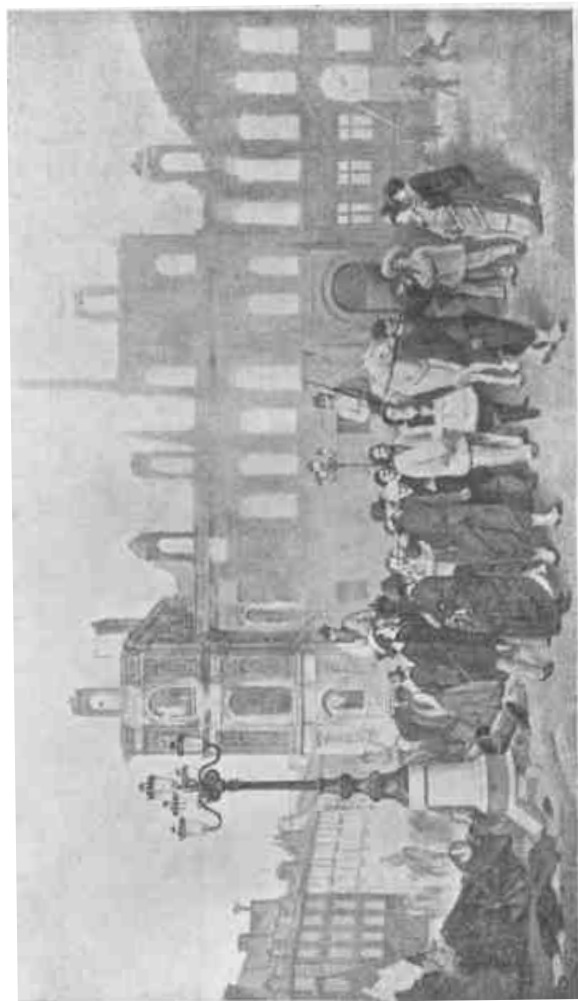
Másnap este fényolczkor az asszonyok teljesen megtöltötték a templom főoltárának környékét, ahol térden állva imádkoztak. Megjelent egy csapat nemzetőr és távozásra szólította őket. Az asszonyok nem mozdultak és úgy tettek, mintha nem hallanák a szidalmakat és az obszenitásokat, melyeket fülükbe kiabáltak. A nemzetőrök a Marseillaiset énekelték, az asszonyok egyházi

dalok éneklésével feleltek. Két fiú fölmászott a szószékre, kibontott egy vörös zászlót s a kommünt éltette. Az asszonyok, mint előttevaló nap, éljen Jézus Krisztus kiáltással feleltek, azután különböző zsoltárok éneklésébe fogtak. De hiába. A népgyűlés megalakult, a szónok felment a szószékre s mialatt az asszonyok egyre halkabban és halkabban énekeltek, dörgegelmes beszédet mondott apácák, plébánosok és jezsuiták ellen, akiknek kezéből ki kell ragadni az asszonyokat és gyermekeket. Az asszonyok imádsága és éneke lassan-lassan elhalt és átengedték a teret a forradalmároknak.

Ennél erősebb ellentállást sehol sem tanúsítottak a párisi templomokban.

*

E könyvben kevés szó esett Rochefort Henriről, a ki ha nem játszott is nagy szerepet az itt leírt eseményekben, érdekes életénél és egyéniségénél fogva megérdemli, hogy foglalkozzunk vele. Újságíró volt tetőtől-talpig, semmi más, csak újságíró. A szépirodalom terén tett kísérletei gyengék, színdarabjai, regényei nem arattak sikert, ellenben vezércikkei páratlan népszerűséget szereztek neki. A magyar közönség is emlékszik még reá, hogy a megboldogult Verhovai Gyula miféle zsánerű vezércikkekkal lett híressé és populáriszá a *Függetlenség* című lapjában. Könyörtelen, brutális támadás mindenki ellen, különösen a nagyok és hatalmasok s a kormány birtokosai ellen. Nos, ezt a zsánert kultiválta Rochefort, de a Verhovaiénál százszorta nagyobb írói tehetséggel, műveltséggel, tanultsággal és

Elfogott filkkelik szállitása Vernalleebou.

különösen gyilkos szarkazmussal megáldva. Czikkeit rendkívül rokonszenvessé tette személyes bátorsága, mert azok úgy voltak megírva, hogy minden egyessel vagy börtönt, vagy legalább is párbajt kockáztatott. Nem volt előtte semmi szent, se megírhatatlan. Minden eszköz jó volt neki, hogy az üldözöbe vett férfiút vérig sértse és inzultálja. Bizony sokszor meglehetősen szennyes kézzel nyúlt bele mások családi szentélyébe, de bizonyos, hogy aztán helyt állott írásaiért. Így aztán élete folytonos pörök, fogság, száműzetés és párbajok között telt el. Úgy látszik, nem volt neki semmiféle meggyőződése, se császári, se republikánus, mindenkinek nekiment, a ki momentán a hatalom birtokában ült és sose mulasztotta el az alkalmat, ha valami friss botránnyal kínálkozott.

Közvádlói, helyesebben közinzultálói szerepét III. Napoleon császár uralkodásának utolsó periódusa alatt kezdte meg s e Napoleon-fantom utolsó császári éveit rettentő módon megkeserítette. Ennek az egy embernek a vakmerősége oly csapásokat mért rá, hogy csak úgy recsegett-ropogott a már különben is megrozant imperiális alkotás. Valóságos párviadal fejlődött ki Rochefort vagyis egy szál ember és a császári hatalom kormánya között. Természetesen a közönség Rochefort mellett volt és így mindig ő tudta legyőzni a császárság rendőreit és ügyészeit. Végre már nem állta ki a küzdelmet és a börtön elől Brüsszelbe szökött, hol ugyanekkor Hugo Viktor is ette a száműzetés keserű kenyerét. Rochefort-t aztán megválasztották képviselőnek, mire hazatért Parisba. De nemsokára megint rákerült a sor, hogy lefüleljék és börtönbe csukják. Itt

találta őt a szedáni bukás és a köztársaság kikiáltása. Rochefort ekkor oly népszerű volt, hogy a tömlöczből a néptömeg diadallal a párisi városházára vitte s kényszerítette a nemzeti védelem kormányát, hogy tagjául bevegye. Ha ezt a kormány visszautasította volna, a nép haragja tán rögtön elsöpörte volna.

Ezt a szokatlan és új hivatalt Rochefort nem tudta megemészteni.

Azt, hogy ő tagja legyen valamely kormánynak, többségnek, hatóságnak, hogy annak tetteiért felelős legyen, ellenben ne kritizálhassa azokat: ezt Rochefort e temperamentuma elviselhetetlennek tartotta. Ő született ellenzék volt, minden kormánnyal elégedetlen. Ő Napoleon alatt republikánus volt. Mikor szeptember negyedikén a respublika diadalmaskodott, egy darabig hallgatott, fészkelődött, megfigyelt, a helyét kereste, azután még republikánusabb respublikát követett. Miután az ostromolt Parisban az egyetlen ellenzék a kommün volt, Rochefort lassanként emellé sodródott lapjában, a Mot d'Ordreban. Nem rejtegette ez iránt való rokonszenveit, de azért a kormányt se támadta szokott kíméletlenségeivel. Paris ostroma, a rendkívüli helyzet mégis hatott reá s fékezte egy kissé szilajságát. Csak mikor Paris kapitulációja közeledett, akkor vált Rochefort hangja is élesebbé. Márczius tizennyolczadika után teljesen belevetette magát a kommün mozgalmaiba és ezzel a versaillesi köztársasági kormánnyal végképp elrontotta a dolgát. Rochefort azonban nem volt szolgálja a kommün kormánynak sem. Egyes nagyhangú vezéralakok üres fejébe nagyon is bevilágított élesfényű lámpájával. Épp ezért a kommün

kormány ép úgy gyűlölte, mint a versaillesi s a párisi rémuralom végső napjai felé a hírhedt újságíró a leg-groteszkebb helyzetbe került: elrontotta a dolgát mind a két kormánynyal s akármelyiknek a kezébe volt is kerülendő, mindegyiknél börtön vagy főbelövés fenyegette, így nem maradt más hátra, mint megszökni Parisból.

Belgiumba akart menekülni, de Thiers rendőrsége elcsípte. A haditörvényszék, mely elé állították, fő bűnéül azt róttá föl, hogy ő izgatta a kommünt Thiers házának lerombolására. Megtörtént az a csudálatos dolog, hogy tíz hónappal a köztársaság kikiáltása után, e köztársaság egyik elsőrendű kivívóját ugyanez a köztársaság Új-Kaledóniába való száműzetésre ítélte. A SZÍVÓS természetű férfiú ezt is kiállotta, sőt lefőzte összes ellenségeit, mert a gyilkos éghajlatú szigetbörtönből több társával megszökött. Külömböző kalandok után visszatért Európába.

Mikor a kommün elítéltei bünbocsánatot nyertek, ő is hazatért s természetesen előlről kezdte hírlapi hadjáratait. Kipéczézni való ellenfeleket mindig talált a vezéralakok közt s a harmadik köztársaság korrupciója bőséges anyagot szolgáltatott neki. Népszerűsége a munkás tömegben sohasem csökkent, mindenki őt tekintette ezek közül az igazság bajnokának, a félelem és gáncs nélkül való szókimondó lovagnak. O buktatta le hatalma tetőpontjáról Ferryt, az ő tolla tette olyan hihetetlen népszerűvé Boulanger tábornokot, akiből csak az elszántság és a férfias lélek hiányzott, különben e nagy nemzet diktátora lehetett volna. Újabb hadjáratainak is az lett a vége, a mi a régieknek: száműzték

kormány ép úgy gyűlölte, mint a versaillesi s a párisi rémuralom végső napjai felé a hírhedt újságíró a leg-groteszkebb helyzetbe került: elrontotta a dolgát mind a két kormánynyal s akármelyiknek a kezébe volt is kerülendő, mindegyiknél börtön vagy főbelövés fenyegette, így nem maradt más hátra, mint megszökni Parisból.

Belgiumba akart menekülni, de Thiers rendőrsége elcsípte. A haditörvényszék, mely elé állították, fő bűnül azt róta föl, hogy ő izgatta a kommünt Thiers házának lerombolására. Megtörtént az a csudálatos dolog, hogy tíz hónappal a köztársaság kikiáltása után, e köztársaság egyik elsőrendű kivívóját ugyanez a köztársaság Új-Kaledóniába való száműzésre ítélte. A SZÍVÓS természetű főrfiú ezt is kiállotta, sőt lefőzte összes ellenségeit, mert a gyilkos éghajlatú szigetbörtönből több társával megszökött. Külömböző kalandok után visszatért Európába.

Mikor a kommün elítéltjei bűnbocsánatot nyertek, ő is hazatért s természetesen előről kezdte hírlapi hadjáratait. Kipéczezni való ellenfeleket mindig talált a vezéralakok közt s a harmadik köztársaság korrupciója bőséges anyagot szolgáltatott neki. Népszerűsége a munkás tömegben sohasem csökkent, mindenki őt tekintette ezek közül az igazság bajnokának, a félelem és gáncs nélkül való szókimondó lovagnak. Ő buktatta le hatalma tetőpontjáról Ferryt, az ő tolla tette olyan hihetetlen népszerűvé Boulanger tábornokot, akiből csak az elszántság és a férfias lélek hiányzott, különben e nagy nemzet diktátora lehetett volna. Újabb hadjáratainak is az lett a vége, a mi a régieknek: száműzték

s öreg napjaira megint a hontalanság kenyerét kellett ennie. Azután megint amnesztiát kapott, újra hazakerül s folytatja hírlapírói működését. De a régi tűz ellobbant már, méregfogai kihullottak s többé nem viszi végletekig a dolgot. Nem csoda, hisz uramfia már közel jár nyolczvanadik esztendejéhez s ideje, hogy egy kicsit megpihenjen.